



Wrzesień  
1933 r.

---

---

**Kurator Okręgu Szkolnego Brzeskiego przyjmuje interesantów  
w poniedziałki, środy i piątki od godz. 12<sup>1</sup>/<sub>2</sub> do 14-ej.**

---

---

59.

**OKÓLNIK NR. 110.**

z dnia 14 lipca 1933 r. (I Pr-2589/33)

**w sprawie programów nauki w publicznych szkołach powszechnych i gimnazjach państwowych na rok szkolny 1933/34.**

Od dnia 20 sierpnia 1933 r. wprowadzam podane w załączonej instrukcji programy nauki w oddziałach I, II i V publicznych szkół powszechnych i zmiany w programach nauki w innych oddziałach, oraz podany również w instrukcji program nauki w klasie I gimnazjum państwowego według nowego ustroju, z dostosowaniem do przejściowych warunków.

Programy te i zmiany obowiązuja w ciągu roku szkolnego 1933/34.

Minister Wyznań Religijnych  
i Oświecenia Publicznego:

(—) **J. JĘDRZEJEWICZ.**

Załącznik do okólnika Nr. 110 z dn. 14.VII. 1933 r. (I Pr- 2589-33).

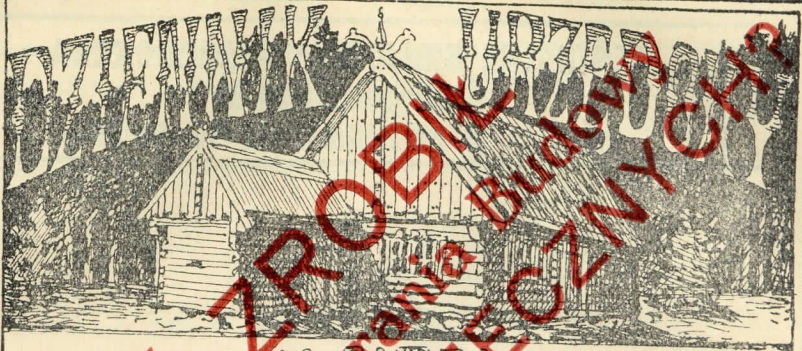
**I N S T R U K C J A,**

**DOTYCZĄCA PROGRAMÓW NAUKI W ODDZIAŁACH I, II i V PUBLICZNYCH SZKÓŁ POWSZECHNYCH I ZMIAN W PROGRAMACH NAUKI W ODDZIAŁACH III, IV, VI i VII PUBLICZNYCH SZKÓŁ POWSZECHNYCH, ORAZ PROGRAMU NAUKI W KLASIE I GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO WEDŁUG NOWEGO USTROJU.**

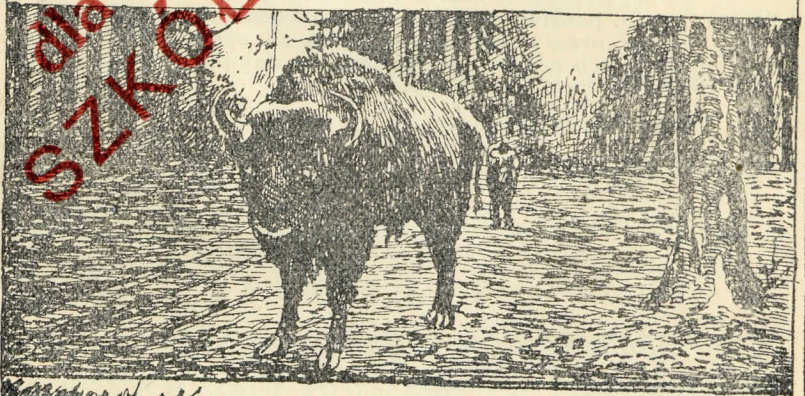
**C Z Ę Ś Ć P I E R W S Z A.**

**PUBLICZNE SZKOŁY POWSZECHNE Z POLSKIM JĘZYKIEM  
NAUCZANIA.**

**I. A. ODDZIAŁ 1 SZKÓŁ 7, 6, 5 i 4 KLASOWYCH.**



KWINTORNIUM POWIATOWYCH SZKÓŁ  
BRZEŃSKIEGO



Wrzesień  
1933 r.

COŚ ZROBIŁ  
dla Tow. Popierania Budowni  
SZKÓŁ POWIATOWYCH  
BRZEŃSKIEGO

**CENTRALNA BIBLIOTEKA PEDAGOGICZNA**  
**(Dabrowskiego 8)**  
**otwarta w godzinach od 16 do 20.**

T R E Ś Ć:

CZĘŚĆ URZĘDOWA.

Pozycja	Strona
59. Okólnik Nr. 110 Min. W.R. i O.P. z dnia 14 lipca 1933 r. (I Pr-2589/33) w sprawie programów nauki w publicznych szkołach powszechnych i gimnazjach państwowych na rok szkolny 1933/34.	231
60. Okólnik Nr. 111 Min. W.R. i O.P. z dnia 8 lipca 1933 r. (N. I. Pr. 2658/33) w sprawie podręczników dla oddziałów, względnie klas w publicznych szkołach powszechnych, państwowych szkołach średnich ogólnokształcących, oraz w szkołach prywatnych ogólnokształcących, objętych nowym programem szkolnym.	340

Kurator Okręgu Szkolnego Brzeskiego przyjmuje interesantów  
w poniedziałki, środy i piątki od godz. 12<sup>1/2</sup> do 14-ej.

59.

**OKÓLNIK NR. 110.**

z dnia 14 lipca 1933 r. (I Pr-2589/33)

**w sprawie programów nauki w publicznych szkołach powszechnych i gimnazjach państwowych na rok szkolny 1933/34.**

Od dnia 20 sierpnia 1933 r. wprowadzam podane w załączonej instrukcji programy nauki w oddziałach I, II i V publicznych szkół powszechnych i zmiany w programach nauki w innych oddziałach, oraz podany również w instrukcji program nauki w klasie I gimnazjum państwowego według nowego ustroju, z dostosowaniem do przejściowych warunków.

Programy te i zmiany obowiązują w ciągu roku szkolnego 1933/34.

Minister Wyznań Religijnych  
i Oświecenia Publicznego:

(—) J. JĘDRZEJEWICZ.

Załącznik do okólnika Nr. 110 z dn. 14.VII. 1933 r. (I Pr- 2589-33).

I N S T R U K C J A,

DOTYCZĄCA PROGRAMÓW NAUKI W ODDZIAŁACH I, II i V PUBLICZNYCH SZKÓŁ POWSZECHNYCH I ZMIAN W PROGRAMACH NAUKI W ODDZIAŁACH III, IV, VI i VII PUBLICZNYCH SZKÓŁ POWSZECHNYCH, ORAZ PROGRAMU NAUKI W KLASIE I GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO WEDŁUG NOWEGO USTROJU.

C Z Ę Ś Ć P I E R W S Z A.

PUBLICZNE SZKOŁY POWSZECHNE Z POLSKIM JĘZYKIEM  
NAUCZANIA.

I. A. ODDZIAŁ 1 SZKÓŁ 7, 6, 5 i 4 KLASOWYCH.

## RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

2 godziny tygodniowo.

Obowiązuje dotychczasowy program, zamieszczony w wyd. z r. 1931 „Program nauki w publicznych szkołach powszechnych“ na str. 3 i nast.

## JEZYK POLSKI.

7 godzin tygodniowo (pożądany podział na półgodziny).

## MATERJAŁ NAUCZANIA.

*Mówienie.*

Rozmowy i pogadanki nauczyciela z dziećmi.  
Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.  
Swobodne i samorzutne wypowiedzianie się dzieci.

*Czytanie i pisanie.*

Analiza i synteza wzrokowa oraz słuchowa wyrazów i zdań lub zdań i wyrazów (kolejność zależna od metody).

Czytanie indywidualne i zbiorowe, głośne i ciche pojedynczych wyrazów i krótkich zdań z elementarza.

Odwzorowywanie wyrazów, liter i zdań, lub zdań, wyrazów i liter (zależnie od metody), w związku z nauką czytania.

Przepisywanie pod kierunkiem nauczyciela z tablicy i z książki wyrazów i zdań.

Pisanie w pamięci i ze słuchu łatwych i dobrze znanych wyrazów i krótkich zdań, oraz zapisywanie krótkich zdań w związku z wypowiedzianiem się dzieci na różne tematy; zwracanie przytem uwagi na wielkie litery po kropce i w imionach własnych osób i zwierząt, oraz użycie kropki na końcu zdania.

*W związku z mówieniem, czytaniem i pisanem:*

ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe;

stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci: na podstawie przeżyć i spostrzeżeń dzieci wprowadzanie nazw przedmiotów z najbliższego otoczenia, lich najłatwiej dostrzegalnych barw i kształtów, oraz najprostszyc stosunków przestrzennych i czasowych;

stopniowe i bardzo powolne przyzwyczajanie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych;

uczenie się napamięć i wygłaszanie krótkich i łatwych wierszyków o treści, związanej z tematami pracy szkolnej.

*Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu.*

Zdarzenia z życia dziecka w domu, poza domem i w szkole.

Uroczystości, organizowane przez szkołę, a w związku z tem godło Państwa (orzeł), portrety Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Dostępne dla dziecka przejawy życia na drodze jego z domu do szkoły, w polu, w ogrodach, na placach i t. p. Spostrzeżenia dotyczące stanów pogody oraz życia kilku zwierząt i roślin z najbliższego otoczenia.

Świat baśni i bajek.

## WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność powolnego, ale wyraźnego czytania łatwych tekstów z elementarza; umiejętność czytelnego pisania znanych dziecku wyrazów o pisowni fonetycznej i krótkich zdań; znajomość godła Państwa (orła) oraz portretów Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

## U W A G I.

Podstawą ćwiczeń w mówieniu winien być materiał, czerpany z bezpośrednich przeżyć i spostrzeżeń dziecka, a więc dotyczący jego najbliższego otoczenia.

Z pośród ćwiczeń w mówieniu rozróżnić należy pogadanki i rozmowy nauczyciela z dziećmi; pogadanki zwykle zagaja nauczyciel, rozmowy zaś pozbawione są celowego zagajenia i zbliżają się do bardziej samodzielnego wypowiedziania się dzieci. Obrazki powinny być odpowiedniej wielkości, tak, aby cały oddział mógł je swobodnie obserwować; starać się przytem należy o dobór takich obrazków, któreby przedstawiały jakąś akcję, a przez to pobudzały do opowiadania, a nie opisu.

Naukę czytania i pisania poprzedza okres przygotowawczy, którego czas trwania uzależnia się od stopnia dojrzałości dzieci, przychodzących do szkoły. Zadaniem tego okresu jest z jednej strony wprowadzić dzieci w życie szkolne, z drugiej przygotować je do nauki czytania i pisania przez rozwijanie spostrzegawczości zapomocą obserwowania przedmiotów i zjawisk (kształt, barwy, głos i t. p.) oraz wdrożenie ręki zapomocą rysunków, ulepieńki i wycinanek (ćwiczenia wzrokowe, słuchowe i ruchowe).

Przy nauce czytania i pisania można stosować metodę wyrazową albo zdaniową. Należy pamiętać, że metoda wyrazowa jest oparta na wieloletniej praktyce i stąd nauczyciel ma przy jej stosowaniu większą pewność uniknięcia zasadniczych błędów, niż

przy metodzie zdaniowej która wymaga dużego doświadczenia i odpowiedniego przygotowania.

Specjalną rolę odgrywa w nauce czytania na tym stopniu czytanie ciche, przyzwyczajają bowiem dzieci do ujmowania większych całości, a nie oddzielnych liter. Podobną rolę spełnia pisanie z pamięci i dlatego obu tym rodzajom ćwiczeń w praktyce szkolnej poświęcić należy wiele uwagi.

Przy ćwiczeniach w pisaniu należy zwracać uwagę na kształt liter, czytelność pisma, zachowanie czystości zeszytów, oraz poprawną postawę ucznia.

Z ćwiczeniami w mówieniu, czytaniu i pisaniu należy wiązać ilustrowanie treści opowiadań, wierszyków i obrazków ruchami i mimiką dzieci, ulepiankami, wycinankami, rysunkami i t. p., uczenie się tekstów piosenek i ich śpiewanie, tudzież ćwiczenia słownikowe.

Ćwiczenia słownikowe rozpoczynają się z chwilą wejścia dziecka do szkoły, wiążą się jednak w oddziale I bardzo ściśle z t. zw. ćwiczeniem zmysłów. Wszystkie ćwiczenia tego rodzaju mają charakter przygodny, powodzenie zaś ich zależy przede wszystkim od stopnia pogłębienia. Trzeba więc starać się jak najusilniej, aby każdy przedmiot omawiany był znany dziecku bezpośrednio lub pośrednio (z ilustracji), oraz aby dzieci same odtwarzały jak najczęściej poznane przedmioty w postaci plastycznej lub graficznej. Np. przy zwiedzaniu ogrodu wprowadzamy nazwy kilku bardziej popularnych warzyw, ich zasadniczych barw i kształtów. Przy nadarzającej się sposobności wprowadzamy nazwy stosunków przestrzennych, jak np. tu, tam, na prawo, na lewo, blisko, daleko, i czasowych, np. teraz, dziś, wczoraj, jutro, dawno. Zwracamy przytem uwagę, by dzieci bardzo powoli, ale stopniowo przyzwyczajały się do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych, nie tracąc jednak szacunku dla gwary.

Rozłożenie i rozbudowanie materiału, wskazanego w tematach, pozostawia się nauczycielowi z tem, że treść musi być dostosowana do środowiska, w jakim się dziecko i szkoła znajdują, np. treść tematu „dziecko w domu“ będzie inna na wsi, inna w mieście, inna na Śląsku, inna na Polesiu i t. d.; tematy powinny się powtarzać kilkakrotnie w ciągu roku, będą jednak obejmowały za każdym razem inną treść, np. o domu można mówić na początku roku, w okresie świąt Bożego Narodzenia, Wielkiejnocy, Zielonych Świąt i t. p.

Należy starać się o to, by tematy przez sam dobór treści i odpowiednią metodę jej opracowania wpływały na rozwój uczuciowego życia dziecka.

W ujęciu wszystkich tematów na pierwszy plan powinna wystąpić barwna, żywo rozwijająca się akcja.

Treść czytanek i pogadanek winna, obok zainteresowania dzieckiem światem rzeczywistym, zaspokajać także charakterystyczne dla tej fazy rozwoju zainteresowanie dziecka tematami iluzyjnymi (bajki, baśnie) oraz zainteresowania zabawowe. Należy również mieć na względzie specyficzny dla psychiki dziecka w tej fazie rozwoju stosunek do „czasu“. Pojęcie to dopiero w latach późniejszych nabiera treści. Stąd w oddziale I można mówić tylko o przeszłości ludzi i rzeczy z otoczenia (historja dziecka, lalki, zabawki, sukienki, zeszytu i t. p.).

Okoliczności życia dziecka, następujące tematy z zakresu higijeny, winny być należycie wyeksplorowane.

Podział tematów na grupy nie przesądza ich kolejności.

Różnego rodzaju ćwiczenia, wchodzące w zakres nauczania języka polskiego, winny stanowić nierozdzielny całość, wzajemnie się przenikając i uzupełniając w różnych momentach pracy.

#### UWAGI DODATKOWE O NAUCE CZYTANIA I PISANIA.

Tok pracy, podany w obu metodach: wyrazowej i zdaniowej, uwzględnia zarówno analizę, jak i syntezę.

Metoda wyrazowa obejmuje następujące momenty dydaktyczne: pogadanki na temat obrazka przy nowej literze, wyodrębnianie wyrazów, pisanie i czytanie podstawowych wyrazów, wyodrębnianie nowego dźwięku i litery w podstawowych wyrazach, skojarzenie litery z dźwiękiem, układanie ustne i piśmienne łatwych i krótkich wyrazów z poznanych dźwięków i liter, łączenie poznanych wyrazów w krótkie i łatwe zdania.

Metoda ta wymaga pewnej kolejności prowadzenia dźwięków i liter, a więc materiał, którym posługuje się nauczyciel, musi być bardzo ograniczony; przy każdej nowej literze należy dobierać materiał do czytania tak, aby znajdowały się w nim jedynie wyrazy, złożone z dźwięków i liter, które już przedtem zostały poznane; dobór wyrazów dokonywa się nie tylko ze względu na ich stronę fonetyczną i graficzną, ale i na wywoływane przedstawienie (treść, obraz pozajęzykowy), w związku z czem należy dobierać przede wszystkim rzeczowniki, następnie przymiotniki i czasowniki.

Metoda zdaniowa obejmuje: obraz zdania krótkiego, składającego się najwyżej z trzech wyrazów, o treści związanej z życiem bieżącym dzieci; odczytywanie i odwzorowywanie obrazu zdania; podział zdania na wyrazy; odczytywanie i odwzorowywanie wyrazów; układanie nowych zdań przez zmianę jednego wyrazu w zdaniu poznanym lub rozszerzanie znanego zdania nowymi wyrazami; wyodrębnianie liter, powtarzających się w poznanych wyrazach, skojarzenie dźwięków z wyodrębnianymi lite-

rami; tworzenie nowych wyrazów z poznanych dźwięków i liter; układanie przez dzieci zdań ze znanych wyrazów, a nawet z wyrazów nowych, proponowanych przez dzieci.

Metoda zdaniowa zaleca, aby moment analizy zdania, a w szczególności wyrazu, był samorzutny, przyczem nie wszystkie wyrazy, podawane w zdaniu na początku nauki, należy analizować, gdyż niektóre z nich mogą być ujmowane nadal jedynie jako obrazy językowe; umożliwia ona dziecku wymawianie grupy wyrazów (zdania), przyzwyczajając je do sposobu czytania osób dorosłych.

Niezależnie od wybranej metody obowiązują nauczyciela zawsze przy nauce czytania i pisania pewne zasadnicze wskazania, a mianowicie: materiał do czytania winien być zawsze starannie dobierany pod względem obrazu graficznego, brzmienia i treści; zdarzenia z życia bieżącego dzieci, obserwacja przedmiotu, rysunek, obrazek, winny stanowić naturalne wprowadzenie do czytania tekstu; należy zawsze zwracać uwagę nie tylko na wyraźne czytanie tekstu, lecz również na to, czy dziecko rozumie to, co czyta i domagać się od pierwszej chwili poprawnego wymawiania przy czytaniu głośnym; należy stosować często czytanie ciche; nauczyciel winien przestrzegać, aby dzieci przepisywały wyrazy jako całości.

#### ARYTMETYKA.

3 godziny tygodniowo (pożądany podział na półgodziny)

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

##### 1. Ćwiczenia przygotowawcze.

Ćwiczenia orjentacyjne, dotyczące położenia i ruchu, np. wyżej — niżej, na prawo — na lewo, nad tem — pod tem i t. p.

Wyodrębnienie cech ilościowych: porównywanie długości, porównywanie pojemności (np. zapomocą przesypywania piasku).

Szeregowanie przedmiotów zbioru (np. nawlekanie na nitkę).

Porównywanie dwóch zbiorów zapomocą tworzenia par przedmiotów — po jednym z każdego ze zbiorów danych.

Odwzorowanie danego zbioru przy pomocy liczmanów lub kresiek.

##### 2. Pierwsza dziesiątka.

Liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do dziesięciu; pisanie liczb do 10 przy pomocy cyfr.

Stopniowe opracowanie dodawania i odejmowania w zakresie do 10, zapis dodawania i odejmowania.

##### 3. Numeracja, dodawanie, odejmowanie i początki mnożenia w zakresie do 20.

Liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do dwudziestu; numeracja w zakresie do 20.

Dodawanie i odejmowanie pamięciowe w zakresie do 20; zapis wykonanego działania.

Monety (do 20 groszy); zliczanie pieniędzy i płacenie.

Wprowadzenie i opracowanie mnożenia, z ograniczeniem do przypadków, kiedy mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20; zapis wykonanego mnożenia.

#### WYNIKI NAUCZANIA

Umiejętność liczenia przedmiotów i odliczania żądanej ilości przedmiotów w zakresie do 20, wraz z umiejętnością pisania liczb cyframi;

sprawność w wykonywaniu dodawania i odejmowania liczb w zakresie do 20, wraz z umiejętnością zapisywania tych działań i stosowania ich do zagadnień;

rozumienie i umiejętność wykonywania mnożenia w przypadkach, kiedy mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20, wraz z umiejętnością zapisywania i stosowania do zagadnień.

#### UWAGI.

Na ćwiczenia przygotowawcze nie należy poświęcać zbyt wiele czasu w tych szkołach, w których dzieci przynoszą z domu dostateczne przygotowanie.

Dodawanie i odejmowanie w zakresie pierwszej dziesiątki można opracować zarówno metodą liczenia (doliczania i odliczania), jak i metodą monografji kolejnych liczb naturalnych.

W obu tych metodach może być pomocne (jednak nie jest konieczne) przedstawianie liczb przy pomocy figur liczbowych.

Wprowadzenie figur liczbowych wtedy jest zalecone, gdy dzieci nie przynoszą do szkoły samorzutnego zapoznania się z liczbami, któreby wystarczało do dodawania, odejmowania i porównywania liczb w zakresie do dziesięciu.

Jeżeli się wprowadza figury liczbowe, to należy trzymać się stałego układu: bądź dwójkowego układu Borna, bądź czwórkowego układu Laya'a, bądź też piątkowego układu A. M. Rusieckiego. Obok tego jednak winny być stosowane ćwiczenia w liczeniu, dodawaniu i odejmowaniu konkretów w dowolnych ugrupowaniach; figury liczbowe w ustalonym układzie

mają zastosowanie głównie wówczas, kiedy żądane przedstawienie liczby musi być odtworzone w wyobraźni, albo kiedy liczebność zbioru musi być rozpoznawana „na rzut oka”—bez liczenia.

Rozumienie i wykonywanie dodawania, odejmowania i mnożenia winny opierać się na konkretnych liczmanach (ewentualnie na figurach liczbowych), dopóki same dzieci nie przestaną się nimi posiłkować.

W rozszerzeniu zakresu liczb do dwudziestu należy dobitnie wyodrębnić dziesiątkę jako grupę podstawową.

Mnożenie należy opracować jako dodawanie jednakowych składników; liczba takich składników nie powinna przekraczać 5. Przy zapisywaniu mnożenia należy zawsze pisać mnożnik na pierwszym miejscu, a na drugim mnożną (z mianem lub bez miana), np.

$$3 : 5 \text{ gr.} = 15 \text{ gr.}$$

Program nie wprowadza w oddziale I mierzenia długości, ograniczając porównywanie długości do bezpośredniego zestawiania porównywanych przedmiotów lub przenoszenia długości z jednego przedmiotu na drugi za pomocą paska papieru lub sznurka. Jeżeli jednak dzieci poruszą sprawę mierzenia za pomocą miarki, to może nauczyciel wprowadzić mierzenie przy użyciu centymetrów i zastosować decymetr jako ilustrację wyodrębnienia dziesiątki.

Materiał nauczania, przepisany w programie dla oddziału I, nie przekracza zakresu liczb do 20. Jeżeli jednak dzieci same zaczną podawać w układanych przez siebie zadaniach liczby większe od 20 i wykonywać działania na pełnych dziesiątkach, to nauczyciel może pójść na dzieci i wprowadzić dalszy materiał: liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do stu, pisanie liczb do 100, oraz monety w zakresie do 1 złotego. Nauczyciel musi jednak mieć na uwadze, że rozszerzenie zakresu liczbowego poza 20 wtedy tylko jest usprawiedliwione, gdy materiał nauczania w zakresie do 20 zostanie przez dzieci rzetelnie opanowany.

#### RYSUNEK.

2 razy po pół godziny tygodniowo.

#### MATERIAŁ NAUCZANIA.

*Rysunek z wyobraźni.* Ilustrowanie różnych scen z życia dzieci i ich najbliższego otoczenia oraz krótkich a ciekawych powiastek, bajek i innych tematów z różnych zakresów pracy szkolnej. (Orientacyjne przykłady tematów z życia dzieci i ich najbliższego otoczenia, nadających się do ilustrowania: „co umiecie narysować“, „narysujcie dzieci coś ładnego“, „kogo najbardziej

kochacie?“, „narysujcie coś dla mamusi, dla tatusia, dla siostrzyczki i braciśzka“, „dzieci idą z rodzicami na przechadzkę lub do kościoła“, „co dzieci widziały na ulicy?“, „co dzieci widziały w ogrodzie lub na polu?“, „jak grzeczne dzieci spożywają śniadanie?“, „zabawa w żołnierzy“ i t. p.).

*Rysunek z pamięci.* Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci przedmiotów z najbliższego otoczenia o niezłożonych i łatwych do zapamiętania kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części składowych przedmiotu oraz łatwo dostrzegalnych dla dzieci różnic wielkości części. Odróżnianie przy obserwacji i na rysunku linii prostych i krzywych.

Odróżnianie i nazywanie trzech barw zasadniczych (czerwonej, niebieskiej, żółtej).

Ćwiczenia pomocnicze: układanki z patyczków i kawałków papieru.

Przy wskazanych rodzajach rysunku praktyczne zaznajamianie się z użyciem papieru, ołówka, kredek.

Okolicznościowe rysowanie kredą na tablicy.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu o niezłożonych kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części; rozróżnianie linii prostej i krzywej; właściwe posługiwanie się ołówkiem i kredkami; poprawny układ ciała przy pracy.

#### UWAGI.

Rysunek, poza czasem, wskazanym w programie, winien być również jak najczęściej stosowany na lekcjach innych przedmiotów zależnie od potrzeby i dla urozmaicenia pracy.

Najwięcej czasu w tym oddziale zużywamy przez cały rok na rysunek z wyobraźni, aby umożliwić dziecku samorzutnie wyrażanie swych spostrzeżeń, myśli, pragnień i t. p.

Opowiadania ustne i czytanki, ilustrowane przez dzieci, winny być krótkie, ciekawe, barwne, oddziaływujące na wyobraźnię, przytem tak dobrane, aby ilustracje nie obejmowały zbyt wielu przedmiotów.

Mniejszy wymiar czasu zajmie rysunek z pamięci, oparty na obserwacji, połączonej z omawianiem kształtów przedmiotów, interesujących ucznia. Rysunek ten ma na celu stopniowe przyzwyczajanie dzieci, zwłaszcza na najprostszych przykładach, do dokładniejszego wyrażania za pomocą formy rysunkowej swych spostrzeżeń.

Aby ośmielić dziecko do pracy, poznać jego zainteresowania i t. d., należy pierwszych kilka lub kilkanaście lekcji ry-



sunku poświęcić na swobodne i niczem nieskrępowane wypowiedanie się z rysunku.

Układanki z patyczków i kawałków papieru o jednej lub wielu barwach należy stosować przed rysunkiem z pamięci, a niekiedy i z wyobraźni, dla uwydatnienia części przedmiotu i ich rozmieszczenia, przytem te ćwiczenia pomocnicze winny zajmować nie więcej niż kilka minut.

Temat rysunkowy musi być opracowany w ciągu jednej lekcji.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu ma polegać na tem, że dziecko potrafi go odtworzyć *w dziecięcym rysunku schematycznym*, odpowiadającym danemu wiekowi, z uwydatnieniem cech, wskazanych dalej w tekście „Wyników nauczania“.

### ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

2 godziny tygodniowo.

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

##### A. Zajęcia z zakresu kultury życia rodzinnego.

Czystość: mycie rąk, twarzy, nóg, czyszczenie zębów, czesanie się, czyszczenie obuwia z błota, zbieranie papierów do kosza, ścieranie kurzu z przedmiotów.

Porządek: sznurowanie i zapinanie bucików, wieszanie okrycia na właściwym miejscu, przestrzeganie racjonalnego porządku w ławce szkolnej i torebce na książki.

Zachowanie się na drodze, ulicy, w ogrodzie, parku: właściwe chodzenie pojedynczo i w gromadce, korzystanie z urządzeń, zabezpieczających porządek i czystość, łatwe ćwiczenia w orientacji i zaradności, w mieście ponadto: właściwe przechodzenie przez jezdnię, wsiadanie do tramwaju lub autobusu i wysiadanie z tramwaju lub autobusu.

##### B. Wstępne zajęcia rękodzielnicze.

Wykonywanie łatwych zabawek i przedmiotów, związanych z nauczaniem i wychowaniem.

*Materiały, nadające się do zastosowania:* kasztany, żołędzie, jarzębina, fasola, szyszki, korki, patyczki, pudełka różnego rodzaju, wydmuszki i t. p.; plastylina, glina, wosk; różne gatunki bibułki i papieru (bibułka gładka, karbowana, gazety, papier do pakowania, zapisane zeszyty i t. p.); gałganki, skrawki tkanin; koraliki, włóczka kolorowa, nici, sznureczek, cienki drucik i t. p.

*Narzędzia:* linijki, nożyczki, nożyki, kolec.

*Orientacyjne przykłady tematów:* koszyczki, łądeczki, ptaszki, łańcuchy, korale (z jarzębiny); laleczki z roślin („panny z maku“), zwierzątka i pajace z plastyliny, gliny, wosku; choroągiewki, wiatraczki, kubki, trzaskawki, strzały, koperty, latarenki, jaskółki, koniki i t. p., wykonywane z papieru; laleczki z gałganków i włóczki; ozdoby na choinkę (łańcuchy, pajaki, „światy“ z opłatków i t. p.); bukiety, wianki.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonywania wskazanych w programie zabiegów, dotyczących czystości i porządku;

umiejętność zaginania i rozdzierania według linii prostej bibułki i papieru, łączenia rozmaitych materiałów klejem, drucikiem, sznureczkiem, włóczką lub nitką.

### UWAGI.

Na zajęcia praktyczne należy wyzyskać w oddziale I przewidziane 2 godziny tygodniowo, oddzielając lekcje całogodzinne, lub też zabierając część godziny, przeznaczoną poza tem na inny przedmiot — oprócz tego jednak z konieczności stałego baczzenia na czystość, porządek i t. d. wynika wykonywanie przez dzieci czynności z tego zakresu w każdym przypadku, gdy to będzie potrzebne, a łatwe roboty ręczne winny być także stosowane dla celów metodycznych na lekcjach innych przedmiotów.

Przy zajęciach z zakresu kultury życia codziennego należy dzieci nauczyć stałego korzystania z kraty, wycieraczki lub szmaty do czyszczenia obuwia, z kosza do papierów, sopluczek, z umywalni do mycia rąk, z mydła, z gęstego grzebienia, z ustępu i urządzeń higienicznych, z ręcznika lub małych ścierek do wycierania, które każde dziecko winno codziennie do szkoły przynosić.

Nadto należy przyzwyczajać do czyszczenia paznokci, oddychania przez nos, noszenia i używania chustki do nosa, zasłaniania ust chustką przy kaszlu i kichaniu, zawijania w papier śniadań i t. d. przestrzegać, aby dzieci nie wkładały do ust palców i różnych przedmiotów.

Dzieciom o słabym wzroku, cierpiącym na zapalenie powiek, mającym wyrzuty, należy dawać wskazówki, jak się mają zachować, aby nie zaszkodzić sobie i nie zarazić kolegów.

Zaprawianie do właściwego zachowania się w różnych miejscach i okolicznościach, wskazanych w materiale nauczania, winno się odbywać bądź w pobliżu szkoły w granicach czasu, przeznaczonego specjalnie na zajęcia praktyczne, bądź na wycieczkach, urządzanych w godzinach nauki języka polskiego. Od-

powiednie rozmowy i pogadanki będą raczej należały do zakresu języka polskiego.

Ćwiczenia w orjentacji i zaradności na ulicy mogą polegać np. na wyborze drogi krótszej lub mniej uciążliwej, chronieniu się przed deszczem i t. p.

Przy wykonywaniu robót z różnych materiałów dzieci winny się obchodzić przeważnie bez żadnych narzędzi. Te, które są wskazane w materiale nauczania, powinna posiadać w odpowiedniej ilości sama szkoła; dzieci nie są obowiązane do ich nabywania i przynoszenia.

Nauczyciel winien dbać, ażeby dzieci miały pod dostatkiem materiałów barwnych, zwracać uwagę na ostrożne posługiwanie się narzędziami tam, gdzie to jest konieczne, i na swobodną i radosną atmosferę przy pracy. Bukiety, układane z kwiatów polnych lub ogrodowych (z ogrodu szkolnego, z domu), mogą być przeznaczone dla kościoła lub służyć do przyozdobienia klasy lub domu.

### SPIEW.

1 godzina tygodniowo (pożądany podział na ćwierci godziny szkolnej)

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

Krótkie *pieśni* jednogłosowe, łatwe i przystępne w rytmie i melodji, nie przekraczające przeciętnej skali głosu dziecka w tej klasie (w pierwszych miesiącach od „d“ do „h“ jednokreślnego, później stopniowo rozszerzonej do „c“ jednokreślnego i „d“ dwukreślnego) i związane w swej treści z życiem dziecka w szkole i poza szkołą: religijne, o rodzinie, szkole, Ojczyźnie, o pracy i życiu ludzi, o przyrodzie, pieśni do zabaw, marszu i t. p.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o wyraźne wymawianie tekstu, umiarkowane wydobywanie głosu.

Łatwe zabawy rytmiczne i proste inscenizacje odpowiednich piosenek.

Od czasu do czasu taktowanie w dwumiarze oraz przygodne maszerowanie w takt piosenki; okolicznościowe odróżnianie podczas wykonywania pieśni melodji wznoszącej się i opadającej oraz zatrzymującej się na jednym dźwięku. Przy utrwalaniu i powtarzaniu repertuaru rozpoznawanie pieśni według fragmentów, muconych lub granych przez nauczyciela.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie przez dzieci conajmniej 15 pieśni, śpiewanych wyraźnie, rytmicznie i czysto.

### UWAGI.

Śpiew, poza czasem, wskazanym powyżej, winien również być często stosowany, zależnie od potrzeby, dla urozmaicenia i ożywienia pracy i dla utrzymania radosnej i swobodnej atmosfery na lekcjach, poświęconych innym przedmiotom. Lekcje zaś w zasadzie ćwierćgodzinne, przeznaczone specjalnie na śpiew, należy poświęcić na przyswajanie nowych pieśni i powtarzanie dawniej wyuczonych.

Nauczyciel oddziału I winien zapoznać się z zasobem pieśni, znanych dzieciom z domu lub przedszkola. Najodpowiedniejsze z nich może zastosować na pierwszych lekcjach, jako zapoczątkowanie jednogłosowego śpiewu zbiorowego.

Rozmieszczanie oddechu we właściwych miejscach pieśni winno się ograniczyć do unikania rażących błędów, jak np. oddychanie w środku wyrazu.

Dążeniem nauczyciela winno być pobudzenie do śpiewu wszystkich dzieci w klasie. Dzieci, słuchowo lub głosowo nierozwinięte, powinny być umiejętnie wciągane do śpiewu zbiorowego, co może nastąpić zwłaszcza przy zabawach ze śpiewem.

#### ĆWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo (4 razy po pół godziny szkolnej lub 2 razy po jednej godzinie) — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

#### MATERJAŁ ĆWICZEBNY DLA ODDZIAŁÓW I i II. ZABAWY WRAZ Z ĆWICZENIAMI GIMNASTYCZNYMI W FORMIE ZABAWOWEJ.

##### A. Zabawy.

*Zabawy ze śpiewem*, o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, a także w celu przyzwyczajania dzieci do ruchów w takt śpiewanej piosenki, n.p. różyczka, konopki, mak, w naszej szkółce, rzemieślnicy, jawor i t. p.

*Zabawy orjentacyjno-porządkowe*, jako ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi i szybkiej reakcji, np. zbiórka według kolorów, policjant, ruch uliczny, mruczek, powódź i t. p.

*Zabawy na czworakach*, jako ćwiczenia, wpływające dodatnio na kształtującą się w tym wleku krzywiznę lędźwiową, np. pieski na straży, żaby, bociany i t. p.

*Zabawy bieżne* w dostępnej dla dziatwy formie, ćwiczące bieg i wyrabiające wydatnie płuca i serce; wzmacnianie biegu przez stopniowe wprowadzenie pościgu, np. natarcie, czarny lud, murzyn, król i jego dzieci, poczta, przeprowadzka, cztery kąty i t. p.

*Zabawy rzutne*, ćwiczące oko i rękę przy pomocy rzucania i chwytania woreczków (wypełnionych grochem, fasolą lub kukurydzą) i małych piłeczek, np. rzucanie do celu, zgadywany, piłka w półkolu, piłka o ścianę, serso i t. p.

*Zabawy skoczne*, jako ćwiczenia kończyn dolnych, przygotowanie do skoków i ćwiczenia rekreacyjne, np. skoki wróbelka, skoki konika, skoki żab, chód kruką, zajaczki.

*Zabawy w wodzie*. Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy, oswajające z wodą (na głębokości do kolan, względnie do pasa dzieci), np. bieganie w wodzie, podskoki, śleganie po piasek lub kamyki na dno, w klasie II — koziołek w wodzie.

*Zabawy na śniegu i lodzie*, mające na celu zahartowanie działwy przez przyzwyczajanie jej do przebywania zimą na otwartym powietrzu, a ponadto zmierzające do nauki jazdy na łyżwach i saneczkach, np. lepienie bałwanów, zabawy śnieżkami, odmiatanie śniegu, jazda na łyżwach, wożenie się na saneczkach, małe zjazdy i t. p.

#### B. Ćwiczenia gimnastyczne tylko w formie zabawowej.

*Ćwiczenia porządkowe*: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole.

*Ćwiczenia kształtujące*, uwzględniające pracę wielkich mięśniowych: przyzwyczajanie do poprawnego stania, siedzenia, klęku i leżenia; łatwe, o małym natężeniu, ćwiczenia kończyn, podtrzymujące ruchomość w stawach, oraz te najłatwiejsze i najprostsze ćwiczenia szyi i tułowia, które mają wyraźny wpływ na prawidłowe ustalenie się krzywizny szyjnej, piersiowej i lędźwiowej.

*Ćwiczenia koordynacyjne*: przybieranie postaw równoważnych w formie zabawowej, np. stanie bociana, całowanie kolana, chodzenie po wąskiej desce podłogi, po kresce, wyrysowanej kredą, przechodzenie po kamykach, chodzenie po wąskiej ławce (np. szkolnej) i t. p.

*Ćwiczenia stosowane*: wstępowanie (wspinanie się) wgórę i w dół na drabinkach, przepłotki i t. p., zwykły chód początkowo bez wymagań taktu, stopniowe wyrabianie poczucia rytmu i taktu w chodzie.

Ponadto należy wyuczyć dzieci *prawidłowego oddychania*.

#### WYNIKI NAUCZANIA W ODDZIALE I.

Wyrobienie sprawności w kilku zabawach o jednej i dwu regułach; wdrożenie do szybkiej i sprawnej zbiórki w dwójkach, w rzędzie i w kole, umiejętność maszerowania dwójkami; umiejętność zachowania się na otwartym powietrzu (podczas mrozu i swobodnej zabawy na śniegu i lodzie (ruch — jako przeciwdziałanie zębnięciu).

#### UWAGI.

Zabawy stanowią mając zasób materiału do ćwiczeń nie tylko na lekcjach, ale w miarę potrzeby także na pauzach. Przy doborze tego materiału należy mieć na uwadze zarówno jego charakter kształtujący, jak i wychowawczy.

Ćwiczenia gimnastyczne stosuje się wyłącznie w formie zabawowej, przytem winny one zajmować mniej więcej trzy razy mniej czasu, niż właściwe zabawy; nie ujmuje się ich w oddzielne lekcje, ale wplata w lekcje, złożone z zabaw.

Jednym z najważniejszych celów ćwiczeń gimnastycznych na poziomie oddziałów I i II jest utrzymanie należytej gibkości kręgosłupa dziecka, oraz wyrobienie zręczności i odwagi.

Niektóre zabawy i ćwiczenia gimnastyczne będą dostosowywane do ilustracji pogadanek w zakresie języka polskiego.

Wszelkie wycieczki szkolne mogą być wyzyskane z dużym pożytkiem dla celów wychowania fizycznego; potrzeba bowiem dostarczenia działwie obserwacyj łączy się znakomicie z potrzebą wyprowadzenia jej możliwie często na otwarte powietrze i przebywania pieszo pewnych przestrzeni. Jako zasadę należy postawić dla oddziału I wycieczki do 3km. przy marszu w jednako- wem dla wszystkich, niezbyt szybkim tempie, bez obciążenia. Wycieczki takie dostarczą możliwości zrealizowania zabaw w wodzie i zabaw, wymagających większego terenu, aniżeli szkolny plac zabawowy.

Z ćwiczeniami cielesnymi należy łączyć ściśle takie wskazania higieniczne, jak: konieczność mycia rąk po każdej zabawie, w szczególności po zabawie na czworakach, jak najłżejsze ubieranie się do ćwiczeń cielesnych, rozgrzewanie się na pauzach przez ruch, a unikanie grzania się przy ciepłym piecu i t. p.

Oprócz lekcji 10-minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne o charakterze zabawowym winny być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałem II: w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału I, w drugim — naprzemian przez wychowawcę oddziału I i oddziału II.

#### UWAGI OGÓLNE O ORGANIZACJI PRACY.

1. Godziny szkolne i pauzy między nimi rozpoczynają się i kończą jednocześnie z godzinami lekcyj i paузami w innych oddziałach. Ponadto jest rzeczą pożądaną, by nauczyciel w oddziale I przeważnie dzielił godziny szkolne, stosując okresy półgodzinne. Dwie części tej samej godziny szkolnej mogą być zajęte przez różne przedmioty nauki lub też różne rodzaje ćwiczeń z zakresu tego samego przedmiotu, co dotyczy zwłaszcza języka polskiego. Nie należy jednak stosować podziału na pół-

godziny wówczas, gdy praca nie wymaga większego wysiłku a zainteresowanie dziecka jest tak żywe i wytrwałe, że właśnie podział byłby czemś narzuconem i sztucznem. W zastosowaniu do śpiewu zaleca się użycie jeszcze mniejszych okresów, a mianowicie czwartych części godziny szkolnej. Okres taki najdogodniej połączyć z lekcją języka polskiego, przyczem część tej lekcji, bezpośrednio poprzedzająca właściwy śpiew, może być użyta na uczenie się na pamięć tekstu piosenki.

2. Rozgraniczenie „przedmiotów“ nauki szkolnej winno być dalekie od rygoryzmu i sztywności. Rozległa dziedzina, nosząca w tym oddziale nazwę „język polski“, obejmuje w szczególności pewne spostrzeżenia i wiadomości, przygotowujące do późniejszej nauki historii, geografji i nauki o przyrodzie. Rysunek przedewszystkiem, a dalej roboty ręczne i śpiew, poza godzinami, wskazanymi przy odpowiednich programach i przeznaczonemi na specjalne ćwiczenia z tych dziedzin, winny również być stosowane, zależnie od potrzeby i dla urozmaicenia pracy, na lekcjach, formalnie poświęconym innym przedmiotom. Należy położyć nacisk na właściwe organizowanie i wyzyskiwanie wycieczek, zwłaszcza w okresie wiosennym.

Oddziaływanie wychowawcze winny przenikać całą pracą szkolną, odpowiadać ogólnym zamierzeniom i występować niezłocznie przy doraźnych potrzebach. Na pewną dziedzinę tych oddziaływań przeznaczono osobno czas w liczbie godzin, poświęconych na t. zw. zajęcia praktyczne; nadto nauczyciel winien poświęcić niezależnie od biegu zajęć praktycznych codziennie kilka minut na *systematyczne* sprawdzanie czystości ciała i odzieży dziecka.

3. Na dzień szkolny przypada po 3 godziny lekcyjne. Nauczyciel rozdziela ten czas formalnie między poszczególne „przedmioty“ nauki szkolnej, z zachowaniem zasad następujących:

- a) Praca umysłowa, ćwiczenia ruchowe i zajęcia techniczne winny być w każdym dniu ilościowo ustosunkowane i następować po sobie odpowiednio do ruchliwości, niezdolności do dłuższego wysiłku umysłowego i wogóle psychiki dziecka w tym wieku.
- b) Różne zajęcia w danym dniu winny być powiązane wspólnością tematów, zmierzać do skupiania się dookoła pewnego ośrodka lub ośrodków zainteresowań, wspierać się wzajemnie, tworzyć całość jak najbardziej jednolitą i ciągłą, organiczną i naturalną, bez męczących przeskoków, ale i bez przesady i sztuczności w powiązaniach.
- c) *Nie istnieje* dla tego oddziału stały, sztywny rozkład

*tygodniowy*, określający ściśle lekcje w każdym dniu — wyjątkiem mogą być jedynie lekcje, udzielane nie przez głównego nauczyciela w tej klasie, a więc w praktyce przedewszystkiem lekcje religji. Poza takiemi wyjątkami nauczyciel układa sobie dowolnie plan pracy na każdy dzień i różnie w różnych tygodniach, z zachowaniem zasad a) i b) i c) w tem ograniczeniem, że ogólna suma godzin, przeznaczonych na każdy przedmiot w każdym tygodniu, winna być równa liczbie, wskazanej przy programie tego przedmiotu. W początkach roku szkolnego przewiduje się jeszcze większą swobodę.

4. Przy układaniu planu pracy na czas całego roku szkolnego należy zdawać sobie sprawę z swoistych cech życia w danem środowisku. Poznanie warunków, w jakich żyją dzieci, jest konieczne do ustalenia biegu kształcenia i wychowania w szkole.

Sprawą bardzo istotną jest wyodrębnienie i należyte ukształtowanie okresu „przygotowawczego“. Okres ten, zależnie od warunków, może objąć 6—8 pierwszych tygodni. Główne zadania nauczyciela w tym czasie są następujące:

- a) zorientowanie się w warunkach pozaszkolnego życia każdego dziecka zapomocą rozmowy z niem i zetknięcia się z rodzicami lub opiekunami, a nawet — w granicach możliwości — ze środowiskiem domowem;
- b) wstępne zaznajomienie dzieci — tem niezbędniejsze, usilniejsze i bardziej wyczerpujące, *im niższy* jest poziom środowiska społecznego — z elementarnemi wymaganiami kulturalnemi w zakresie osobistej czystości, zachowania się, ładu w rzeczach i książkach i t. d.
- c) uzyskanie niezbędnego stopnia przystosowania się dzieci do zbiorowego życia i pracy w szkole;
- d) zapoznanie się na lekcjach i podczas zabaw szkolnych z indywidualnym poziomem rozwoju umysłowego i moralnego poszczególnych dzieci, z zakresem ich wiadomości o rzeczach i ludziach z otoczenia;
- e) pierwsze ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe, przygotowujące do nauki czytania i pisania, zapoczątkowanie ćwiczeń słownikowych, wstępne ćwiczenia z zakresu orientacji przestrzennej i nauki rączek;
- f) zachęcenie i danie sposobności do wyrażenia się przy pomocy rysunku, śpiewu i robót ręcznych.

Okres przygotowawczy posiada w większym jeszcze stop-

niu niż reszta roku charakter wychowawczy. W związku z tem liczba godzin w tygodniu, poświęconych formalnie i wyraźnie na określone przedmioty, może być zmniejszona na korzyść zabiegów wychowawczych; w pierwszym tygodniu może wogóle nie być żadnego podziału.

#### B. ODDZIAŁ I SZKÓŁ 3, 2 i 1 KLASOWYCH.

*Plany godzin* normalne, podane na str. 138—143 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych* z r. 1931, pozostają bez zmiany.

#### RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

#### JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A.

#### ARYTMETYKA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A.

#### RYSUNEK.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A, przytem tam, gdzie na ten przedmiot przeznaczona jest mniej niż 1 godzinę tygodniowo, należy w miarę możliwości wydatniej stosować rysunek na lekcjach innych przedmiotów, a na lekcjach osobnych zająć się przede wszystkim rysunkiem z pamięci.

#### ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Należy opierać się na nowym programie, podanym powyżej w dziale I A, z taką jednak zmianą, że względu na mniejszy wymiar czasu, że przewidziane ćwiczenia w zakresie kultury życia codziennego nie skupiają się w tym czasie, lecz są rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; poza tem liczba robót, wykonywanych podczas osobnych zajęć praktycznych, ulega zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach wyżej zorganizowanych, należy zato w miarę możliwości wydatniej stosować roboty ręczne na lekcjach innych przedmiotów.

#### SPIEW.

Przy nauce osobnej oddziału I obowiązuje w tym oddziale program, podany w dziale I A, z tą zmianą, że liczbę opracowywanych pieśni należy zmniejszyć odpowiednio do zmniejszenia ilości czasu: przy nauce wspólnej oddziałów I i II obowiązuje również ten sam program z tem samem zastrzeżeniem, gdy liczba godzin jest mniejsza, niż 1 godzina tygodniowo; zmniejszenie ilości czasu, przeznaczonego na lekcje specjalne, należy w miarę możliwości wynagradzać wydatniejszem stosowaniem śpiewu na lekcjach innych przedmiotów.

#### ĆWICZENIA CIELESNE.

Ze względu na mniejszą ilość czasu, zwłaszcza tam, gdzie nie wynosi więcej niż  $\frac{1}{2}$  godziny tygodniowo, należy stosować przy nauce osobnej oddziału I lub łącznej oddziału I i II z programu dla oddziału I i II, podanego powyżej w dziale I A, dział „A. Zabawy“, z działu B: „Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole“. Należy zwrócić uwagę na wyuczenie *prawidłowego oddychania*,

#### ORGANIZACJA PRACY.

We wszystkich przypadkach, *gdy nauka oddziału I odbywa się osobno*, organizacja pracy winna być zasadniczo taka sama, jak w szkołach wyżej zorganizowanych, a więc stosują się tu również „Uwagi o organizacji pracy“ z działu I A, ze skreśleniem w p. 2 wyrazów: „Na pewną dziedzinę tych oddziaływań przeznaczono osobno czas w liczbie godzin, poświęconych na t. zw. zajęcia praktyczne“ i zamianą dalszego ciągu tego zdania na „Nauczyciel winien poświęcić codziennie kilka minut na systematyczne sprawdzanie czystości ciała i odzieży dziecka“, oraz zamianą zdania pierwszego i zdania drugiego w p. 3 na: „Ogólną liczbę godzin tygodniowych należy rozłożyć możliwie równomiernie na poszczególne dni. W każdym dniu nauczyciel rozdziela rozporządzalny czas formalnie między poszczególne „przedmioty“ nauki szkolnej, z zachowaniem zasad następujących:“

#### II. A. ODDZIAŁ II SZKÓŁ 7, 6, 5 i 4 KLASOWYCH.

#### RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

2 godziny tygodniowo,

Obowiązuje program dotychczasowy.

#### JĘZYK POLSKI.

7 godzin tygodniowo.

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### Mówienie.

Rozmowy i pogadanki nauczyciela z dziećmi.

Oglądanie obrazków, omawianie ich treści i nadawanie im tytułów.

Swobodne i samorzutne wypowiedzianie się dzieci.

Próby zbiorowego układania opowiadań.

#### Pisanie.

Przeplisywanie wyrazów i zdań.

Pisanie z pamięci i ze słuchu łatwych wyrazów, zawierających podany poniżej materiał ortograficzny, i krótkich zdań.

Samodzielne układanie i zapisywanie zdań na różne tematy

Ćwiczenia w czystym i czytelnym pisaniu liter i wyrazów.

*Materiał ortograficzny:* wyrazy z dwuznakiem *sz, cz, dz, dź, dż*; oznaczanie spółgłosek miękkich (litera *i* i kreska nad literą, jako znaki pomocnicze); litery *q* i *ę* (typy: *dąb wąż, święto — mięso*); najpospolitsze wyrazy z *ó*, wymieniającem się z *o* typ: *wóz—wozy*), i z *rz*, wymieniającem się z *r* (typ: *kora — korze*); użycie kropki i pyłajnika; wielkie litery po kropce i pyłajniku oraz w imionach własnych.

#### *Czytanie.*

Czytanie głośnie poprawne i wyraźne, czytanie ciche poprawnych pod względem formy, do właściwości psychiki dziecka dostosowanych krótkich opowiadań, baśni, bajek, legend, zagadek i t. p., oraz wierszyków z podręcznika.

Omawianie treści czytanek.

#### *W związku z mówieniem, czytaniem i pisaniem:*

stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci przez wprowadzanie nazw przedmiotów, cech i czynności, oraz prostych stosunków przestrzennych i czasowych, związanych z przeżyciami i spostrzeżeniami dziecka; wyjaśnianie nieznanymi wyrazów i zwrotów;

stopniowe przyzwyczajanie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych;

praktyczne odróżnianie głoski i litery, samogłoski i spółgłoski;

uczenie się napamięć i wygłaszanie wierszyków o treści związanej ze wskazanymi poniżej tematami.

#### *Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu.*

Zdarzenia z życia, prace i zajęcia dzieci w domu i w szkole w dnie powszednie i świąteczne.

Uroczystości szkolne i święta państwowe, a w związku z tem sztandar Państwa Polskiego, godło i barwy państwowe, Hymn państwowy; obrazki z życia Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Obrazki z życia naszej miejscowości na tle zmian pór roku, dnia i nocy oraz zmian pogody, np. główne zajęcia mieszkańców, życie zwierząt i roślin, historie ogródka i boiska szkolnego i t. p.

Świat baśni, bajek i legend.

## WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność swobodnego wypowiedzania się na łatwe tematy: uzyskanie wprawy w czystym i czytelnym pisaniu; przyzwyczajenie pisowni wyrazów we wskazanym zakresie, umiejętność powolnego, ale wyraźnego i poprawnego czytania, oraz zdawania sobie sprawy z treści czytanki.

Znajomość barw państwowych i godła państwowego.

#### UWAGI.

Podstawą ćwiczeń w mówieniu winien być w dalszym ciągu materiał, czerpany z przeżyć i spostrzeżeń dziecka, a więc dotyczący jego najbliższego otoczenia, a tylko z wolna i okolicznościowo nawiązywany do przedmiotów i ludzi z poza środowiska dziecka.

Pozostawiając dziecku właściwy mu sposób wyrażania się, należy jednak zwracać baczną uwagę na poprawność językową dziecięcych wypowiedzi, oraz przyzwyczajając je w dalszym ciągu do zastępowania zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych.

Oglądany i omawiany obrazek winien obejmować niewielką ilość przedmiotów; treść jego, przedstawiająca przede wszystkim zrozumiałe dla dzieci zdarzenia, winna być łatwo uchwytna, tylko pod temi bawiem warunkami może obrazek być na tym poziomie podstawą dla ćwiczeń w nadawaniu tytułu.

Wskazane w programie rozmowy należy wyzyskać dla rozwijania samodzielności dzieci i ośmielania ich do wysuwania interesujących je tematów, zadawania pytań zarówno nauczycielowi, jak i kolegom: jest to również ćwiczenie w poprawnym formułowaniu pytań.

Układanie opowiadań odbywa się na podstawie pracy zbiorowej całego oddziału w ten sposób, że poszczególne dzieci dostarczają materiału rzeczowego i językowego, z którego drogą wyboru układa się całość.

Pisanie ze słuchu ma na celu przede wszystkim sprawdzanie stopnia opanowania poznanego materiału ortograficznego. Pisanie z pamięci wdraża dzieci w dalszym ciągu do ujmowania większych całości, podobnie jak czytanie ciche.

Przy ćwiczeniach w pisaniu należy zwracać uwagę na poprawną postawę ucznia, zachowanie czystości zeszytów i czytelność pisma.

Poprawne i wyraźne czytanie polega na trafnym odtworzeniu głosowym pojedynczych wyrazów i na uwydatnieniu zrozumienia treści zdania.

Omawianie treści czytanek może obejmować np. zestawie-

nie treści z ilustracją, ustalanie kolejności zdarzeń.

Ćwiczenia słownikowe mają w dalszym ciągu charakter przygodny, wartość ich zależy przede wszystkim od oparcia o spostrzeżenia i przeżycia dziecka. Polegają więc one na nazywaniu przedmiotów, kształtów, barw, głosów, stosunków czasowych: np. dawniej przed rokiem, tydzień temu, po świętach, po wakacjach, i przestrzennych: np. niżej, wyżej, bliżej, dalej, na, pod i t. p.

Treść nadających się do tego opowiadań, wierszyków i obrazków można ilustrować (tylko na lekcjach) ulepiankami, rysunkami, wycinankami, ruchami, mimiką, śpiewami dzieci i t. p.

Tematy, nie wyłączając tematów o zabarwieniu historycznym, geograficznym i przyrodniczym, winny nadal zawierać przede wszystkim element akcji, oraz dostarczać sposobności do budzenia i rozwijania uczuć dziecka.

Materiał ortograficzny winien być opanowany wyłącznie praktycznie.

Tematy, podobnie jak w oddziale I, skupiają się około życia dziecka, jednak rozszerzają swój zakres także i na miejscowość, w której znajduje się szkoła, dostarczając w ten sposób nowego materiału poznawczego i wychowawczego.

Kolejność, rozbudowa i powiązanie tematów winny być zatem dostosowane do warunków i środowiska szkoły. Różnicowanie w szczegółach materiału dla wsi, miasteczek i większych miast wystąpi tu silniej, niż w oddziale I.

Okoliczności życia szkolnego, nastrożające tematy higieniczne, powinny być również we właściwy sposób wyzyskane.

Treść czytanek i pogadanek ma, obok zainteresowania dziecka światem rzeczywistym, zaspakajać także charakterystyczne dla tej fazy rozwoju zainteresowanie dziecka tematami iluzyjnymi (bajki, baśnie), oraz zainteresowania zabawowe.

W pojęcie czasu wprowadzamy dalej przez omawianie przeszłości własnej dziecka i ludzi bliskich: rodziców, dziadów i t. d. oraz przeszłości miejsc (szkoła, boisko, ogródek i t. d.).

Podział tematów na grupy nie przesądza ich kolejności. Różnego rodzaju ćwiczenia, wskazane w materiale nauczania, winny się wzajemnie przenikać i uzupełniać w różnych momentach pracy.

## ARYTMETYKA.

4 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### 1. Nawiązywanie do materiału z ubiegłego roku.

Powtórzenie dodawania i odejmowania w zakresie do 20

oraz tych przypadków mnożenia, w których mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20.

Wprowadzenie dzielenia I rodzaju, czyli dzielenia „po kilka“; wykonywanie tego rodzaju dzielenia w przypadkach, kiedy dzielna nie przekracza 20, a wynik dzielenia (liczba równych części) nie przekracza 5.

#### 2. Numeracja i pierwszy cykl działań w zakresie do 100.

Opracowanie numeracji słownej i piśmiennej w zakresie do 100. Mierzenie długości i odmierzanie żądanej długości w centymetrach i w metrach.

Dodawanie liczby jednocyfrowej do dowolnej dwucyfrowej (i odwrotnie); odejmowanie liczby jednocyfrowej od dowolnej liczby dwucyfrowej (i odwrotnie); odejmowanie pełnych dziesiątek od dowolnej liczby dwucyfrowej.

Monety; zaliczanie pieniędzy i płacenie.

Praktyczne zapoznanie się z kalendarzem, pisanie dat.

Opracowanie mnożenia w zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia. Opracowanie dzielenia „po kilka“ w tym samym zakresie.

Wprowadzenie dzielenia II rodzaju, czyli dzielenia „na kilka“; opracowanie tego rodzaju dzielenia w zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia.

#### 3. Drugi cykl działań w zakresie do 100.

Dodawanie i odejmowanie dowolnych liczb dwucyfrowych.

Opracowanie mnożenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

Sprowadzenie dwóch rodzajów dzielenia do jednego działania; opracowanie dzielenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

Godziny i minuty na zegarze; wyrażenia językowe, używane przy oznaczaniu czasu według zegara.

#### 4. Ostatni cykl działań w zakresie do 100.

Dokończenie mnożenia i dzielenia w zakresie tabeli mnożenia.

Najłatwiejsze przypadki mnożenia liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność liczenia przedmiotów i odliczania żądanej i-

łości przedmiotów w zakresie do 100, wraz z umiejętnością pisania liczb cyframi;

sprawność w wykonywaniu mnożenia i dzielenia liczb w zakresie do 100 metodami rachunku pamięciowego;

sprawność w wykonywaniu mnożenia i dzielenia liczb w zakresie tabeli mnożenia (z ograniczeniem do przypadków dzielenia bez reszty);

umiejętność posilkowania się kalendarzem i oznaczania czasu według zegara;

umiejętność rozpoznawania pieniędzy, zliczania i płacenia — w zakresie do 1 złotego;

umiejętność posilkowania się taśmą metrową z podziałką centymetrową do mierzenia długości i odmierzania żądanej długości w centymetrach i w metrach;

umiejętność zapisywania działań i stosowania ich do elementarnych zagadnień.

#### UWAGI.

Opracowywanie działań winno w dalszym ciągu opierać się na materiale konkretnym; w szczególności dotyczy to obu rodzajów dzielenia.

Całą tabelę mnożenia dzieli się na cztery ćwiartki, które będą kolejno opracowane.

Pierwsza ćwiartka zawiera przypadki, w których ani mnożnik, ani mnożna nie przekracza 5; ćwiartka ta (z wyjątkiem przypadku  $5 \times 5 = 25$ ) została opracowana w kursie oddziału I. Druga ćwiartka zawiera przypadki, w których mnożnik nie przekracza 5, a mnożną jest jedna z liczb pierwszej dziesiątki większa od 5; w zakresie tej ćwiartki w oddziale I były opracowane tylko niektóre przypadki (iloczyn nie przekraczał 20). W związku z opanowaniem przypadkami mnożenia wprowadza się dzielenie „po kilka“, czyli ten rodzaj dzielenia na równe części w którym podaje się *po ile* ma być w każdej części, a liczba równych części jest poszukiwana. Narazie opracować należy tylko te przypadki dzielenia „po kilka“, w których dzielną nie przekracza 20, a wynik dzielenia (czyli poszukiwana liczba równych części) nie przekracza 5.

Dodawanie i odejmowanie liczb przerabia się w oddziale II wyłącznie w rachunku pamięciowym; nie wyklucza to jednak zapisywania danych liczbowych przed wykonaniem działania.

Zadania, dotyczące obliczeń pieniężnych, winny być poprzedzone ćwiczeniami w rozpoznawaniu monet. W zadaniach tekstowych zakres danych nie powinien przekraczać 1 złotego, gdy mowa o groszach, bądź też winien zawierać obliczenia w samych tylko złotych.

Przez cały czas nauczania w kursie oddziału II należy przeplatać opracowanie dodawania i odejmowania z opracowaniem mnożenia i dzielenia. W tym celu materiał nauczania, dotyczący zakresu liczb do 100, został w programie podzielony na cykle.

W pierwszym cyklu należy wykończyć opracowanie mnożenia w granicach pierwszych dwóch ćwiartek tabeli mnożenia i opracować odpowiednie przypadki dzielenia „po kilka“; wynik dzielenia (czyli poszukiwana liczba równych części) wciąż jeszcze nie przekracza 5.

Następnie należy wprowadzić dzielenie „na kilka“, t. zn. te przypadki dzielenia na równe części, w których podaje się, *na ile* równych części ma być całość podzielona, a poszukiwana jest wartość każdej z tych części. W zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia liczba równych części nie przekracza 5.

W drugim cyklu należy opracować mnożenie w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia; znajdują się tutaj wszystkie przypadki mnożenia, w których co najmniej jeden z czynników nie przekracza 5. Przy opracowaniu mnożenia w zakresie III ćwiartki dzieci mogą posilkować się przestawialnością (przemiennością) czynników, np. zamiast  $8 \cdot 3$  mogą obliczać  $3 \cdot 8$ ; nie należy im jednak tego sposobu narzucać, aż go same uznają.

Kiedy trzy ćwiartki tabeli mnożenia będą opracowane, sprowadza się oba rodzaje dzielenia do jednego działania, zwracając uwagę na to, że dzielenie  $20 : 4$  daje w wyniku zawsze 5, chociaż może oznaczać dzielenie „po kilka“ albo dzielenie „na kilka“. Po sprowadzeniu obu rodzajów dzielenia do jednego działania należy opracować wszystkie przypadki dzielenia i w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

W ostatnim cyklu należy zakończyć opracowanie mnożenia w zakresie tabeli mnożenia. W tym samym zakresie winno być też opracowane dzielenie.

W oddziale II przewiduje się opracowanie dzielenia w zakresie tabeli mnożenia — i to tylko w przypadkach dzielenia bez reszty. Natomiast w mnożeniu zakres jest nieco szerszy, gdyż zachodzą tu najłatwiejsze przypadki mnożenia liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową, jak np.  $3 \cdot 12 = 36$  albo  $4 \cdot 25 = 100$ .

#### RYSUNEK.

2 godziny tygodniowo.

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

Rysunek z wyobraźni, obejmujący ilustrowanie różnych scen z życia dzieci w domu i poza domem oraz zajmujących



opowiadań (powiastek, baśni, bajek) i innych tematów z różnych zakresów pracy szkolnej. (Orientacyjne przykłady tematów z życia dzieci, nadających się do ilustrowania: „na wakacjach“, „dzieci idą na wycieczkę“, „dzieci pasą krowy, gęsi, zbierają grzyby“, „co dzieci robią w domu?“, „ojciec lub matka przy pracy“, „co się dzieciom śniło?“, „Święty Mikołaj“, „kim chciałbyś być?“ i t. p.).

*Rysunek z pamięci.* Na podstawie obserwacji (samodzielnie lub kierowanej); rysowanie z pamięci przedmiotów z otoczenia o kształtach łatwych dla dzieci do zapamiętania, z uwydatnieniem w rysunku głównych części składowych przedmiotu, prawidłowego ich rozmieszczenia oraz łatwo dostrzegalnych różnic wielkości części. (Orientacyjne przykłady tematów: nasze zabawki — czapki z papieru, chorągiewki kolorowe, tarcze, pałasze, łódki, trzaskawki i t. p.; narzędzia do pracy w ogrodzie, ule, domki dla ptaków, domy, niektóre sprzęty; drzewa, kwiaty i t. p.). Rozróżnianie przy obserwacji i rysunku położenia pionowego i poziomego przedmiotów.

Rozróżnianie i nazywanie trzech barw zasadniczych (czerwonej, niebieskiej, żółtej) i jednej pochodnej (zielonej).

Ćwiczenia pomocnicze: wycinanie i układanie form z papieru.

Podpisywanie rysunków „wielkimi“ literami na podstawie znanych uczniom liter drukowanych.

Przy wskazanych rodzajach rysunku dalsze wyrabianie sprawności w posługiwaniu się ołówkiem, kredkami w związku z odtwarzaniem barwnych przedmiotów, oraz rysowanie kredą na tablicy.

## WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu o niezłożonych kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części ich właściwego rozmieszczenia; trafne rozróżnianie położenia pionowego i poziomego przedmiotów; rozróżnianie i nazywanie barw: czerwonej, niebieskiej, żółtej i zielonej.

## UWAGI.

Przeważającym typem rysunku w oddziale II jest w dalszym ciągu rysunek z wyobraźni. Tematy do ilustracji należy tak dobrać, aby odpowiadały zainteresowaniom uczniów i zawierały treść jasną i łatwą do ilustrowania a wartościową pod względem naukowym i wychowawczym.

Ćwiczenia w rysunku ilustracyjnym można wiązać z rysunkiem z pamięci, jeżeli w temacie ilustrowanym wystąpi przed-

miot poprzednio obserwowany; np. dzieci obserwowały kaczkę i narysują ją kilka razy w ilustracji na temat „kaczki na przechadzce“.

Przy podpisywaniu rysunków nauczyciel zwraca okolicznościowo uwagę na kształt liter, rysując odpowiednie przykłady na tablicy; osobne ćwiczenia w tym zakresie są niedopuszczalne.

Układanki z papieru nie powinny zabierać w dalszym ciągu na lekcji więcej niż kilka lub kilkanaście minut, odgrywając jedynie rolę pomocniczą. Układanek nie należy naklejać.

Temat rysunkowy musi być opracowany najwyżej w ciągu jednej lekcji.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu ma polegać na tem, że dziecko potrafi go odtworzyć *w dziecięcym rysunku schematycznym*, odpowiadającym danemu wiekowi, z uwydatnieniem cech, wskazanych dalej w tekście „Wyników nauczania“.

## ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

W szkołach siedmio, sześć i pięcioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach czteroklasowych 2 godziny tygodniowo.

## MATERJAŁ NAUCZANIA.

### A. Zajęcia z zakresu kultury życia codziennego.

Czystość: mycie twarzy, rąk, nóg, czyszczenie zębów, płókanie jamy ustnej, gardła, czesanie się; czyszczenie obuwia, zbieranie papierów do kosza, ścieranie kurzu.

Porządek: sznurowanie i zapinanie bucików, wieszanie okrycia na właściwym miejscu, mycie kubka do śniadania, przestrzeganie racjonalnego porządku w ławce szkolnej i torebce na książki; utrzymywanie w porządku tablicy szkolnej i umywalni; posypywanie piaskiem lub żwirem ścieżek na podwórzu i w ogrodzie.

Zachowanie się na drodze, ulicy, w ogrodzie, parku; korzystanie z urządzeń, zabezpieczających porządek i czystość łatwe ćwiczenia w orientacji i zaradności; w mieście ponadto: właściwe przechodzenie przez jezdnię, wsiadanie do tramwaju lub autobusu, wysiadanie z tramwaju lub autobusu.

### B. Wstępne zajęcia rękodzielnicze.

Wykonywanie łatwych zabawek i przedmiotów, związanych z pracą i życiem w szkole.

*Materiały, nadające się do zastosowania:* kasztany, żółędzie, jarzębina, fasola, szyszki, korki, patyczki, kora sosnowa, pudełko różnego rodzaju, wydmuszki i t. p.; słoma, sitowie, ro-

gożyna, piastylna, glina, wosk, różne gatunki bibułki i papieru (bibułka gładka, karbowana, gazety, papier do pakowania, zapisane zeszyty i t. p.), karton różnobarwny (okładki zapisanych zeszytów), cplátky, kawałki tektury; gałganki, skrawki tkanin, koraliki, włóczka kolorowa, nici, sznureczek, cienki drucik i t. p.

*Narzędzia:* miarki centymetrowe, nożyczki, nożyki, kolce.

*Orjentacyjne przykłady tematów:* łódki, koszyczki z roślin (z kasztana, z głaba kapusty i t. p.); mebelki dla lalek z kartonu; zabawki z kartonu lub papieru, jak np. samolociki, okręciki, latawce, maski, lampjony, ozdoby na choinkę; tarcze zegarowe, najprostsze teczki na rysunki, torebki na nasiona, laleczki, pająki ze słomy, „światy“ z opłatków i inne ozdoby choinkowe; bukiety, wianki.

Okładanie papierem pakunkowym lub gazetowym zeszytów i książek; robienie paczek i zawiniątek i obwiązywanie ich w sposób handlowy.

### C. Karmienie ptaków zimą.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność samodzielnego i sprawnego utrzymywania w czystości ciała i porządku ubrania, oraz przedmiotów pomocniczych przy pracy i zabawie; umiejętność właściwego zachowania się na drodze, ulicy, w parku i t. p., z uwzględnieniem w mieście przechodzenia przez ulicę;

umiejętność cięcia, zaginania, klejenia papieru i kartonu; umiejętność okładania papierem zeszytów i książek, obwiązywania małych paczek; sprawność w posługiwaniu się dla celów zabawowych dostępnymi materiałami roślinnymi.

#### UWAGI.

W oddziale II należy prowadzić przeważnie lekcje całogodzinne, można jednak, o ile ogólna organizacja pracy na to pozwala, przeznaczać także na zajęcia praktyczne tylko część godziny.

Kulturalne i higieniczne nawyki dziecka, zapoczątkowane w oddziale I, utrwała się systematycznie w dalszym ciągu, przy tych samych jednak ćwiczeniach z zakresu kultury życia codziennego, jak w oddziale I, należy żądać od dzieci więcej samodzielności i pewnego zmechanizowania czynności łatwiejszych. Oprócz obserwacji i ćwiczeń w pobliżu szkoły, należy urządzać w godzinach zajęć praktycznych parę wycieczek — na wsi do zagród lub na drogę poza wieś, w mieście na dziedzińce, do parków, w celu sprawdzenia i utrwalenia umiejętności właściwego zachowania się i przyczynienia się do znajomości najelementar-

niejszych urzędzeń higienicznych; tym samym celom, między innymi, winny zresztą służyć wycieczki, odbywane w godzinach, przeznaczonych na inne przedmioty.

Przy zajęciach rękodzielniczych nauczyciel coraz częściej zwraca uwagę na poprawniejsze użycie narzędzi i czystość w wykonaniu, nie krepując jednak pod żadnym pozorem pomysłowości uczniów w ujęciu wysunętego tematu. Nie narzucając sposobu wykonania danego przedmiotu, udziela rad, pokazuje, jak należy używać narzędzi lub przyborów, jak kleić, wiązać i t. p. Narzędzia, wskazane w materiale nauczania, powinna posiadać w odpowiedniej ilości sama szkoła; dzieci nie są obowiązane do ich nabywania i przynoszenia.

#### ŚPIEW.

2 godziny tygodniowo (pożądany podział na pół godziny).

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

*Pieśni* jednogłosowe, łatwe i przystępne w rytmie i melodji, nie przekraczające przeciętnej skali głosu dziecka w tej klasie (od „c“ jednokreślonego do „d“ dwukreślonego) i związane w swej treści z jego życiem w szkole i poza szkołą: religijne, o rodzinie, szkole, Ojczyźnie, w szczególności „Boże coś Polskę“, o pracy i życiu ludzi, o przyrodzie, pieśni do zabaw, marszu i t. p.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o dostatecznie głęboki i spokojny wdech we właściwych miejscach pieśni, wyraźne wymawianie tekstu, naturalne wydobywanie głosu oraz stosować przynajmniej dwa odcienie dynamiczne: mezzoforte = średnio silnie i piano = cicho.

Zabawy rytmiczne i inscenizacje odpowiednich piosenek.

W bezpośrednim związku z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby: rozpoznawanie rodzajów taktu: dwu, i trójmiar, taktowanie przy śpiewie w dwu i trójmiarze; rozpoznawanie opracowanych pieśni według fragmentów, nuconych lub granych przez nauczyciela, określanie słowem, gestem lub rysunkiem w sposób ogólnikowy linii melodyjnej, śpiewanie dwóch zasadniczych elementów melodji, występujących w pieśniach — gamy majorowej wznoszącej się i opadającej oraz trójdźwięku majorowego na pierwszym stopniu gamy.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie co najmniej 15 łatwych pieśni jednogłosowych, z włączeniem pieśni „Boże, coś Polskę“, śpiewanych wyraźnie, rytmicznie i czysto, z zastosowaniem przynajmniej dwu odcieni: mf i p.

## UWAGI.

Z pieśni „Boże, coś Polskę“ winny dzieci opanować trzy zwrotki.

Jeżeli na to pozwala stopień muzykalności dzieci, można opracować już w tym oddziale Hymn Państwowy „Jeszcze Polska nie zginęła“.

Należy od czasu do czasu dla utrwalenia powtarzać cenniejsze pieśni z oddziału I.

Środki rozwoju poczucia rytmicznego i spostrzegawczości słuchowej, wymienione w materiale nauczania, służą jedynie do ułatwienia opanowania pieśni, dlatego nie powinny być w żadnym wypadku stosowane jako oderwane ćwiczenia.

Śpiewanie gamy i trójdźwięku ma na celu przygotowanie właściwej intonacji śpiewanych pieśni.

## ĆWICZENIA CIELESNE

2 godziny tygodniowo (4 razy po pół godziny szkolnej lub 2 razy po jednej godzinie) — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY DLA ODDZIAŁÓW I i II.  
ZABAWY WRAZ Z ĆWICZENIAMI GIMNASTYCZNYM  
W FORMIE ZABAWOWEJ.

## A. Zabawy.

*Zabawy ze śpiewem*, o charakterze rekreacyjnym i ożywiający, a także w celu przyzwyczajania dzieci do ruchów w takt śpiewanej piosenki, np. różyczka, konopki, mak, w naszej szkółce, rzemieślnicy, jawor i t. p.

*Zabawy orientacyjno-porządkowe*, jako ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi i szybkiej reakcji, np. zbiórka według kolorów, policjant, ruch uliczny, mruczek, powódź i t. p.

*Zabawy na czworakach*, jako ćwiczenia, wpływające dodatnio na kształtującą się w tym wieku krzywiznę lędźwiową, np. pieski na straży, żaby i bociany i t. p.

*Zabawy bieżne* w dostępnej dla działwy formie, ćwiczące bieg i wyrabiające wydatnie płuca i serce; wzmacnianie biegu przez stopniowe wprowadzanie pościgu, np. natarcie, czarny lud, murzyn, król i jego dzieci, poczta, przeprowadzka, cztery kąty i t. p.

*Zabawy rzutne*, ćwiczące oko i rękę przy pomocy rzucania i chwytania woreczków (wypełnionych grochem, fasolą lub kukurydzą) i małych piłeczek, np. rzucanie do celu, zgadywany piłka w półkolu, piłka o ścianę, serso i t. p.

*Zabawy skoczne*, jako ćwiczenia kończyn dolnych, przygotowanie do skoków i ćwiczenia rekreacyjne, np. skoki wróbelka, skoki konika, skoki żab, chód kruka, zajączki.

*Zabawy w wodzie*. Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy, oswajające z wodą (na głębokości do kolan, względnie do pasa dzieci), np. bieganie w wodzie, podskoki, sięganie po piasek lub kamyki na dno, w klasie II — koziołek w wodzie

*Zabawy na śniegu i lodzie*, mające na celu zahartowanie działwy przez przyzwyczajanie jej do przebywania zimą na otwartym powietrzu, a ponadto zmierzające do nauki jazdy na łyżwach i saneczkach, np. lepienie bałwanów, zabawy śnieżkami, odmiatanie śniegu, jazda na łyżwach, wożenie się na saneczkach, małe zjazdy i t. p.

## B. Ćwiczenia gimnastyczne tylko w formie zabawowej.

*Ćwiczenia porządkowe*: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole.

*Ćwiczenia kształtujące*, uwzględniające pracę wielkich mięśniowych; przyzwyczajanie do poprawnego stania, siedzenia, klęku i leżenia; łatwe, o małym napięciu, ćwiczenia kończyn, podtrzymujące ruchomość w stawach, oraz te najłatwiejsze i najprostsze ćwiczenia szyi i tułowia, które mają wyraźny wpływ na prawidłowe ustalenie się krzywizny szyjnej, piersiowej i lędźwiowej.

*Ćwiczenia koordynacyjne*: przybieranie postaw równoważnych w formie zabawowej, np. stanie bociana, całowanie kolana, chodzenie po wąskiej desce podłogi, po kreście, wyrysowanej kredą, przechodzenie po kamykach, chodzenie po wąskiej ławce (np. szkolnej) i t. p.

*Ćwiczenia stosowane*: wstępowanie (wspinanie się) w górę i w dół na drabinkach, przepłotni i t. p., zwykły chód początkowo bez wymagań taktu, stopniowe wyrabianie poczucia rytmu i faktu w chodzie.

Ponadto należy wyuczyć dzieci *prawidłowego oddychania*.

## WYNIKI NAUCZANIA W ODDZIALE II.

Wyrobienie sprawności w kilku nowych zabawach bieżnych o jednej i dwu regułach; wdrożenie do szybkiej zbiórki w rzędzie, w dwójkach, w kole i w szeregu, umiejętność marszerowania dwójkami; opanowanie postawy jednonóż przy przeskakowaniu po narysowanych kamieniach; umiejętność zachowania się na otwartym powietrzu podczas mrozu i swobodnej zabawy na śniegu i lodzie (ruch jako przeciwdziałanie ziębnięciu).

## UWAGI.

Zabawy stanowiąc mając zasób materiału do ćwiczeń nie tylko na lekcjach, ale w miarę potrzeby także na pauzach. Przy doborze tego materiału należy mieć na uwadze zarówno jego charakter kształtujący, jak i wychowawczy.

Ćwiczenia gimnastyczne stosuje się wyłącznie w formie zabawowej, przytem winny one zajmować mniej więcej dwa razy mniej czasu, niż właściwe zabawy; nie ujmuje się ich w oddzielne lekcje, ale wplata w lekcje, złożone z zabaw.

Jednym z najważniejszych celów ćwiczeń gimnastycznych na poziomie oddziałów I i II jest utrzymanie należytej gibkości kręgosłupa dziecka, oraz wyrobienie zręczności i odwagi.

Niektóre zabawy i ćwiczenia gimnastyczne będą dostosowywane do ilustracji pogadanek w zakresie języka polskiego.

Wszelkie wycieczki szkolne mogą być wyzyskane z dużym pożytkiem dla celów wychowania fizycznego; potrzeba bowiem dostarczenia działwie obserwacji łączy się znakomicie z potrzebą wyprowadzenia jej możliwie często na otwarte powietrze i przebywania pieszo pewnych przestrzeni. Jako zasadę należy postawić dla oddziału II wycieczki do 4 km. przy marszu w jednakowym dla wszystkich, niezbyt szybkim tempie, bez obciążenia. Wycieczki takie dostarczą możliwości realizowania zabaw w wodzie i zabaw, wymagających większego terenu, aniżeli szkolny plac zabawowy.

Z ćwiczeniami cielesnymi należy łączyć ściśle także wskazania higieniczne, jak: konieczność mycia rąk po każdej zabawie, w szczególności po zabawie na czworakach, jak najłżejsze ubieranie się do ćwiczeń cielesnych, rozgrzewanie się na pauzach przez ruch a unikanie grzania się przy ciepłym piecu i t. p.

Oprócz lekcji 10-minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne o charakterze zabawowym winny być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałem I: w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału II, w drugim — naprzemian przez wychowawcę oddziału I i oddziału II.

## B. ODDZIAŁ II SZKÓŁ 3, 2 i 1 KLASOWYCH.

*Plany godzin normalne, podane na str. 138 — 143 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.*

## RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

## JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A.

## ARYTMETYKA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A.

## RYSUNEK.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A, przytem ze względu na mniejszy wymiar czasu, zwłaszcza tam, gdzie na ten przedmiot przeznaczona jest tylko 1/2 godziny, należy wydatniej stosować rysunek na lekcjach innych przedmiotów, a na lekcjach osobnych zająć się przedewszystkiem rysunkiem z pamięci.

## ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

W szkołach dwuklasowych obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A. W szkołach trzyklasowych i jednoklasowych należy opierać się również na tym programie, z taką jednak zmianą, że względu na mniejszy wymiar czasu, że przewidziane ćwiczenia z zakresu kultury życia codziennego nie skupiają się w tym czasie, lecz są rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; poza tem liczba robót ulega znacznemu zmniejszeniu w porównaniu z liczbą robót w szkołach wyżej zorganizowanych, należy za to w miarę możności wydatniej stosować roboty ręczne na lekcjach innych przedmiotów.

## SPIEW.

Przy nauce osobnej oddziału II obowiązuje program, podany powyżej w dziale II A, z tą zmianą, że liczbę opracowywanych pieśni należy zmniejszyć odpowiednio do zmniejszenia ilości czasu. Przy nauce wspólnej oddziałów II i III w szkole dwuklasowej obowiązuje ten sam program z tem samem zastrzeżeniem. Przy nauce wspólnej oddziałów II i I obowiązuje nowy program dla oddziału I, podany w dziale I A, z tem samem zastrzeżeniem, gdy liczba godzin jest mniejsza niż 1 godzina tygodniowo. Przy połączeniu oddziału II z III i IV w szkole jednoklasowej należy stosować program dotychczasowy.

## ĆWICZENIA CIELESNE.

Ze względu na mniejszą ilość czasu, zwłaszcza tam, gdzie nie wynosi więcej niż 1/2 godziny tygodniowo, należy stosować

przy nauce osobnej oddziału II lub łącznej oddziału I i II z programem dla oddziałów I i II, podanego powyżej w dziale I A, dział A. „Zabawy“, z działu B: „Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole“. Należy zwrócić uwagę na wyuczenie *prawidłowego oddychania*.

Przy nauce wspólnej oddziału II i III w szkole dwuklasowej należy stosować ten sam program dla oddziałów I i II z temi samemi zmianami.

### III. ODDZIAŁY III i IV SZKÓŁ 7, 6, 5, 4, 3 i 2 KLASOWYCH

Plany godzin normalne, podane na str. 134—13 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Program dotychczasowy nauki, ustalony w tem wydaniu, pozostaje bez zmiany z następującymi wyjątkami:

#### NAUKA O PRZYRODZIE.

##### W ODDZIALE IV SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Przy opracowywaniu programu B, zamieszczonego na str. 117 — 119 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, należy włączyć po punkcie 20 jako nowy p. 21:

Nasze ryby. Opis budowy ciała (zewnątrznej) na okazach karpia i szczupaka (lina i okonia lub karasia i sandacza). Gospodarze znaczenie ryb dla ludzi.

##### SPIEW W ODDZIALE III SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Nauka wspólna z oddziałem II ma się odbywać według nowego programu oddziału II ze zmniejszeniem liczby opracowywanych pieśni, odpowiadającym zmniejszeniu ilości czasu, jak już zaznaczono powyżej w dziale II B.

##### ĆWICZENIA CIELESNE W ODDZIAŁACH III i IV SZKÓŁ

##### 7, 6, 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennie.

##### MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

##### ZABAWY I GRY RUCHOWE WRAZ Z ĆWICZENIAMI GIMNASTYCZNYMI.

##### A. Zabawy i gry ruchowe.

Zabawy ze śpiewem, zabawy taneczne o charakterze rekreacyjnych i ożywiających, np. kot i myszka, baran, ziemian, o-

grodniczek, szewczyk, karuzela, chinka (dwie ostatnie zwłaszcza dla dziewcząt).

Zabawy orientacyjno-porządkowe, ćwiczące uwagę i spostrzegawczość, np. powódź, labirynt, uważny wartownik i t. p.

Zabawy bieżne, stopniowo przechodzące w gry bieżne dla wzmocnienia biegu, a więc pracy płuc i serca, oraz uwzględniające elementy zręczności, np. bieg strażacki, bieg łańcuchowy, kozak i tatarzyn, dzień i noc, łatwe formy biegów rozstawnych, np. sadzenie ziemniaków.

Zabawy rzutne, zwłaszcza rzuty piłeczkami, ćwiczące oko i rękę, np. król, wyścig piłek, stójka, strzelec, różne rodzaje podrywki i t. p.

Zabawy skoczne, przygotowujące elementy skoków i wzmocniające stawy skokowe, np. wybijanka w kole, król skoczków, szczur, walka kogutów i t. p.

Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy w wodzie (na głębokości do pasa), np. wskakiwanie do wody, biegi i skoki zajęcze w wodzie, zabawy bieżne w wodzie, szybowanie i t. p.

Zabawy na śniegu i lodzie, obejmujące jazdę na sankach i na łyżwach, np. zjazdy na sankach z niedużych pochyłości (bez wiraży), zabawy śnieżkami, nauka jazdy na łyżwach przodem i tyłem. W okolicach śnieżnych dla dzieci silniejszych początki nauki jazdy na nartach; posuwanie się bez kijka i z kijkiem po równinie, łatwe podejście i zjazdy.

##### B. Ćwiczenia gimnastyczne.

##### Ćwiczenia porządkowe.

Zbiórki w dwurzędzie i dwuszeregu, tworzenie kolumny czwórkowej z dwuszeregu oraz kolumny ćwiczebnej z dwurzędu w miejscu i marszu.

##### Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn dolnych: łączenie podskoków z przysiadami w formie zabawowej, oraz łatwe ćwiczenia w formie ściślejszej, głównie w postawach siedzących.

Ćwiczenia kończyn dolnych: łączenie podskoków z przysiadami podpartymi, łączenie łatwych podskoków, wykonywanych miarowo; marsz zwykły, kierunkowy, marsz w tempie zmiennym, marsze w formie zabawowej.

Ćwiczenia tułowia we wszystkich płaszczyznach z dużą przewagą formy zabawowej, przeważnie w postawach leżących i siedzących, z najłatwiejszymi ruchami rąk.

Ćwiczenia szyi; skręty i skłony głowy w postawach siedzących.

#### Ćwiczenia koordynacyjne.

Wytrzymywanie łatwych postaw równoważnych w miejscu; łatwe ruchy kończyn i tułowia w postawach równoważnych; marsz krokiem mierniczym; przechodzenie po równowazni, umieszczonej najwyżej na wysokości kolan, przechodzenie z przekraczaniem małych przeszkód; utrudnianie ćwiczeń przez zamknięcie oczu.

#### Ćwiczenia stosowane.

Łatwe półzwisy na drabinkach, ewentualnie krótkotrwałe półzwisy na prymitywnych przyrządach. Łatwe zabawy z mocowaniem się dwójkami. Skoki wolne w formie zabawowej, niezbyt wysokie, zmierzające do opanowania doskoku; łatwe skoki mieszane przez ławeczkę.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość przynajmniej 5 nowych zabaw z zasobu materiału ćwiczebnego, sprawność w poznanych zabawach bieżnych z trzema i czterema regułami; sprawność w rzucaniu i chwytaniu piłeczek; sprawna zbiórka w dwójkach i czwórkach w miejscu, umiejętność ustawiania się w kolumnie ćwiczebnej przez rozluźnienie kolumny czwórkowej; opanowanie postawy z ramionami skurczonemi; pewność w marszu krokiem mierniczym; opanowanie skoku ponad przeszkodę stałą, umieszczoną na wysokości kolan.

#### UWAGI.

Zarówno w oddziale III jak i IV ćwiczenia gimnastyczne winny zajmować tyle czasu, ile zabawy i gry.

W oddziale III zaczyna się wyraźne przejście od zabawy do systematycznej nauki. W ćwiczeniach gimnastycznych wprowadzać należy formę ścisłą stopniowo, tak, aby w końcu oddziału czwartego wystąpiła ona w jednej trzeciej ogólnej ilości ćwiczeń gimnastycznych. Ponieważ jednak dziecko w tym okresie nie posiada jeszcze dostatecznie rozwiniętej koordynacji nerwowo-mięśniowej, nie należy żądać precyzji w wykonywaniu ćwiczeń. Ze względu nadto, iż dziatwa w tym wieku potrzebuje dużo ruchu, należy w doborze materiału ćwiczebnego dać pierwszeństwo tym wszystkim ćwiczeniom i zabawom, przy których jednocześnie wszystkie dzieci są czynne.

W oddziale IV może wystąpić konieczność podziału chłopców i dziewcząt podczas gimnastyki, dłuższych marszów i niektórych gier.

Podział taki w oddziale IV może spowodować konieczność podziału także, i w oddziale III, aby w ten sposób utworzyć dwa zespoły do ćwiczeń cielesnych, a mianowicie chłopców z oddziału III i IV, oraz dziewcząt z tychże oddziałów. Jeżeli będą istniały oddziały równoległe, wtedy połączenie będzie się dokonywało w granicach tych oddziałów. Jakkolwiek w doborze materiału nie wyróżniono chłopców i dziewcząt, to jednak niektóre ćwiczenia będą prowadzone dla chłopców z większą, dla dziewcząt z mniejszą intensywnością.

Wszelkie wycieczki, organizowane przez szkołę, winny być wyzyskiwane również dla celów wychowania fizycznego. Marsz podczas wycieczek nie powinien przekraczać 6 km. bez obciążenia. Wycieczki powinny dawać sposobność do organizowania zabaw i gier na większych przestrzeniach, ułatwiać odbycie kąpieli i t. p. Oddział IV powinien odbyć w ciągu roku conajmniej 2 wycieczki, dla celów wyłącznie wychowania fizycznego. Na wycieczkach tych dziatwa urządza biwak i wykonywa łatwiejsze prace, zmierzające do zapewnienia sobie posiłku i wygodnego odpoczynku.

W szkołach 7 — 4 klasowych oprócz lekcji winny być prowadzone przedlekcyjne ćwiczenia gimnastyczne osobno dla każdego z oddziałów: III i IV lub też dla obu łącznie przez wychowawców wzgl. wychowawcę tych oddziałów — tylko jednak wówczas, gdy liczba godzin lekcji w danym oddziale jest faktycznie mniejsza od 3.

### ĆWICZENIA CIELESNE.

#### W ODDZIALE III SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Nauka wspólna w oddziałach II i III ma się odbywać według programu dla oddziałów I i II, podanego w dziale I B i II B części pierwszej niniejszej instrukcji, i zgodnie z odpowiednim zaznaczeniem w dziale II B.

### ĆWICZENIA CIELESNE.

#### W ODDZIALE IV SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Nauka wspólna z oddziałem V ma się odbywać według nowego programu dla oddziałów V, VI i VII, zamieszczonego poniżej w dziale IV A.

#### IV. A. ODDZIAŁ V SZKÓŁ 7 i 6 KLASOWYCH.

##### RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

2 godziny tygodniowo,

Obowiązuje program dotychczasowy.

## JĘZYK POLSKI.

5 godzin tygodniowo

## MATERJAŁ NAUCZANIA.

*Czytanie.*

Czytanie głośne i ciche wartościowych, do właściwości psychiki dziecka dostosowanych dłuższych i krótszych opowiadań, opisów, obrazów, życiorysów, utworów lirycznych w formie prozaicznej i poetyckiej oraz ballad z wypisów, książek dla młodzieży (i ew. pisemek).

Czytanie w szkole poprawne, płynne z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego, oraz przygotowywanie takiego czytania w domu.

Omawianie treści czytanych utworów: wyróżnianie postaci, ich czynów i pobudek działania, przebiegu wydarzeń, obrazów; dzielenie dłuższych utworów na wyodrębniające się części, a w związku z tem tworzenie planu, nawiązywanie treści czytanych utworów do przeżyć dzieci.

Stopniowe zaprawianie do samodzielnego czytania utworów w domu.

*Mówienie.*

Swobodne i samorzutne wypowiedanie się dzieci.

Swobodne, dłuższe opowiadania na tematy, podane przez dzieci lub nauczyciela.

Krótkie opisy przedmiotów i sytuacji na podstawie bezpośredniej obserwacji i wspomnień.

Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.

Omawianie treści przeczytanych utworów; streszczenia.

Porządkowanie omawianego materiału, jako wdrażanie do układania planu.

*Pisanie.*

Przepisywanie, jako ćwiczenie ortograficzne.

Pisanie ze słuchu jako sprawdzian znajomości pisowni.

Opowiadania, opisy i krótkie sprawozdania.

Wypracowania na łatwe tematy, zaczerpnięte z lektury.

Streszczanie przeczytanych krótszych całości.

Listy do osób bliskich i znajomych; korespondencja międzyszkolna.

*Materiał ortograficzny:* użycie liter *ó* obok *u*, *rz* obok *ż* i *sz*, *h* obok *ch*; litery *ą* i *ę* obok połączeń literowych *om*, *on*, *em*,

*en*, w wyrazach rodzimych i obcych (typy: *wąs* — *bronz*, *zameł* — *atrament*); pisownia często spotykanych wyrazów obcych (litery *i* i *j*); pisownia końcówek przymiotników: *em*, *ym*, *emi*, *y mi*; czasowników: *ą*, *ę*, *em*, *am*, *emy*, *imy*; pisownia niektórych części wyrazów: *ski*, *dzki*, *cki*, *stwo*, *dztwo*, *ctwo*. *z*, *s*, i *t* p.; łączne i rozłączne pisanie wyrazu *nie* i części *by*; przenoszenie wyrazów o zbiegu trzech lub więcej spółgłosek (typy: *chłop-stwo*, *by-stry*); znaki przestankowe w zdaniu rozwiniętem i złożonem.

*W związku z czytaniem, mówieniem i pisanem:*

dalsze wzbogacanie czynnego słownika dzieci: nazwy dostępnych dla dziecka stanów życia wewnętrznego, np. uczuć i ich objawów; zestawianie grup wyrazów, np. nazwy rzemieślników, narzędzi rzemieślników, narzędzi pracy rolnika, nazwy pokrewieństwa i t. p.; zestawianie wyrazów pokrewnych; wyszukiwanie i wyjaśnianie wyrazów bliskoznacznych i wieloznacznych;

uczenie się napamięć wierszy i krótkich tekstów prozaicznych.

*Nauka o zdaniu:* ćwiczenia w rozróżnianiu zdań oznajmujących, pytających, wykrzyknikowych i rozkazujących; ćwiczenia w rozbiórce zdania na podmiot i orzeczenie; wyszukiwanie podmiotu zasadniczego i orzeczenia zasadniczego; określenia i ich rodzaje: przydawka, okolicznik, dopełnienie; zdanie pojedyncze i złożone.

*Nauka o wyrazie:* ćwiczenia w rozróżnianiu poznanych części mowy (rzeczownika, przymiotnika, liczebnika, czasownika); wyróżnianie zaimka (przymiotnego, rzeczowego i przysłówkowego), przysłówka, przyimka, spójnika i wykrzyknika; zaznajomienie się z deklinacją: na tle zdania zestawianie przypadków tego samego rzeczownika, nazwy przypadków, części fleksyjne, temat i końcówka, zestawianie przypadków przymiotników, zaimków przymiotnych i rzeczowych, liczebników; ćwiczenia w rozpoznawaniu przypadków w tekście wedle ich składniowego użycia w zdaniu i według formy.

*Tematy ćwiczeń w czytaniu, mówieniu i pisaniu.*

Obrazy z życia dzieci i młodzieży: zabawy, sporty, wycieczki, przygodę, podróże, obozy harcerskie, życie społeczne w szkole i t. p.

Fragmenty z życia wielkich Polaków: wędzów, bohaterów, odkrywców, uczonych pisarzy i t. p.

Na tle barwnych opisów przyrody w różnych krainach Polski obrazki z życia ludu, np.: lud przy pracy i zabawie, wierzzenia, zwyczaje i obyczaje, stroje, budownictwo. Obrazki z życia miast polskich w teraźniejszości i przeszłości, zajęcia ludności, cechy, warsztaty pracy, władze i urzędy, budownictwo, stroje, zwyczaje.

Strażnicy naszych granic: armja polska, Korpus Ochrony Pogranicza, Liga Obrony Powietrznej Państwa, obrazki z pogranicza polskiego; współżycie z sąsiadami.

Barwne obrazki z życia naszych sąsiadów, oraz z życia Polaków w krajach ościennych.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność poprawnego i płynnego czytania, z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego oraz przestankowania; rozumienie treści czytanych utworów, z uwzględnieniem składek, wskazanych w materiale nauczania; umiejętność poprawnego wypowiedziania się w swobodnej rozmowie, w formie opowiadania i łatwego opisu; opanowanie ortografji w zakresie, wskazanym w materiale nauczania; umiejętność napisania łatwego opowiadania, opisu i listu; przyswojenie wiadomości o zdaniu i wyrazie, w zakresie, wskazanym w materiale nauczania.

#### UWAGI.

Przy czytaniu w oddziale V zwracmy uwagę na właściwe akcentowanie, modulację głosu i przestankowanie, wdrażając w ten sposób do czytania wyrazistego. Niezbędnym warunkiem takiego czytania jest odczucie i zrozumienie przez dzieci treści utworu. Stanie się to wówczas, gdy treść utworu znajdzie w psychice dziecka właściwe punkty zaczepienia w postaci przeżyć, spostrzeżeń, doświadczeń. Dlatego nauczyciel może w razie potrzeby przygotować uczniów do czytania utworu przez wycieczkę, pokaz, pogadankę i t. p.

Przy rozpatrywaniu treści czytanych utworów nauczyciel ułatwia dziecku zwrócenie uwagi na pewne momenty i zrozumienie właściwej treści, przygotowując je w ten sposób powoli również do samodzielnego korzystania z książki.

Wygłaszanie winno, uwydatniając wszelkie odcienie uczuciowe i myślowe, możliwie zbliżyć się do mowy naturalnej, a unikać przesady i sztucznego patosu. Należy przytem uwzględnić indywidualność dziecka, nie narzucając mu gotowego szablonu. Jednym z warunków właściwego wygłaszania jest również poprawne wymawianie dźwięków i odpowiednie nasilenie głosu.

Jako jedno z ćwiczeń pisemnych można wprowadzić sprawozdania z życia klasy, które przyzwyczajają do obiektywnego przedstawiania rzeczywistości, do rzeczowego i treściwego przedstawiania momentów najważniejszych; sprawozdania te powinny występować tylko w miarę oczywistej potrzeby, przyczem pobudka do ich składania może wychodzić zarówno od nauczyciela, jak i od dzieci.

Jednym z rodzajów sprawozdań jest streszczenie przeczytanych utworów ustne lub na piśmie. Do tego rodzaju ćwiczeń dobierać należy nie urywki, lecz całe utwory mniejszych rozmiarów, np. nowelki.

Tablice ortograficzne w dalszym ciągu mogą sporządzać uczniowie w miarę potrzeby pod kierunkiem nauczyciela; równocześnie zaznajamia się uczniów ze sposobem posługiwania się słownikiem ortograficznym.

Ćwiczenia słownikowe obejmują w tej klasie obfitszy niż dotąd materiał, dotyczący życia wewnętrznego człowieka, oraz uwzględniają w większej mierze nietylko treść, ale i formę wypowiedzi.

Uczniowie powinni spostrzec, że tę samą zasadniczą treść można wyrażać w różny sposób, np. cechę przedmiotu zapomocą określenia dosłownego (przymiotnika), porównania lub przenośni: włos siwy, włos siwy jak srebro, włos srebrny; powinni również i na to zwrócić uwagę, że użycie innej formy służy do uwydatnienia różnicy odcienia treści, np. czarny bór, bór czerniejący.

Inszenizacje na tym stopniu obejmują również pomysły dzieci, dotyczące strojów, obrazów, które będą realizowane w miarę nadarzających się sposobności w życiu szkolnym (poranki, zebrania towarzyskie, uroczystości szkolne i t. p.).

Materiał gramatyczny nie przeciąża ucznia nadmiarem faktów i szczegółów. Nauczyciel nie powinien zatem opracowywać zbyt drobniawczo wskazanych tematów. W szczególności zestawianie przypadków nie powinno być mechaniczną odmianą rzeczowników i przymiotników i t. p., lecz stanowić podstawę do praktycznego zaznajomienia się z ilością i nazwami przypadków, z częstkami fleksyjnymi i rolą składniową przypadku. Na tej drodze uczeń zaznajamia się z deklinacją.

Punktem wyjścia do ćwiczeń w zestawianiu przypadków powinna być obserwacja deklinujących się części mowy na tle zdania. Zestawianie szeregów fleksyjnych rzeczownika, przymiotnika, zaimka i liczebnika ma uświadomić uczniom, które części mowy odmieniają się przez przypadki, w żadnym zaś razie nie może być podstawą do szczegółowych rozważań o różnych typach deklinacyjnych.



Tematy, wskazane w programie prowadzą do rozszerzenia i pogłębienia wiadomości o życiu i kulturze Polski. Występują nadto obrazki z życia sąsiadów.

Tematy zostały ujęte w pewne grupy według rodzajów zagadnień, przyczem kolejność ta nie obowiązuje, przeciwnie, można, a nawet należy łączyć tematy z różnych grup w większe całości celem osiągnięcia wielostronnych, plastycznych, barwnych obrazów życia w różnych krainach i regionach Polski. Obrazy te winny być ożywione akcją współczesną lub historyczną z wysunięciem na plan pierwszy przeżyć i pracy człowieka. Wyzyskać należy przytem zainteresowania młodzieży w kierunku podróźniczym, turystycznym, sportowym, żądze przygód, zamiłowania techniczne i t. p.

W tym oddziale nauka geografii wyprzedza język polski, dając mu podbudowę. Wogóle zaś przy opracowywaniu tematów o charakterze historycznym, geograficznym i przyrodniczym należy nawiązywać do wiadomości zdobytych na lekcjach odpowiednich przedmiotów.

Ze względu na rozszerzenie zakresu tematów na Polskę i sąsiadów, obok bezpośredniej obserwacji, coraz większą rolę odgrywać będzie ilustracja, pokaz, przedewszystkiem zaś książka. Dlatego na lekturę wypadnie zwracać szczególniejszą uwagę.

## HISTORJA.

3 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### 1. Budowa Państwa Polskiego.

Z życia dawnych Słowian. Pierwotny krajobraz Polski

Chrzest Polski. Męczeństwo Św. Wojciecha. Zjazd Gnieźnieński. Pierwsi zakonnicy w Polsce. Drużyna rycerska Chrobrego. W obronie niezależności: obraz z walk z Niemcami. Wjazd do Kijowa, odzyskanie grodzów Czerwieńskich. Życie w grodzie i na podgrodziu. Życie na wsi, wolni i niewolni w służbie księcia i grodu. Koronacja Chrobrego.

Młodość Bolesława Krzywoustego, pasowanie na rycerza. Rycerze zachodni, ich obyczaje i zamki rycerskie. Walka Krzywoustego o Pomorze, zdobycie Nakła. Obrona Głogowa, zwycięstwo pod Wrocławiem. Testament Krzywoustego.

#### 2. Upadek jedności Państwa Polskiego.

Sprowadzenie Krzyżaków do Polski. Napady Tatarów: obrona Samobierza, bitwa pod Lignicą. Wieś osadnicza: założenie

Gospodarka klasztorów, życie w klasztorze, dawne książki. Z życia świętych kobiet: Św. Kinga, Św. Salomea, Św. Jacek na Rusi.

#### 3. Odroczenie i wzmocnienie Państwa Polskiego.

Koronacja Władysława Łokietka. Bitwa pod Płowcami. Florjan Szary. Gedymin, początki Wilna.

Odzyskanie Rusi Czerwonej; Kazimierz Wielki budowniczym Lwowa. Gospodarka Kazimierza Wielkiego: śpichlerze, sukienice, drogi handlowe. Kazimierz Wielki królem chłopków. Opieka króla nad Żydami. Życie mieszczan, uczt u Wierzyńka. Budowa Kościoła Marjackiego i inne znakomitsze budowle tego czasu. Założenie Akademii.

#### 4. Rozwój potęgi Państwa Polskiego.

Małżeństwo Jadwigi z Władysławem Jagiełłą. Zwycięstwo pod Grunwaldem. Zawisza Czarny. Zjazd w Horodle.

Wyprawa i śmierć Władysława Warneńczyka. Kazimierz Jagiellończyk i odzyskanie Pomorza: przyjęcie postów pruskich przez króla w Krakowie, zwycięstwo pod Puckiem, pokój toruński. Gdańsk za Kazimierza Jagiellończyka. Gospodarka folwarczna i handel zbożem. Bunt szlachty i ogłoszenie ustawy: „Nic o nas bez nas“. Sejmik szlachecki. Życie w mieście średniowiecznym: mieszczanie, cechy, kupcy, handel. Fortyfikacje miejskie Krakowa w XV wieku.

Uniwersytet Krakowski i życie zakonów. Św. Jan Kanty. Kopernik. Pierwsze druki polskie. Długosz i synowie królewscy. Wit Stwosz.

#### 5. Złoty wiek w Polsce.

Młodość Tarnowskiego i jego podróż do Włoch. Dwór Zygmunta Starego i Bony, Wawel renesansowy. Hołd pruski. Bitwa pod Obertynem; dzwon Zygmunta. Zapobiegliwość gospodarza królowej Bony, Krzemieniec. Kniaziowie Ostrogscy w służbie państwa, Ostróg nad Horyniem.

Na dworze Zygmunta Augusta. Zygmunt August rozjemcą w sporach o wiarę i opiekunem poetów; Rej, Kochanowski. Obrazki z obrad sejmików i sejmu. Pozyskanie Infant. Początki polskiej floty. Unja Lubelska. Testament Zygmunta Augusta.

#### 6. Państwo Polskie w walce o utrzymanie potęgi.

Obraz elekcji na Woli. Stefan Batory, król „niemalowanym“; wojna z Moskwą. Jan Zamojski, mąż stanu, opiekun nauki

Warszawa stolicą. Zwycięstwo pod Kircholmem. Zwycięstwo pod Kłuszyńnem, sztandary polskie na Kremlu. Żółkiewski jako wzór obywatela, jego śmierć pod Cecorą. Obóz polski pod Chocimem, Piotr Konaszewicz Sahajdaczny, śmierć Chodkiewicza.

Bitwa pod Beresteczkiem. Potop szwedzki: obrona Częstochowy; Stefan Czarniecki. Ugoda z Kozakami w Hadziaczu. Śluby Jana Kazimierza. Wieś polska, pańszczyzna; chata wiejska. Lwów w w. XVII. Osłabienie mieszczan.

Król Jan Sobieski, jego młodość; zwycięstwo pod Chocimem, odsiecz Wiednia. Obrazki z życia magnatów i szlachty w XVII w., dwory i dworki. Wilanów (porównanie z Wersalem).

#### WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach zakreślonych przez materiał nauczania: znajomość obrazów życia polskiego w przeszłości, a mianowicie życia domowego i publicznego włościan, mieszczan, rycerstwa i szlachty, życia w klasztorze i na dworach magnatów i panujących; znajomość życia i czynów najwybitniejszych postaci dziejowych w. XVI i XVII, oraz obrazów, przedstawiających najdonioślejsze i najbardziej pozytywne momenty w rozwoju państwowości polskiej; umiejętność wiązania wiadomości o przeszłości kraju z mapą.

#### UWAGI.

Materiał, zawarty w kursie oddziału V, winien być omawiany przez nauczyciela z punktu widzenia potrzeb życia współczesnego i wyzyskany jako podstawa do wprowadzenia w rozumienie teraźniejszości.

W ciągu całego kursu należy z obrazami, wskazanymi w materiale nauczania, wiązać najważniejsze wiadomości z dziejów danej miejscowości i regionu, w którym leży szkoła, uzupełniając stosownie odpowiednie punkty programu, różne dla różnych miejscowości. Np. poszczególne punkty działu 1 winny być rozbudowane szerzej: na Pomorzu i w woj. Poznańskim, w szczególności zaś w Gnieźnie, Kruszwicy, Poznaniu i t. d., poza tem np. w Płocku, Krakowie. Niektóre punkty działu 2 należy rozwinąć szerzej na Śląsku, w woj. Krakowskim i t. d.

W kursie oddziału V uczniowie winni przyswoić sobie następujące daty: 966, 1025, 1370, 1410, 1572, 1683. Poza tem istotę chronologicznego ujmowania historii na tym poziomie stanowić winno orjentowanie się w kolejnym następstwie poznanych wydarzeń historycznych. Tak np. wystarczy, jeżeli uczeń wie, że Bolesław Krzywousty panował po Bolesławie Chrobrym, a nie przed nim, i nie po Władysławie Łokietku, lecz przed nim. Peł-

nej perspektywy dziejowej na poziomie oddziału V jeszcze wymagać nie należy.

Należy przeczytać i objaśnić następujące źródła w wyjątkach: testament Zygmunta Augusta, list Sobieskiego do Marysieńki o bitwie pod Wiedniem, list Żółkiewskiego do żony.

#### GEOGRAFJA.

3 godziny tygodniowo

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

##### 1. GEOGRAFJA POLSKI.

###### *Część ogólna.*

Przedstawianie ważniejszych form terenu na mapach; poziomice.

Granice i obszar Polski. Przegląd gór, wyżyn i nizin w Polsce. Przegląd zlewisk i dorzeczy głównych rzek.

###### *Część szczegółowa.*

###### *Karpaty i niziny podgórskie.*

*Wycieczka do Tatr.* Zakopane. W krajobraz turni tatrzańskich; świstak, kozica, niedźwiedź; w chacie góralskiej. Wycieczka na Babią Górę. W kopalniach soli. Na kopalni ropy w Borystawiu. Wycieczka na Howerłę. Wśród Huculów. W uzdrowiskach karpaccich. Miasta u podnóża Karpat.

###### *Wyżyny polskie.*

*Wyżyna Małopolska.* Śląsk — kraj węgla i żelaza; z czego powstał i do czego służy węgiel; w hucie żelaza. Obyczaje ludu śląskiego. Co Polsce daje Śląsk. W dolinie Prądnika (Ojców). Wapienniki. Kraków, dawna stolica na prastarym szlaku. Krakowiaczy. W Częstochowie. Puszcza w Górach Świętokrzyskich. W kamieniołomach pod Kielcami, Sandomierz.

*Wyżyna Lubelska, Wołyń, Podole.* Wśród łąk pszenicy. Wycieczka do cukrowni. W jarze Dniestru (Zaleszczyki). Wieś podolska i obyczaje jej mieszkańców. Lwów — położenie na dziale wód. Targi Wschodnie.

###### *Kraina Wielkich Dolin.*

*Polesie, Podlasie, Wileńszczyzna.* Puszcze leśne, bagna, jeziora. Ochrona wymierających zwierząt (żubr, bóbr, łos). Pińsk — węzeł dróg wodnych. Położenie Wilna.

*Mazowsze.* Środkowa kraina Polski. Warszawa — stolica Państwa. Miasta fabryczne i handlowe. Obyczaje Kurpiów i Księżaków.

*Wielkopolska.* Kraj wielkich dolin. Nad Gopłem i Wartą. Dorobek gospodarczy Wielkopolski. Poznań. Inowrocław. Nad kanałem Bydgoskim. Kujawiacy.

#### *Pomorze i Bałtyk.*

Szwajcaria Kaszubska. Puszcza Tucholska. W chacie kaszubskiej. Na wybrzeżu polskim. Zwiedzenie portu w Gdyni. Znaczenie morza dla Polski.

*Podział na województwa z uwzględnieniem głównych miast.*

## 2. GEOGRAFJA EUROPY.

z wyjątkiem krajów śródziemnomorskich.

### *Część ogólna.*

Rozczłonkowanie poziome. Przegląd gór, wyżyn i nizin. Główne rzeki. Europa siedliskiem wielu narodów i państw.

### *Część szczegółowa.*

*Niemcy.* Granica z Polską. Przegląd krain. Wielki przemysł w Niemczech. Berlin, Hamburg, Monachjum. Górniczy polscy w Westfalji. Polacy na Śląsku Opolskim i w Prusiech Wschodnich.

*Czechosłowacja.* W kotlinie Czeskiej. Na południowym stoku Karpat. Jak Czesi wyzyskują swoje bogactwa naturalne. Praga. Polacy na Śląsku Cieszyńskim.

*Rumunia.* Rozmaitość krajobrazów. Bukareszt. Polacy na Bukowinie.

*Związek Socjalistycznych Republik Rad.* W krainie tundry. W lasach Uralu. Krajobraz Płyty Rosyjskiej. Nad dolną Wołgą. Czarnozem Ukrainy. Klimat lądowy. Gospodarka rolnicza i wielkie przedsięwzięcia przemysłowe. Moskwa, Leningrad, Kijów, Odesa. Polacy w Rosji.

*Sąsiedzi z nad Bałtyku (Łotwa i Litwa).* Stosunki gospodarcze z Polską.

Krótkie wzmianki o Estonji, krajach skandynawskich, Holandji i Belgji.

*Wielka Brytania.* Położenie wysp. Klimat morski. Światowa potęga przemysłowa i handlowa. Londyn — wielki port, największe miasto Europy.

*Francja.* Krainy naturalne. Kraj rolniczo-przemysłowy. Paryż — światowy ośrodek kultury. Marsylja. Stosunki z Polską.

Krótkie wzmianki o Szwajcarji, Austriji i Węgrzech.

W ciągu całego roku szkolnego pomiary długości rzek, linii kolejowych i t. p., zaznaczanie na mapkach konturowych różnych elementów składowych, np granic, ważniejszych rzek, większych miast, głównych linii kolejowych, rozmieszczenia kołalin, ośrodków przemysłowych i t. p.

## WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość granic, ukształtowania pionowego i sieci rzecznej Polski; podziału na województwa i miast wojewódzkich. Elementarna znajomość krain Polski: krajobrazu, bogactw naturalnych, głównych ośrodków gospodarczych i życia człowieka.

Znajomość ukształtowania poziomego, gór, nizin, sieci rzecznej, typowych krajobrazów i podziału politycznego Europy; znajomość wskazanych w programie właściwości państw, sąsiadujących z Polską, Wielkiej Brytanji i Francji.

Umiejętność czytania szkolnej mapy politycznej i fizycznej.

## UWAGI.

Pierwsze trzy tygodnie należy poświęcić na możliwie gruntowne, z początku bardzo powolne, zaznajomienie ucznia ze sposobem przedstawiania rzeźby terenu przy pomocy poziomicy. Do ułatwienia należytego zrozumienia rysunku poziomicowego służyć będą odpowiednie modele, piaskownica i t. d.

W zastosowaniu do krain Polski, program podaje główne tematy, dokoła których zgrupują się wiadomości, potrzebne do ich rozwinięcia i naświetlenia, przy czem każda kraina powinna wystąpić plastycznie, ukazując swoje odrębne oblicze. Należy wystrzegać się encyklopedycznego ujmowania, natomiast dać mniej wiadomości, ale opracować je gruntowniej.

Przy omawianiu podziału na województwa należy wskazać największe miasta, nie wchodząc w ich szczegółowy opis.

Geografję szczegółową Europy najlepiej opracowywać w formie „podróży“, przy czem należy jak najczęściej czynić zestawienia z Polską, wydobywać analogje i różnice, oraz podkreślać wzajemne stosunki gospodarcze.

Czytanie mapy winno wiązać się z ćwiczeniami, wskazanymi w programie. Trzeba zwrócić uwagę na zastosowanie podczas nauczania indukcyjnych map, które szkoła może sporządzić własnymi siłami, używając do tego celu zwykłych tablic szkolnych.

W oddziale V należy urządzić co najmniej jedną całodzienną wycieczkę.

## NAUKA O PRZYRODZIE.

3 godziny tygodniowo.

## MATERJAŁ NAUCZANIA.

Od początku roku szkolnego do końca października.

## NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ.

1. Przygotowanie roli pod siew ozimin; opracowanie jednego gatunku zboża; rozpoznawanie części dojrzałego żyta lub pszenicy, ich znaczenie w życiu rośliny. Rozpoznawanie gatunków zbóż krajowych po ziarnie i kłosach.

2. Zaznajomienie z kilku roślinami wodnymi, np. trzcina, tatarakiem, grążelem, żabiściekiem, moczarka, rogatek: rozmnazanie roślin przez kłącza i pęki zimowe, rozsiewanie owoców lub nasion przez wodę i ptaki wodne, przystosowania do życia w wodzie, zimowanie pod lodem.

Ryba — na przykładzie ryby, hodowanej w akwarjum: ruchy, pobieranie pożywienia, oddychanie oraz związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Sposób życia i związane z nim szczegóły budowy zewnętrznej karpia i szczupaka.

3. Zmiany, zachodzące w przyrodzie w jesieni: temperatura, opady, długość dnia, zmiany w świecie roślinnym i zwierzęcym.

4. Wilk, ryś, sarna, wiewiórka, bóbr, nietoperz: sposób życia, przystosowanie do poruszania się w różnych środowiskach, sposób zdobywania i przyjmowania pożywienia oraz związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Sen zimowy niektórych ssaków.

Sposób życia i obyczaje niedźwiedzia brunatnego, niedźwiedzia białego, lwa, jelenia, łosia, antylopy, żubra.

Zwierzęta ginące.

Hodowle.

Hodowla roślin wodnych.

Hodowla owadów wodnych.

Hodowla ryb w akwarjum.

Od początku listopada do połowy kwietnia.

## NAUKA O PRZYRODZIE MARTWEJ..

1. O ciepłe. Pokrycie ciała ssaków i ptaków, oraz materiały odzieżowe i budowlane, jako przykłady do rozpatrywania przewodnictwa cieplnego. Powietrze jako zły przewodnik ciepła. Praktyczne wypróbowanie niektórych dobrych i złych przewodników ciepła. Źródła ciepła użytkowego w gospodarstwie domo-

wem. Spalanie przy całkowitym i częściowym dopływie, oraz bez dopływu powietrza (w zamkniętem naczyniu); racjonalne palenie w piecu, kuchni (trzonie kuchennym).

Główne produkty spalania drzewa: węgiel drzewny, popiół, gazy spalinowe (głównie: dwutlenek węgla i „czad“). Palenisko jako miejsce wytwarzania gazów spalinowych, kanały piecowe, jako drogi odprowadzania. Charakterystyczne oddziaływanie dwutlenku węgla na wodę wapienną.

2. Powietrze czyste a zanieczyszczone. Działanie powietrza wydychanego i czystego na wodę wapienną. Wpływ oddychania, palenia się lampy naftowej lub świecy na czystość powietrza. Tam, gdzie są używane lampy naftowe: części składowe lampy i ich znaczenie.

3. Materiały budowlane i elementarne pomiary. Głina, cegła i kafel. Żelazo, jego zastosowanie w budowie trzona kuchennego i pieca (drzwiaki, płyta i pierścienie na płycie).

Piom, poziomica i ich zastosowanie. Waga i ważenie.

4. Zmiany objętości przy zmianach temperatury. Zmiany objętości wody, nafty, powietrza i metalu przy zmianach temperatury. Osadzanie obręczy żelaznej na koło wozu.

Zachowanie się słupa rtęci w termometrze, wstawionym w topniejący lód, w parę wrzącej wody; skala, odczytywanie stopni, 0% i 100%. Badanie temperatury mieszaniny. Termometr pokojowy i termometr lekarski.

5. Stany skupienia wody. Para wodna; parowanie i jego znaczenie w życiu praktycznym: suszenie białizny, siana, zboża; opady atmosferyczne; wrzenie wody, jej destylacja. Zamarzanie wody; zmiana objętości przy zamarzaniu wody.

6. Rozpuszczalność w wodzie. Rozpuszczanie w wodzie soli kuchennej, cukru i siniego kamienia i krystalizacja tych ciał z wody. Woda mineralna. Woda zaskórna i źródłana. Sposoby oczyszczania wody. Woda miękka i twarda; zmiękczenie wody twardej. Urządzenia, dające dobrą wodę do picia (np. studnia cembrowana, wiercona, wodociąg).

7. Własności powietrza, jego ciśnienie. Wykazanie przy pomocy wagi, że powietrze posiada ciężar. Ciśnienie powietrza i jego rozprężliwość. Stwierdzenie, że powietrze ogrzane jest lżejsze od powietrza zimnego. Zastosowania ciśnienia powietrza: lewar prosty, pompa ssąca, ew. rozpylacz, ew. sikawka pażarna.

8. O światło. Smuga światła, smuga cienia. Obrazy przedmiotów, wytworzone przy pomocy małych otworów. O cieniu.

Zwierciadło; odbicie światła; obrazy w zwierciadle, peryskop.

Załamanie światła. O barwach tęczy; rozszczepienie światła białego.

Od połowy kwietnia do końca roku szkolnego.

### NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ.

1. Kilka ptaków krajowych, pozostających, przylatujących do nas na zimę i odlatujących, np. sikorka, dzięcioł, jęciołuska, kukułka, czapla, krzyżówka; obyczaje tych ptaków i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Pokrycie ciała ptaków, przystosowania do lotu, budowa gniazd, opieka rodzicielska. Przeloty ptaków. Znaczenie ptaków w gospodarce przyrody i w gospodarce ludzkiej.

2. Budowa pąków. Kwitnienie drzew kotkowych; wiatropylność i owadopylność.

Byliny, kwitnące wczesną wiosną, np. przylaszczka, sasanka, zawilec, fiołek; zapasy, krótki okres rozwoju tych roślin, kwitnienie, rozmnażanie przez nasiona i rozmnażanie rastowe.

3. Żaba: ruchy, oddychanie, sposób przyjmowania pokarmu i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej.

Przeobrażenia żab. Porównanie żab i ropuch.

Zaskroniec: obyczaje, ruchy w związku z ukształtowaniem ciała, paszcza, przyjmowanie pokarmu. Różnice między zaskroncem i żmiją. Rak: sposób życia, ruchy i sposób pobierania pożywienia w związku z budową zewnętrzną. Sposób życia kilku owadów wodnych, np. pływaka, ważki, komara. Zatoczek i błotniarka: osobliwości budowy zewnętrznej w związku z ruchami i sposobem pobierania pożywienia.

*Hodowle.*

Hodowla żab.

Obserwacje rozwoju skrzeku żabiego.

Hodowla ściętych gałązek dla obserwowania rozwoju pąków.

Rozmnażanie roślin pokojowych z sadzonek.

### WYNIKI NAUCZANIA.

*W zakresie nauki o przyrodzie żywej.*

Znajomość kilku roślin wodnych, kilku drzew i bylin, kwitnących wczesną wiosną, z uwzględnieniem ich przystosowań do zmian pór roku, do środowiska, oraz rozmnażania przez nasiona i rozmnażania rastowego.

Znajomość pewnej ilości ssaków i ptaków oraz kregowców i bezkręgowców wodnych, z uwzględnieniem ich sposobu

życia, przystosowań do zmian pór roku, do środowiska, oraz najbardziej typowych przeobrażeń owadów i płazów.

*W zakresie nauki o przyrodzie martwej.*

Rozumienie zastosowań dobrych i złych przewodników ciepła w gospodarstwie domowym, budowie domów, sporządzaniu odzieży i t. p.; rozumienie roli powietrza w spalaniu i oddychaniu; znajomość użytku gliny, cegły, kafli i żelaza jako materiałów budowlanych; znajomość trzech stanów skupienia wody i rozumienie znaczenia tych stanów w przyrodzie; znajomość własności, które winna mieć woda do picia; rozumienie działania lewaru, pompy ssącej; rozumienie zjawisk życia codziennego, polegających na prostolinijnym rozchodzeniu się światła.

Umiejętność użycia pionu, poziomicy, wagi, umiejętność posługiwania się termometrem.

### UWAGI.

Oddzielenie w czasie nauki o przyrodzie żywej i nauki o przyrodzie martwej nie może być ścisłe: na naukę o przyrodzie żywej, jeżeli tego będą wymagały warunki, wypadnie przeznaczyć poszczególne godziny lub dwugodzinne lekcje w marcu lub na początku kwietnia, a czasem i w listopadzie; nawzajem ta sama liczba godzin będzie zajęta przez fizykę i chemję w okresach, przeznaczonych zasadniczo na naukę o przyrodzie żywej.

W zakresie nauki o przyrodzie żywej punktem wyjścia dla opracowywania materiału są w tej klasie zjawiska biologiczne (przystosowania do środowiska oraz do zmian pór roku), ujmowane na konkretnych przykładach, wybranych w zależności od tego, czy należy je wyjaśnić, i czy rozporządzamy odpowiednim materiałem poglądowym. Z pośród ssaków opracowuje się bardziej szczegółowo pewną ilość zwierząt o charakterystycznych cechach (wilk, ryś i t. d.), inne zaś (niedźwiedź, jeleni, lew i t. d.) ujmuje się porównawczo z tamtymi, uwzględniając przedewszystkiem ich sposób życia.

Na wsi przewidzieć należy lekcje nad stawem, o ile staw znajduje się w pobliżu, albo wycieczki, których ilość uzależnić należy od odległości od stawu; na wiosnę lekcje lub wycieczki do lasu lub zarosli dla zaznajomienia się z bylinami, kwitnącymi wczesną wiosną, i z rozwojem pąków. W mieście pożądana jest jedna wycieczka nad staw w jesieni i jedna do lasu na wiosnę.

Wiadomości o życiu roślin, z którymi zaznajamiają się dzieci, obserwując dziko rosnące rośliny najbliższego środowiska, znajdują zastosowanie w zajęciach w ogrodzie.

*Nauka o przyrodzie martwej* rozpoczyna się od rozważenia elementarnych zjawisk cieplnych. Chwila rozpoczęcia nauki przypada na czas przełomowy między jesienią a zimą, gdy uczniowie są świadkami głębokich przeobrażeń w otaczającej przyrodzie i w gospodarce człowieka. Zmiany te narzucają nieprzebrany materiał doświadczalny, który program wyzyskuje w działach od 1 do 5. O szczegółowym rozwinięciu tego materiału będą rozstrzygały: warunki zewnętrzne i możliwości szkolne.

Umieszczenie elementarnych pomiarów na wskazanym miejscu zostało dokonane w tym celu, by uczeń przystąpił do nich dopiero po uprzednim życiu się z metodą pracy i lepszym zrozumieniu znaczenia tych pomiarów na tle zjawisk i potrzeb życia codziennego.

## ARYTMETYKA Z GEOMETRIĄ.

4 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### ARYTMETYKA.

##### 1. Nawiązanie do materiału z ubiegłego roku.

Usystematyzowanie wiadomości o dziesiętkowym układzie pozycyjnym. Numeracja rzymska.

Powtórzenie i ugruntowanie działań na liczbach całkowitych i na wyrażeniach dwumianowanych, wraz z powtórzeniem metrycznego układu jednostek miary.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień, w szczególności z zakresu życia praktycznego. Tabelki statystyczne. Notowanie przychodu i rozchodu towarów lub materiałów. Rachunki za towar. Spisy inwentarzowe (np. w sklepie szkolnym). Książka kasowa. Rachuba czasu. Zadania, dotyczące prędkości, drogi i czasu.

##### 2. Elementarne wiadomości o podzielności liczb.

Reszta liczby przy danym dzielniku. Wielokrotność i podzielnik.

Cechy podzielności przez 10, 5 i 2, przez 100, 25 i 4.

Cechy podzielności przez 9 i 3.

Liczby złożone i liczby pierwsze; rozkład liczby na czynniki pierwsze.

##### 3. Ułamki zwykłe.

Ułamek całości; oznaczanie ułamka. Obliczanie ułamka danej całości; obliczanie całości z danego ułamka; obliczanie, jakim ułamkiem jednej całości jest druga całość tego samego rodzaju (na łatwych przykładach).

Porównywanie ułamków o jednakowych mianownikach. Dodawanie i odejmowanie ułamków o jednakowych mianownikach.

Ułamki właściwe i niewłaściwe. Przekształcanie ułamka niewłaściwego na liczbę całkowitą albo liczbę mieszaną — i odwrotnie.

Ułamki równe; upraszczanie ułamka; ułamek nieskracalny. Sprowadzanie ułamków do wspólnego mianownika. Porównywanie ułamków o różnych mianownikach. Dodawanie i odejmowanie dowolnych ułamków.

##### 6. Liczby dziesiętne.

Ułamki o mianownikach 10, 100, 1000 i t. d. — w związku z metrycznym układem jednostek miary.

Rozszerzenie dziesiętkowego układu pozycyjnego na rzędy ułamkowe; liczby dziesiętne całkowite i ułamkowe. Porównywanie liczb dziesiętnych. Mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez 10, 100, 1000 i t. d.; zamiana jednostek miary.

Dodawanie i odejmowanie liczb dziesiętnych.

## GEOMETRIA.

##### 1. Nawiązanie do materiału z ubiegłego roku.

Kąty płaskie, mierzenie kątów. Kąty przyległe i kąty wierzchołkowe.

Proste prostopadłe. Rzut punktu na prostą i odległość od punktu do prostej. Proste równoległe. Kreślenie przy użyciu pary ekrerek (na papierze nielinjowanym).

Linje łamane; obliczanie ich długości. Trójkąt i wielokąt; przekątne wielokąta. Kreślenie trójkąta i wielokąta, równego danemu (metodą rzutowania wierzchołków na oś).

##### 2. Skala, plan i mapa.

Powtórzenie i ugruntowanie wiadomości o skali. Kreślenie figur w danej skali.

Zdjęcie planu metodą rzutowania punktów na oś.

Oznaczanie skali w postaci np. 1 cm: 1 km, zamiast 1 : 100 000. Czytanie planów i map; ćwiczenia w wyznaczaniu prawdziwej długości odcinków według planu lub mapy.

##### 3. Pole prostokąta.

Obliczanie pola prostokąta; układ metryczny jednostek kwadratowych; gruntowe jednostki miary pola w układzie metrycznym.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych.

#### 4. Prostopadłościan, jego objętość.

Opis prostopadłościanu; wzajemne położenie prostych i płaszczyzn w prostopadłościanie. Rozumienie rysunku prostopadłościanu w perspektywie równoległej ukośnej (dwa wymiary naturalne, trzeci — w skrócie). Specjalne przypadki prostopadłościanu: prostopadłościan kwadratowy, sześciąt. Obliczanie pola powierzchni prostopadłościanu.

Mierzenie objętości przy pomocy menzurki. Obliczanie objętości prostopadłościanu; układ metryczny jednostek sześciennych oraz jednostek miary pojemności.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Dokładne rozumienie numeracji bez ograniczenia zakresu liczbowego oraz opanowanie praktycznie używanych jednostek miary;

biegłość w wykonywaniu działań na dowolnych liczbach naturalnych i na wyrażeniach mianowanych;

przyswojenie tych wiadomości z zakresu podzielności liczb naturalnych, które są potrzebne do przekształcania ułamków zwykłych i wykonywania działań na ułamkach;

umiejętność wyznaczania ułamka danej całości, wyznaczania całości z danego jej ułamka i obliczania, jakim ułamkiem danej całości jest druga całość tego samego rodzaju;

umiejętność porównywania, dodawania i odejmowania ułamków zwykłych o mianownikach, które łatwo rozkładają się na czynniki pierwsze;

rozumienie liczby dziesiętnej ułamkowej jako specjalnej postaci ułamka zwykłego, umiejętność porównywania, dodawania i odejmowania liczb dziesiętnych;

rozumienie rysunków i planów wykonywanych w danej skali, oraz umiejętność kreślenia łatwych planów;

umiejętność rozpoznawania prostopadłościanów i rozumienie rysunku prostopadłościanu w perspektywie równoległej ukośnej ;

umiejętność obliczania obwodu i pola prostokąta, a także pola całej powierzchni oraz objętości prostopadłościanu — z zastosowaniem tylko liczb całkowitych;

umiejętność stosowania nabytych wiadomości do zagadnień praktycznych, wymagających wykonania kilku czynności rachunkowych.

#### UWAGI.

W oddziale V uczniowie winni zdobyć biegłość w wykonywaniu działań na liczbach całkowitych.

Należy sprawdzić, czy uczniowie umieją poprawnie pisać liczebniki słowami.

W zadaniach winien przeważać materiał praktyczny. Zadania z zakresu obliczeń handlowych mają na celu zarówno podanie wiadomości z tej dziedziny, jak i dalsze ugruntowanie sprawności rachunkowej. Przy notowaniu przychodu i rozchodu towarów lub materiałów, a także przy księdze kasowej, należy dać pojęcie salda.

Przy budowie tabelk statystycznych należy ograniczyć się do podawania prostych przykładów (np. statystyki dzieci w szkole według klas i płci).

Elementarne wiadomości o podzielności liczb, poprzedzające naukę o ułamkach, doprowadza się do rozkładu liczb na czynniki pierwsze; natomiast wiadomości o wspólnym dzielniku i o wspólnej wielokrotności liczb można podać we właściwym czasie przy nauce o ułamkach.

Przy wprowadzaniu ułamka należy ograniczyć się w oddziale V do jednej tylko interpretacji tego pojęcia:  $\frac{3}{4}$  oznacza, że całość została podzielona na 4 równe części i takich części wzięto 3.

Po wprowadzeniu pojęcia ułamka i oswojeniu się dzieci z tem pojęciem następują ćwiczenia z ułamkami o jednakowych mianownikach. W dalszym ciągu należy opracować rzecz bardzo dla ułamków charakterystyczną — zmianę postaci ułamka przy zachowaniu jego wartości.

Przy upraszczaniu ułamka niema potrzeby wyznaczania największego wspólnego dzielnika dla licznika i mianownika ułamka; wystarczy, gdy uczniowie potrafią upraszczać ułamek stopniowo, byle tylko doprowadzili go do postaci ułamka nieskracalnego.

W dodawaniu i odejmowaniu ułamków należy ograniczyć się do takich przykładów, w których rozkładanie mianowników na czynniki pierwsze nie sprawia trudności.

Przygotowaniem do wprowadzenia ułamków dziesiętnych jest rozważanie ułamków o mianownikach 10, 100, 1000 i t. d. w związku z dziesiętnymi jednostkami miary. Należy zwrócić szczególną uwagę na zmianę jednostek miary.

Przy zapisie ułamków dziesiętnych należy stosować przecinek, a nie kropkę.

Należy zwrócić uwagę na charakterystyczną własność liczb dziesiętnych: mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez 10, 100, 1000 i t. d. sprowadza się do zmiany wartości rządowej

poszczególnych cyfr danej liczby; praktyczny sposób wykonywania tego rodzaju mnożenia lub dzielenia polega na odpowiednim przesunięciu przecinka dziesiętnego.

W nauczaniu geometrii należy uwzględnić kreślenie przy użyciu pary ekierok — na gładkim papierze (nielinjowanym). Jednym z ćwiczeń zaleconych jest kreślenie trójkąta lub wielokąta równego danemu — i to metodą rzutowania wierzchołków na oś: wskazana metoda winna być również stosowana do zdjęcia planów.

Należy zwrócić dostateczną uwagę na oswojenie się uczniów ze skalą. W tym celu zaleca się ćwiczenia w odczytywaniu odległości według planów i map w danej skali.

Przy opracowaniu układu metrycznego jednostek miary pola należy zwrócić uwagę na to, że zamiennikiem jednostki miary pola na niższe jednostki jest liczba 100. Metryczne jednostki miary objętości mają zamiennik 1000.

Przy obliczaniu pola prostokąta i objętości prostopadłościanu uczniowie winni dobrze zdawać sobie sprawę z metody obliczania, aby nie stosowali odpowiednich reguł mechanicznie.

Rozważania przestrzenne rozpoczyna się od opisu prostopadłościanu, ustawionego w położeniu zasadniczym, t.j. takim, przy którym dwie ściany są poziome, a dwie ściany są równoległe do tła; ćwiczenia te, przeprowadzone na modelach i szkieletach prostopadłościanów, mają na celu zapoznanie uczniów z położeniem płaszczyzn i prostych w przestrzeni — i to nie w oderwaniu, ale w związku z dobrze znanymi bryłami.

Pracę nad zrozumieniem rysunku w perspektywie równoległej ukośnej zaczyna się od gotowego rysunku prostopadłościanu, w którym tylna ściana leży na płaszczyźnie rzutów (płaszczyzna ta jest ustawiona pionowo wprost przed rysującym, jako t. zw. płaszczyzna czołowa). Krawędzi prostopadłe do płaszczyzny czołowej są narysowane w postaci linii ukośnych, tworzących z linią poziomą zazwyczaj kąt  $30^\circ$ ,  $60^\circ$  albo  $45^\circ$ , a wielkość tych krawędzi w rzucie jest skrócona (najczęściej dwukrotnie). Rzut prostokąta, leżącego w podstawie, przedstawia się jako równoległobok.

Rysunek tego rodzaju jest bardzo pospolity w ilustracjach książkowych. Ćwiczenia polegają na opisie i wytlómaczeniu sposobu rysowania prostopadłościanu. Największy nacisk należy położyć na dobre zrozumienie wyznaczania rzutu ukośnego odcinka prostopadłego do płaszczyzny rzutów, jako cienia danego odcinka w promieniach równoległych światła.

Na geometrię przeznaczają się 30 — 40 godzin rocznie; zaleca się jednak nie wydzielać tej godziny w tygodniowym rozkładzie zajęć, ale raczej przeplatać działy arytmetyki z działami ge-

ometrii, a nawet łączyć na jednej lekcji tematy arytmetyczne i geometryczne.

W miarę możliwości i potrzeby zaleca się prowadzić niektóre lekcje geometrii na otwartym powietrzu.

## RYSUNEK.

2 godziny tygodniowo

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

*Rysunek z pamięci i z pokazu.* Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci i z pokazu tworów przyrody i przedmiotów użytkowych o zdecydowanych kształtach i barwach, z uwydatnieniem w rysunku zasadniczego kształtu całości i części, odpowiedniego rozmieszczenia i różnic wielkości części, typowych cech przedmiotu; zakładanie rysunku farbami, odpowiadającymi trzem głównym i trzem pochodnym barwom, występującym na przedmiotach. (Orientacyjne przykłady tematów: koń i krowa, jamnik i chart, karp i szczupak, bobian i kaczka, kogut i wrona, marynarz i ułan, dom parterowy i kamienica wielopiętrowa, topola i wierzba, dąb i świerk, narzędzia i wyroby rzemieślników i t. p.).

*Rysunek : natury.* Składowanie przedmiotów płaskich lub nadających się do płaskiego ujęcia, ustawionych frontalnie w różnych położeniach. Zakładanie rysunku farbą, odpowiadającą w przybliżeniu barwie przedmiotu.

*Rysunek z wyobraźni,* obejmujący ilustrowanie scen z życia ludzi w różnych środowiskach na podstawie własnych przeżyć ucznia lub opowiadania nauczyciela. (Orientacyjne przykłady tematów: „zełnierze maszerują“, „ułani jadą“, „wścigi na łodziach“, „ludzie uciekają“, „ładowanie towarów na okręt“, „robotnicy wychodzą z fabryki“, „flota wojenna lub handlowa“, „polskie samoloty“ i t. p.).

Rysunek odręczny na papierze i na tablicy kwadratu, prostokąta, podziel na dwie i cztery części odcinków prostej, kwadratu, prostokąta.

Wykonywanie napisów na rysunkach (zastosowanie patyka).

Przy malowaniu mieszanie farb i wytwarzanie barw pochodnych z trzech zasadniczych.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Wyrażanie w rysunku z pamięci i z pokazu linią zasadniczego kształtu różnic wielkości części i typowych cech, a także farbą lub kredkami ogólnej barwy przedmiotu; umiejętność narysowania z natury przedmiotu płaskiego lub nadającego się do



płaskiego ujęcia o niezłożonym kształcie oraz umiejętność założenia rysunku farbą, odpowiadającą barwie przedmiotu; umiejętność narysowania odręcznie kwadratu i prostokąta oraz dzielenie ich na dwie i cztery równe części; odpowiednie umieszczenie i wykonanie napisu na rysunku literami, opartymi na znany druku.

#### UWAGI.

W oddziale V należy, obok ćwiczeń w rysunku poobserwacyjnym (z pamięci i z pokazu), odgrywającym w dalszym ciągu główną rolę, i rysunku z wyobraźni, wprowadzić stopniowo ćwiczenia w rysunku z natury przedmiotów płaskich w różnych położeniach, jednak ustawionych frontalnie do rysującego.

Przy rysunku z pamięci i z natury należy zwrócić szczególną uwagę na dostrzeganie i wyrażanie zasadniczego kształtu przedmiotu i typowych cech.

Przy obserwacji przedmiotów w terenie stwierdzamy w dalszym ciągu wyraźnie występujące zjawiska perspektywiczne, zachęcając uczniów do ich wyrażania w rysunku z wyobraźni.

Przy obserwacji ludzi i zwierząt zwracamy uwagę na położenie rąk, nóg, tułowia w ruchu.

W pewnych wypadkach można przed przystąpieniem do rysunku poobserwacyjnego zastosować wycinanie sylwet z papieru.

Ćwiczenia w malowaniu wiążą się ściśle z rysunkiem odręcznym przedmiotów i nie mogą być prowadzone oddzielnie. Przy wyrażaniu *barwy ogólnej* przedmiotu farbą należy wziąć pod uwagę przeważającą barwę przedmiotu, pomijając inne drobne plamy barwne.

Ćwiczenia w rysunku z wyobraźni należy wiązać coraz mocniej z rysunkiem poobserwacyjnym. Stosowanie tematów ilustracyjnych, w których występuje kilka lub kilkanaście tych samych przedmiotów, prowadzi do rysunkowego opanowania kształtu tych przedmiotów.

W celu wyrobienia sprawności w odręcznym rysowaniu form geometrycznych stosuje się w tej klasie szkicowanie tych form na większych arkuszach papieru pakowego i na tablicy. Ćwiczenia takie mogą zajmować jedynie część lekcji i wogóle nie powinny zabrać wiele czasu po właściwym przygotowaniu w klasach poprzednich.

Okolicznościowo, w związku z wykonywaniem podpisów i krótkich napisów na rysunkach, należy zwrócić uwagę na prawidłowy kształt liter, stosowną wielkość i estetyczne wykonanie.

Temat rysunkowy winien być opracowany w ciągu jednej godziny lekcyjnej, w pewnych wypadkach można rozłożyć pracę

łącznie z obserwacjami na dwie lekcje, przyczem wyklucza się lekcję, trwającą dwie godziny szkolne, bezpośrednio po sobie następujące.

#### UWAGI DODATKOWE O RODZAJACH RYSUNKU.

*Rysunek poobserwacyjny* polega na wyrażeniu przedmiotów linją lub plamą barwną po obserwacji i omówieniu obserwowanych kształtów, proporcji, barw i ruchu. Jest to typ rysunku, wysuwający się przeważnie na pierwszy plan ze względu na swoją wartość w zakresie rozwoju spostrzegawczości i pamięci wzrokowej oraz bogactwo tematów i możliwych form wyrazu. Zależy od tego, czy rysowanie następuje w jakiś czas po obserwacji, czy też bezpośrednio po oglądaniu przedmiotu, odróżniamy rysunek poobserwacyjny z pamięci (w znaczeniu ścisłej szem) i rysunek z pokazu. Rysunek z pamięci pozwala na swobodniejszy wybór tematów oraz rozległe uwzględnienie potrzeb życia i pracy szkolnej; rysunek ten skłania ucznia do ujęcia zasadniczych kształtów i wyrażenia istotnych cech przedmiotu z pominięciem takich szczegółów, które muszą być uwzględnione w rysunku z pokazu, a tem bardziej w rysunku z natury. Rysunek z pokazu, wykonany bezpośrednio po obserwacji i usunięciu przedmiotu, ogranicza się do tematów łatwiejszych i mniej złożonych, zmierza natomiast do osiągnięcia większej dokładności w ich opracowaniu.

Przy rysunku z pokazu stosuje się często powtórna lub kilkakrotną obserwację przedmiotu, już rysowanego, w celu spostrzeżenia szczegółów, poprzednio niezauważonych, przypomnienia szczegółów poznanych, ale zapomnianych i poprawienia rysunku. Rysunek z pokazu jest typem rysunku poobserwacyjnego, który stanowi formę przejściową pomiędzy rysunkiem z pamięci, a rysunkiem z natury, występującym dopiero w wyższych klasach, poczynając zasadniczo od oddziału V.

*Rysunek z natury* polega na wyrażaniu przedmiotu linją lub plamą, równoczesnym z jego obserwacją i poznawaniem, przytem rysujący porównywa ciągle powstającą formę z obserwowanym przedmiotem. Podczas rysowania z natury należy wydobyć z zespołu różnorodnych szczegółów cechy zasadnicze, aby dać syntezę kształtu, a nie kopjować bezmyślnie wzrokowego obrazu przedmiotu.

*Rysunek z wyobraźni* polega na wyrażaniu linją lub plamą, obrazów, powstających w umyśle z dowolnie wybieranych i kojarzonych składników materiału spostrzeżeniowego i wiedzy o przedmiotach.

Do rysunku z wyobraźni zaliczamy przedewszystkiem ilustrowanie własnych przeżyć, tematów z lektury i wogóle pracy

szkolnej, wydarzeń z życia szkolnego i życia środowiska i t. d., następnie tworzenie nowych form, odpowiadających ściśle opisowi lub pewnemu zamierzeniu.

## ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

4 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### A. ZAJĘCIA RĘKODZIELNICZE.

##### 1 a. Chłopcy.

*Wytwarzanie przedmiotów użytkowych z drewna*

*Materiały:* deski świerkowe, sosnowe, olchowe o grubości od 5 — 15 mm.

*Narzędzia podstawowe:* lekkie piły, strug z dzielnik lub równiacz, młotek, obcęgi.

Przy wytwarzaniu przedmiotów uczniowie winni zapoznać się z przeznaczeniem deski po i obok linii, naznaczonej na desce, wzdłuż i w poprzek słoju, oraz z łączeniem desek zapomocą gwoździ i wkrętek.

*Orientacyjne przykłady tematów:* półeczki pod lampy w stajniach i oborach, półeczki i skrzyneczki do szczotek i zgrzebeł, wieszadła z haczykami metalowymi do kluczy i ręczników, skrzynki do hodowli roślin, domki dla ptaków, pułapki na myszy, pudełko na noże i widelce, wycieraczki (kratki) do czyszczenia obuwia, półeczki do umywalni i kuchni.

W razie braku materiałów do robót z drewna, roboty te mogą być zastąpione częściowo, a w wyjątkowych wypadkach (na wsi) całkowicie: *przez roboty ze słomy, rogożyny, sitowia:* koszyki, półkoszki, chodaki, wycieraczki, ule i t. p.

##### 1 b. Dziewczeta.

*Szycie i roboty dziane.*

*Materiały:* płótno (na wsi), półpłótno, perkal, surówka.

Szycie jaśka lub poszewki na poduszkę, fartucha do pasa, koszuli dziennej, łatanie i cerowanie bielizny; z robót dzianych szydełkowych: szaliki, czapeczki na głowę dziecka.

Przy wykonywaniu wskazanych części ubioru, uczennice winny się zapoznać ze ściegami: przed igłą, za igłą, obrąbkowym, okrętkowym; ze szwami: zwykłym, pojedynczym i odwracającym (podwójnym lub francuskim); z marszczeniem, przyszywaniem tasemek, guzików, wykonywaniem dziurki i петельki; przy wykonywaniu robót dzianych, szydełkowych ze ściegiem zasadniczym: łańcuszkiem, półsłupkiem, słupkiem.

## 2. Roboty z różnych materiałów.

(dla chłopców i dziewcząt) do wyboru w zależności od warunków i potrzeb szkolnych i domowych.

*Orientacyjne przykłady tematów:*

w korelacji z geografją: piaskownice, wiatromierze, proste gnomony;

w korelacji z przyrodą martwą: czynny model pompy ssącej (sikawka z bzu), czynny model kuchenki z cegły;

w korelacji z geometrją: modele kartonowe i tekturowe brył.

w związku z różnymi zainteresowaniami młodzieży: latawce, łuki, łatwe modele namiotu harcerskiego z urządzeniem wewnętrznym, najprostsze pomoce do przedstawień amatorskich; gwiazdy na Boże Narodzenie, wózek dyngusowego kogutka (w centralnej Polsce), czapki dla kołędników (np. do „przedstawień herodowych“), modele przydrożnych kapliczek i krzyżów;

łatwe roboty introligatorskie: podklejanie mapek kieszonkowych, map, obrazków, ilustracyj, wyciętych z gazet, sporządzanie bloków; naprawa książek.

#### B. W szkołach posiadających ogród:

##### ZAJĘCIA OGRODNICZE.

*W jesieni.* Prace, związane z zabezpieczeniem roślin na zimę. Zbiór warzyw i zabezpieczanie ich na zimę (zależnie od warunków: przechowywanie w piwnicy lub dołowanie). Zbiór nasion roślin, uprawianych w ogrodzie. Zebranie i przechowywanie jednorocznych pędów i krzewów dla przygotowania sadzonek.

*Na wiosnę.* Sadzenie i rozmnażanie roślin ozdobnych, wieletońskich (bylin) i dalsza nad nimi opieka. Opieka nad krzewami użytkowymi: malinami i porzeczkami. Opieka nad krzewami ozdobnymi ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb gnieźdzenia się ptaków. Sadzonkowanie zielne roślin pokojowych.

*W szkołach bez ogrodu:* uprawa roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach.

##### WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

w zakresie robót z drewna: umiejętność przetrznięcia deski według prostej i krzywej linii, ostrugania z dzielnikiem lub równiaczem i połączenia dwóch kawałków deski zapomocą gwoździ i wkrętek;

w zakresie robót ze słomy, rogożyny i sitowia, jeżeli są uprawiane w większym zakresie: umiejętność wykonania jednego ze wskazanych przedmiotów.

W zastosowaniu do dziewcząt:

znajomość ściegów przed igłą, za igłą, ściegu obrąbkowego i okrętkowego, szwów zwykłych (pojedynczych), odwracanych (podwójnych lub francuskich), umiejętność marszczenia, przyszywania tasemek, guzików, wykonywania dziurki i pętelki.

#### UWAGI.

Do robót z drzewa są wskazane narzędzia podstawowe i charakterystyczne dla rodzaju pracy, która winna się opierać na najprostszycch środkach. Nie wyłącza to użycia, w razie możliwości i potrzeby, innych narzędzi i przyborów.

Deski, z których są wytwarzane przedmioty na lekcjach zajęć rękodzielniczych, powinny być strugane zdiernikiem lub równiaczem, a czasami mogą być nawet zupełnie nie strugane lub też strugane tylko z jednej strony, zależnie od przeznaczenia przedmiotu.

W szkołach *męskich*, posiadających ogród, przyjmuje się w zasadzie podział na prace sezonowe: zajęcia rękodzielnicze winny przypaść głównie w okresie od początku listopada do środka kwietnia, prace ogrodnicze — w pozostałych okresach roku szkolnego. Stosowanie jednak zasady sezonowości nie powinno przeszkadzać doraźnemu zatrudnianiu dzieci w czasie, gdy przeważają prace ogrodnicze, pracami rękodzielniczymi i odwrotnie.

W szkołach *żeńskich*, posiadających ogród, należy stosować podobne zasady organizacji: szycie wraz z robotami dzianymi oraz roboty z różnych materiałów przypadną głównie na wskazany okres środkowy, zajęcia ogrodnicze na okresy pozostałe.

Gdy szkoła nie posiada ogrodu, powiększa się czas, poświęcony na zajęcia rękodzielnicze, zamiast zajęć ogrodniczych zaś wystąpią tylko hodowle roślin w skrzynkach i doniczkach, w wymiarze czasu bardzo szczupłym, o ile chodzi o wyjaśnienia i pokazy na lekcjach. Należy poza tem zalecać takie same hodowle w domu, a także uprawę roślin, dowolnie wybranych, na zagonkach w gospodarstwie rodziny dziecka. W skrzynkach mogą być uprawiane rośliny określone lub dowolnie wybrane, np. pomidory, szczypiorek, kwiaty, w doniczkach kwiaty, na zagonkach rośliny, jadalne na surowo, np. rzodkiewka, groszek, marchew, pomidory. Wymienione prace winny zapoznać dziecko z uprawą ziemi, pielęgnowaniem, obserwacją i użytkowaniem roślin.

W szkołach *koedukacyjnych* przy istnieniu ogrodu można od początku listopada do środka kwietnia zajmować chłopców pracami rękodzielniczymi a dziewczęta szyciem w taki sposób, że 2 godziny tygodniowo (nie kolejne obok siebie) przypadną na

zajęcia rękodzielnicze „głośne“ chłopców pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela przy jednoczesnem „cichem“ szyciu lub też niekiedy przy wykonywaniu przez dziewczęta robót z różnych materiałów, 2 inne na szycie pod kierunkiem odpowiedniej nauczycielki i jednoczesne zajęcia rękodzielnicze chłopców, pilnowanych tylko przez tę nauczycielkę, ale spełniających polecenia, dane poprzednio przez nauczyciela, prowadzącego ten dział. Pozostała część roku szkolnego może być wypełniona przez *wspólne* zajęcia ogrodnicze i okolicznościowe roboty z różnych materiałów. Na siłę nauczycielską, opiekującą się ogrodem, przypadnie wówczas przeciętnie godziny rocznie, na drugą — 1.

Przy braku ogrodu niema powodu do podziału sezonowego — można wówczas 1 godzinę tygodniowo poświęcić na zajęcia rękodzielnicze chłopców pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela i jednoczesne szycie przez dziewczęta w tej samej izbie i pod jego dozorem, 1 godzinę, związaną z poprzednią, na szycie pod kierunkiem nauczycielki i jednoczesne „ciche“ zajęcia rękodzielnicze chłopców, 2 godziny na naukę wspólną (zajęcia rękodzielnicze, hodowle skrzynkowe i doniczkowe) lub różnicowaną nieco według pleti tylko w zakresie zajęć (np. chłopcy wykonywują roboty z zakresu techniki podstawowej, dziewczęta z różnych materiałów) pod kierunkiem nauczyciela, prowadzącego te roboty.

Wskazane sposoby załatwienia sprawy w szkołach koedukacyjnych posiadają charakter przykładowy i nie wyłączają innych rozwiązań, dostosowanych do danych warunków.

Zarówno przy posiadaniu jak przy braku ogrodu łatwo rozwiązać wszystkie trudności, gdy szkoła posiada siłę nauczycielską, która może uczyć zarówno robót, przewidzianych dla chłopców, jak szycia, gdyż siła taka będzie mogła w pewnych godzinach jednocześnie kierować podstawowymi pracami rękodzielniczymi chłopców i szyciem dziewcząt, a w innych organizować pracę nietylko równoczesną, lecz wspólną.

W ciągu roku szkolnego należy urządzić kilka wycieczek, związanych ściśle z robotami uczniów, a więc zależnie od warunków i możliwości, do tartaków, warsztatów stolarskich, względnie koczarykarskich, wytwórni mat, słomianek, do szwalni i t. p.

W zwiedzanych warsztatach pracy należy zwracać uwagę nietylko na technikę pracy, ale i na jej warunki i przebieg, oraz na jakość wytwarzanych produktów.

#### UWAGI DODATKOWE O ZAJĘCIACH OGRODNICZYCH.

Najbardziej pożądanym typem ogrodu szkolnego jest normalny *ogród kwiatowo-owocowo-warzywny*.

Prace dzieci w ogrodzie, przewidziane w oddziale V, odbywają się w godzinach zajęć praktycznych według programu, związanego z kursem nauki o przyrodzie żywej. Prace te winny być stale uwzględniane w nauczaniu przyrodzowstwa i stanowić praktyczne zastosowanie wiadomości o zjawiskach biologicznych, poznawanych na lekcjach nauki o przyrodzie. W tym wypadku, kiedy zajęcia praktyczne i nauka o przyrodzie są w rękach dwu nauczycieli, musi istnieć między nimi stałe porozumienie.

Uczniowie nie powinni wykonywać w ogrodzie żadnej pracy mechanicznej, której znaczenie i cel byłyby dla nich niezrozumiałe, gdyż głównym zadaniem tych zajęć jest *świadome ustosunkowanie się do prac na roli i w ogrodzie*.

Co się tyczy przestrzeni,  $\frac{1}{4}$  ha jest najodpowiedniejszym obszarem do rozplanowania ogrodu szkolnego.

Tam, gdzie teren jest zbyt mały dla założenia ogrodu w ścisłym znaczeniu tego wyrazu, należy wyzyskać najmniejszy nawet kawałek ziemi (kilka, kilkanaście metrów) na założenie rabat roślinnych tak dobranych, by mogły posłużyć do obserwacji biologicznych.

Przy planowaniu ogrodu należy wziąć pod uwagę, iż ma on stanowić teren do przeprowadzania lekcji z klasą i dla ćwiczeń praktycznych. Wobec tego rozmieszczenie rabat, odległości między nimi, szerokość ścieżek i t. p. powinny być takie, by praca zbiorowa dzieci mogła być swobodnie przeprowadzona. Względem dogodnego zorganizowania pracy powinien przeważać nad chęcią rozbudowania ogrodu pod względem ilości rabat, ilości uprawianych roślin i t. p.

Dobór roślin powinien być dokonywany w ścisłym związku z wymaganiami programu nauki o przyrodzie żywej w zakresie obserwacji biologicznych, które dzieci mają przeprowadzić, oraz programu zajęć praktycznych, a także z takimi względami praktycznymi, jak dożywianie dzieci i t. p. Nie powinno się uprawiać w ogrodzie roślin dziko rosnących, które można znaleźć w bliskiej odległości od szkoły. Próby stworzenia sztucznych zbiorowisk, których niema w pobliżu szkoły, np. wydmy, torfowiska, jakkolwiek byłyby użyteczne, są ryzykowne, wymagają bowiem wielkiego nakładu pracy, a dają małe nadtożę powodzenia. Dział systematyczny w ogrodzie jest zbędny, co wynika z programu. Zwraca się uwagę, że dużo obserwacji biologicznych można przeprowadzić na roślinach ozdobnych, które uprawia się w ogrodzie ze względów estetycznych; należałoby tylko dokonać planowo ich doboru (np. zapylenie: mak: wschodni, szaflwia srebrzysta, orlik, tytoń narcyzowy; wspinanie się: winobiaszcz, powojnik, nasturcja; rozmrażanie wegetatywne.

kosaciec, lilja tygrysowa i t. p.). Podobnie i rośliny użytkowe dostarczają odpowiedniego materiału, np. do gromadzenia zapasów w różnych organach rośliny — warzywa; do wspinania się: groch, fasola i t. p.

A więc przy odpowiednim doborze rośliny użytkowe i rośliny ozdobne mogą dostarczyć materiału do obserwacji biologicznych tak obfitego, że dział „biologiczny“ w ścisłym znaczeniu tego wyrazu może być pominięty. Jest to okoliczność ważna szczególnie tam, gdzie szkoła nie rozporządza odpowiednio dużym terenem. Należy wprowadzić pewne różnicowania zależnie od środowiska. W okolicach dużych miast jest usprawiedliwiona np. uprawa truskawek, lepszych odmian drzew owocowych, nowalij i t. d. Natomiast w szkołach, oddalonych od dużych środowisk miejskich, należy uprawiać raczej takie rośliny, które mogłyby mieć duże znaczenie odżywcze dla szerokiej masy, a które są u nas mało stosowane lub nieznanne, np. kukurydzą na ziarno, soję, pospolite gatunki drzew owocowych. Poza tem różnicowanie powinno wynikać z pewnych gospodarczych tendencji i możliwości danej okolicy, co winno być ustalone w swoisty sposób dla poszczególnych wypadków.

Powinno się uprawiać taką ilość roślin jednego gatunku, by a) dzieci mogły swobodnie pracować przy uprawie i b) mogły w grupie, odpowiadającej liczebności normalnej klasy, ustawić się koło grządki bez nadmiernego tłoku i robić spostrzeżenia, mając okazy blisko siebie. Na niewielkim terenie należy więc wyrzec się dużej ilości gatunków roślin na korzyść większej ilości osobników tego samego gatunku.

Przykładowo podaje się następujący podział przestrzeni:

100 m kw.	na grządki indywidualne, względnie po dwoje dzieci na grządkę,
50 “	na polećka pokazowe,
750 “	na kwietniki wraz z drogami i ścieżkami,
100 “	na inspekty i gromadzenie kompostu,
1400 “	na warzywa i ogród owocowy,
100 “	na rezerwę.

2500 m kw. ogółem na ogród szkolny (większa przestrzeń sprawiałaby trudności).

Narzędzia (komplety) do prac ogrodniczych powinny być dział, w miarę swoich sił, w pracach koło utrzymania całego ogrodu w porządku i wykonywują prace te wtedy, kiedy okoliczności tego wymagają, np.: grabowanie ścieżek, tępienie chwastów, niekiedy pielienie. Należy zorganizować w tym celu odpowiednie dyżury.

Narzędzia (komplety) do prac ogrodniczych powinny być w miarę możliwości zrobione w szkole przez uczniów klas wyż-

szych, a przechowywane w osobnej komórecie lub szopie przy ogrodzie; ich utrzymywanie w czystości i porządku oraz naprawa winny być przedmiotem opieki nauczyciela przy pomocy dyżurującej kolejno starszej młodzieży. W razie potrzeby większej ilości narzędzi lepsze z nich może przynosić młodzież z domu.

Ogród szkoły jest terenem ściśle wyodrębnionym od terenu ogrodu kierownika i nauczycieli i oddanym zasadniczo pod *wyłączny zarządek* nauczycieli (ki) zajęć praktycznych, który (a) jest odpowiedzialny (a) za jego poziom gospodarczy wobec kierownika szkoły, udzielającego swej rady i pomocy przy organizacji pracy.

### SPIEW.

2 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

*Pieśni*, przeważnie dwugłosowe w skali rozszerzonej (od „a” małego do „f” dwukreślnego), a także jednogłosowe — przy pomocy nut. Na repertuar winny się składać pieśni: a) religijne, dostosowane do roku kościelnego, b) narodowe, z uwzględnieniem potrzeb obchodów i uroczystości szkolnych, dotyczące ważniejszych wydarzeń i postaci historycznych, c) ludowe, np. obyczajowe, o charakterze tanecznym i żołnierskie, d) oryginalne polskich kompozytorów; w szczególności Moniuszki i Noskowskiego, e) inne, nie objęte powyższym podziałem, a nadające się do korelacji z innymi przedmiotami nauczania.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy zwracać baczną uwagę na utrwalenie należytej wymowy samogłosek oraz stosować urozmaicone cieniowanie: mf, p, f, pp, crescendo, decrescendo, a także legato (łącząc) i staccato (odrywając), i zmiany szybkości: rallentando = zwalniając, accelerando = przyśpieszając.

W drugiej połowie roku opracowanie 2 do 4 kanonów trzy i czterogłosowych, jako przygotowanie do śpiewu trzygłosowego.

Próby śpiewania z nut pieśni łatwiejszych pod względem rytmu i melodii w tonacji C major.

W związku bezpośrednim lub pośrednim z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby:

Ćwiczenia rytmiczne: rozpoznawanie słuchowe dwu, trójk, cztero i sześciociaru, śpiewane z nut na jednym dźwięku lub gamie prostych motywów rytmicznych, występujących w pieśniach tego działu, taktach 2/4, 3/4 i 4/4; ćwiczenia melodyjne: śpiewane na podstawie nut gamy, trójdźwięków na stopniu I, IV i V oraz ich fragmentów w tonacji C major, śpiewanie ze

słuchu trójdźwięku minorowego na pierwszym stopniu, odtwarzanie jego poszczególnych tonów.

W łączności z posługiwaniem się nutami niezbędne wyjaśnienia, dotyczące znaków muzycznych (sposób oznaczania wartości rytmicznych i taktu, nazwy, nut) oraz rozmieszczenia półtonów i całych tonów w gamie C major.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie co najmniej 15 pieśni, przeważnie dwugłosowych, śpiewanych z wyraźną wymową, ścisłą rytmiką, czystą intonacją, z zastosowaniem urozmaiconego cieniowania i koniecznych zmian tempa; umiejętność korzystania z nut jako środka pomocniczego przy śpiewaniu pieśni ze słuchu; znajomość pisowni muzycznej w zakresie, potrzebnym przy opracowywaniu pieśni.

### UWAGI.

Mimo wprowadzenia wskazanych ćwiczeń należy nadal większość czasu poświęcać na samo śpiewanie pieśni.

Należy od czasu do czasu dla utrwalenia powtarzać cenniejsze pieśni z klas poprzednich.

Rozszerzona skala pieśni, wskazana w materiale nauczania, stosuje się do głosu pierwszego i drugiego łącznie.

Posługiwanie się nutami przy śpiewie winno mieć dwójakie znaczenie. Nuty mogą służyć albo jako pomoc przy uczeniu się i powtarzaniu melodii ze słuchu, albo też jako podstawa do odczytywania pieśni głosem, zależnie od jej trudności i stopnia wyrobienia uczniów w tym zakresie.

### CWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych]

### MATERJAŁ ĆWICZEBNY DLA ODDZIAŁÓW V, VI i VII.

#### A. Zabawy, gry ruchowe i gry drużynowe.

*Zabawy o charakterze ożywiający i rekreacyjnym*, stosowane zarówno między ćwiczeniami w formie ścisłej, jak też między trudniejszymi gramami i na pauzach, n.p. polowanie, niedźwiedź, poczta, różne odmiany berka i t. p., dla dziewcząt również zabawy taneczne, n.p. tańce pajaców, ułani, krakowiak.

*Gry bieżne*, łączące elementy zręczności i zwinności z biegiem, n.p. walka o sztandary, zbóje, wyrwanka, harc i t. p.

*Gry rzutne*, łączące elementy zwinności i zręczności z pewnością rzutu i chwytu i wyrabiające równowagę duchową, n.p. gry z piłką takie, jak wyścigi piłek, sztafety z piłką i t. p.

*Gry z podbijantem*, łączące pewność oka i ręki z biegiem, n.p. pacanka, kiczki, wybijanka, podbijak i t. p.

*Gry drużynowe*: podaj dalej, piłka więzienna, piłka bramkowa, w dwa ognie, kwadrant w uproszczonej postaci, który w oddziale VII może być doprowadzony do postaci czystej, dla młodzieży silniejszej siatkówka, również doprowadzona do czystej postaci dopiero w oddziale VII.

### B. Ćwiczenia gimnastyczne.

#### Ćwiczenia porządkowe.

Tworzenie szachowej kolumny ćwiczebnej z dwuszeregu, z miejsca i z marszu, a także kolumny ćwiczebnej z dwójek i trójek w zależności od miejsca ćwiczeń. Elementy muszą być formalnej, konieczne do manewrowania oddziałem: zwroty w miejscu i w marszu, zmiana kierunku w marszu, marsze w dwuszeregu z równaniem i kryciem, zbiórki w miejscu i w marszu w różnych postaciach — ponadto dla dziewcząt proste korowody.

#### Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych (przeważnie w postawach siedzących); wznoszenie, wymachy i rzuty we wszystkich kierunkach oraz krążenia.

Ćwiczenia kończyn dolnych: ćwiczenia, wpływające na wydłużenie tylnych mięśni uda, rytmiczne podskoki z równoczesnymi wymachami nóg, łatwe kroki taneczne.

Ćwiczenia tułowia: skłony wprzód i wtył z różnych postaw wyjściowych, jednak bez wytrzymywania, ponadto skłony boczne i skręty tułowia, spotęgowane przez współpracę ramion.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skręty, skłony i krążenia.

#### Ćwiczenia koordynacyjne.

Wytrzymywanie łatwych postaw z biegu, trudniejsze niż w klasach poprzednich ruchy kończyn i tułowia w postawach równoważnych. Przechodzenie po równoważni do wysokości pasa z podrzucaniem woreczków lub piłeczek, wykonywane również ze śpiewem; zeskakiwanie z równoważni z chwytem. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

#### Ćwiczenia stosowane.

Krótkotrwałe zwisy na drabinie i tramie, ewentualnie na prymitywnych przyrządach. Mocowanie się dwójkami o charakterze zręcznościowym. Skoki wolne (w dół i w górę) w formie zabawowej i ściślej z ograniczonym rozbiegiem i określonym

miejscem odbicia i doskoku. Skoki mieszane przez laweczkę, ustawioną poziomo i skośnie, oraz w zależności od warunków skoki przez tram, skrzynię i kozła, lub skoki naturalne.

### C. Sporty.

*Jazda na saneczkach*: wożenie się na saneczkach w terenie równym oraz zjazd z łagodnych, naturalnych pochyłości (bez ostrych wiraży).

*Jazda na łyżwach*: swobodna jazda przodem, najprostsze figury, n.p. przekładanka, łuki.

*Jazda na nartach*: chody w terenie paskim oraz zjazdy z niewielkiej pochyłości. Zabawy narciarskie w zjeździe nawprost.

*Pływanie*. Gdzie tylko warunki na to pozwolą, należy zorganizować naukę pływania i prowadzić ją w formie zabaw w wodzie szybowania i wreszcie nauki systematycznej tak, aby w oddziale VII osiągnąć sztukę pływania.

### WYNIKI NAUCZANIA W ODDZIALE V.

Opanowanie sztafet z piłką (25 m); usprawnienie w jednej lub dwu grach z piłką, jak np. „piłka więzienna“, „podaj dalej“; sprawność w tworzeniu szachowej kolumny ćwiczebnej z dwuszeregu i dwuszeregu; opanowanie postawy i umiejętności jej poprawienia z zupełnego rozluźnienia; umiejętność przechodzenia po równoważni na wysokości kolan; poprawne wykonanie łatwych skoków naturalnych.

### UWAGI.

Ze względu na występujące już wyraźnie w tym wieku różnice fizyczne i psychiczne między chłopcami i dziewczętami należy, począwszy od oddziału V, prowadzić w zasadzie ćwiczenia cielesne osobno dla dziewcząt. Przytem można łączyć młodzież z dwu bezpośrednio następujących po sobie klas.

Przy szczegółowym doborze materiału nauczyciel może uwzględnić ćwiczenia, wchodzące w skład minimów Państwowej Odznaki Sportowej, oraz przeprowadzać próby zawodów o zdobycie tej odznaki w wypadkach, w których działalność osiągnie odpowiednią granicę wieku.

Dla oddziałów V, VI i VII szkoła winna zorganizować co najmniej dwie wycieczki w ciągu roku. Na wycieczkach młodzież po dojściu do celu biwakuje, wykonywając przytem takie urządzenia, jak kuchnia polowa, śmietnik, miejsce ustępowe i t.p. Program tych wycieczek powinien ponadto obejmować zabawy na wielkich i otwartych przestrzeniach, zabawy w wodzie i naukę pływania, oraz ćwiczenia i gry polowe typu harcer-

skiego, które przy odpowiednim prowadzeniu stanowiąc mogą jakgdyby syntezę wychowania fizycznego, a także nastrożyć bardzo dużo sposobności do zabiegów wychowawczych.

Wycieczki w oddziałach wyższych mogą być prowadzone na odległość do 10 km. marszu dziennego, z obciążeniem do 4 kg.

10 minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne mogą być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałami VI i VII, w szkołach koedukacyjnych także osobno dla chłopców z oddziałów V, VI i VII, osobno dla dziewcząt z tych oddziałów; w pierwszym wypadku przez wychowawcę oddziału V, w dwu innych naprzemian przez wychowawców oddziałów V, VI i VII.

#### B. ODDZIAŁ V SZKÓŁ 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

*Plany godzin normalne*, podane na str. 136—138 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931*, pozostają bez zmiany.

##### RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

##### JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

##### HISTORJA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

##### GEOGRAFJA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

##### NAUKA O PRZYRODZIE.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

##### ARYTMETYKA Z GEOMETRJA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

##### RYSUNEK.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

##### ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A, ale *bez zajęć ogrodniczych*. Tam, gdzie jest ogród, należy korzystać z niego przy prowadzeniu nauki o przyrodzie oraz zachęcać dzieci do pracy w nim indywidualnej i zespołowej poza godzinami lekcji. Na uprawy roślin ozdobnych w skrzywkach i doniczkach przy braku ogrodu należy również użytkować

czas poza lekcjami, a niektórych wyjaśnień udzielać na lekcjach nauki o przyrodzie. Liczba robót, w szczególności wykonywanych z różnych materiałów przez dziewczęta, musi ulec, ze względu na niewielką liczbę godzin, zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach 7 i 6 klasowych.

#### ŚPIEW.

Przy nauce wspólnej oddziałów V, VI i VII obowiązuje nowy program dla oddziału V, podany w dziale IV A, z tą różnicą, że oprócz pieśni dwugłosowych i jednogłosowych należy uwzględniać *pieśni trzygłosowe*, o ile na to pozwalają warunki.

#### ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy nauce wspólnej oddziałów V, VI i VII obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

#### C. ODDZIAŁ V SZKOŁY DWUKLASOWEJ.

*Plan godzin normalny*, podany na str. 139 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931*, pozostaje bez zmiany.

*Program dotychczasowy*, ustalony w tem wydaniu, *pozostaje również bez zmiany*, z wyjątkiem następującym:

#### ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy łącznej nauce oddziałów IV i V obowiązuje ze względu na wiek młodzieży materiał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII, podany powyżej w dziale IV A.

#### V. A. ODDZIAŁ VI SZKÓŁ 7 i 6 KLASOWYCH.

Oddziały VI i VII szkoły sześcioklasowej mają się uczyć, jak dotychczas, równocześnie w jednej izbie, przytem *rozkład czasu* pomiędzy poszczególne przedmioty ulega w porównaniu z r. 1932/33 pewnym zmianom, widocznym z poniższego tekstu i wskazanym już w okólniku Nr. 39 z dnia 30 marca 1930 r.

*Programy dotychczasowe* dla oddziału VI szkół siedmioklasowych i sześcioklasowych, ustalone w wydaniu *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931*, *nie ulegają zmianom*, z wyjątkiem usunięcia języka obcego i wprowadzenia nowego programu ćwiczeń cielesnych; dodatkowe uwagi podkreślają pewne zasadnicze wymagania.

#### RELIGJA.

2 godziny tygodniowo (w szkołach 7 klasowych — nauki głośnej, w szkołach 6 klasowych — głośnej i cichej).

## JEZYK POLSKI.

5 godzin tygodniowo (w szkołach siedmioklasowych — nauki głośnej, w szkołach sześcioklasowych — głośnej i cichej).

Powiększenie liczby godzin, w porównaniu z dawniejszą, należy zużytkować na gruntowniejsze opracowanie kursu gramatyki, przewidzianego dla oddziału VI, i utrwalenie wiadomości gramatycznych z lat poprzednich, rozszerzenie ćwiczeń słownikowych i ćwiczeń w mówieniu, wzmocnienie ćwiczeń ortograficznych.

W 6 oddziałach szkoły powszechnej młodzież winna osiąść rzetelną znajomość i zrozumienie podstaw gramatyki języka polskiego, osiągnąć opanowanie praktyczne ortografii, zdobyć umiejętność poprawnego i jasnego, oraz możliwie swobodnego i biegłego wypowiedziania się. Przy przyjmowaniu do gimnazjum będą stawiane w tym zakresie ścisłe wymagania.

## JEZYK NOWOŻYTNY OBCY.

przestaje być przedmiotem nauczania.

## HISTORJA.

W szkołach siedmioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach sześcioklasowych—2 godziny tygodniowo (nauki głośnej i cichej).

## GEOGRAFJA.

3 godziny tygodniowo (w szkołach 7 klasowych nauki głośnej, w szkołach sześcioklasowych — głośnej i cichej).

## NAUKA O PRZYRODZIE.

W szkołach siedmioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach sześcioklasowych—4 godziny tygodniowo (nauki głośnej i cichej).

## RACHUNKI Z GEOMETRIĄ.

4 godziny tygodniowo (w szkołach siedmioklasowych nauki głośnej, w szkołach sześcioklasowych — głośnej i cichej)

Należy położyć nacisk na szybkość i sprawność w wykonywaniu obliczeń na liczbach całkowitych i ułamkowych, jako na jeden z najistotniejszych wyników nauki w sześciu oddziałach szkoły powszechnej.

## RYSUNEK.

2 godziny tygodniowo

## ROBOTY RĘCZNE.

4 godziny tygodniowo

## SPIEW.

W szkołach siedmioklasowych 2 godziny tygodniowo, w szkołach sześcioklasowych — 1 godzina tygodniowo.

## ĆWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

Obowiązuje nowy materiał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII, podany powyżej w dziale IV A.

## B. ODDZIAŁ VI SZKÓŁ 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

*Plany godzin normalne, zamieszczone na str. 136 — 138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.*

*Programy, ustalone w tem samym wydaniu, pozostają również bez zmiany, z wyjątkiem programu ćwiczeń cielesnych — należy mianowicie przy łącznej nauce oddziałów V, VI i VII stosować nowy materiał ćwiczebny, podany powyżej w dziale IV A.*

## VI. ODDZIAŁ VII SZKÓŁ 7, 6, 5, 4 i 3 KLASOWYCH

*Plany godzin normalne, zamieszczone na str. 134 — 138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany, z jednym wyjątkiem, polegającym na zmniejszeniu do 2 liczby godzin nauki języka obcego nowożytnego w oddziale VII szkół sześcioklasowych.*

*Programy, ustalone w tem samym wydaniu, pozostają również bez zmiany, z wyjątkiem programu ćwiczeń cielesnych należy mianowicie stosować bądź przy osobnej nauce oddziału VII, bądź przy łącznej nauce oddziałów VI i VII albo V, VI i VII, nowy materiał ćwiczebny, podany powyżej w dziale IV A.*

## UWAGI OGÓLNE.

Zgodnie z p. 5 okólnika Nr. 39 z dnia 30 marca 1933 r. należy wprowadzić zmiany programowe, wskazane powyżej, także i we właściwych oddziałach szkół z niepolskim językiem nauczania i szkół dwujęzycznych — w granicach możliwości i po odpowiednim przystosowaniu.

Programy religii innych wyznań, ustalone dotychczas, pozostają bez zmiany.

W szkołach 7, 6, 5 i 4 klasowych, jak zaznaczono w odpowiednich miejscach powyżej, wprowadza się codzienne 10 minutowe ćwiczenia gimnastyczne. Ćwiczenia te winny być organizowane osobno dla każdego oddziału lub też dla grup oddzia-



łów: I z II, III z IV, V z VI i VII, przytem w pierwszym przypadku ma je prowadzić wychowawca danego oddziału, w drugim — naprzemiennie wychowawcy oddziałów, należących do danej grupy. Młodzież z oddziałów V, VI i VII można także łączyć do tych ćwiczeń w zespoły według płci, jak na lekcjach ćwiczeń cielesnych—obowiązek prowadzenia ćwiczeń należy jednak i wówczas do wychowawców danych oddziałów, którzy winni odpowiednio podzielić między sobą tę pracę.

Tam, gdzie jest nauczyciel ćwiczeń cielesnych, posiadający kwalifikacje specjalne, nauczyciel ten winien projektować organizację i tok codziennych ćwiczeń gimnastycznych oraz pomagać w miarę potrzeby w ich prowadzeniu.

Szkoła nie jest obowiązana do organizowania ćwiczeń 10-minutowych w tych przypadkach, gdy na ćwiczenia cielesne przeznaczają się faktycznie 3 godziny tygodniowo (np. w oddziałach III i IV siłkół siedmioklasowych, jeżeli właśnie tych godzin nie dotknęły redukcje oszczędnościowe).

W celu należytego zrozumienia ducha nowych programów p.p. inspektorzy szkolni, kierownicy i nauczyciele powinni się zapoznać gruntownie z „Uwagami do całości“ programów wszystkich przedmiotów, zamieszczonymi w projektach programów, drukowanych jako rękopis, ale dostępnych dla zainteresowanych<sup>1</sup>

## C Z Ę Ś Ć D R U G A.

### GIMNAZJA CZTEROLETNIĘ.

W myśl okólnika Nr. 40 z dnia 30 marca 1933 (II S—3069/33) w roku szkolnym 1933/34 *klasa III* dotychczasowych gimnazjów i progimnazjów zostaje przekształcona na *I klasę czteroletniego gimnazjum według nowego ustroju*. W klasie tej stosować należy *plan godzin*, podany w okólniku wyżej wymienionym, oraz, zgodnie z p. I 3) tegoż okólnika, następujący program.

#### I. A. KLASA I GIMNAZJUM CZTEROLETNIĘGO Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA, UTWORZONA Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO „GIMNAZJUM NIŻSZEGO“

##### RELIGJA.

2 godziny tygodniowo

Obowiązuje program dotychczasowy klasy III gimnazjum niższego.

## JĘZYK POLSKI.

6 godzin tygodniowo w pierwszym półroczu.  
3 godziny tygodniowo w drugim półroczu.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### I. LEKTURA.

##### A. Materiał.

1. Wypisy, zawierające dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży:
  - a) utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach) z czasów nowszych i najnowszych, wiążące się z życiem Starożytnego Wschodu, klasycznej Grecji i Rzymu oraz wczesnego Średniowiecza (ze szczególnem uwzględnieniem świata mitów, postaci bohaterskich, przykładów tężyzny fizycznej i duchowej, wzorów cnót obywatelsko-państwowych i t. p.);
  - b) związane z niemi treściowo lub ideowo utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach), osnute na tle życia polskiego w przeszłości i teraźniejszości;
  - c) kilka odpowiednio dobranych wyjątków z *Iljady* i *Odysei* oraz jeden z „Żywotów Plutarcha“ (w całości lub wyjątkach) we wzorowych przykładach.
2. Większe, dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży utwory poetyckie i prozaiczne (poematy, nowele, powieści, utwory dramatyczne, rozprawki popularno-naukowe i t. p.), wybrane swobodnie przez nauczyciela z załączonego spisu lektury.

##### B. Opracowanie.

Omawianie wybranych zagadnień, związanych z tem, akcją, postaciami, zawartością rzeczową, ideową i uczuciową czytanych utworów, ze szczególnem uwzględnieniem zagadnień mających wartość wychowawczą lub dotyczących życia kulturalnego epok, wyżej wymienionych.

Wyróżnianie pierwiastków: opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego w nadających się do tego utworach.

Przygodne rozważanie charakterystycznych wyrazów i zwrotów, przy pomocy których autor maluje obrazy, przedstawia postaci, wyraża uczucia, myśli i t. p.

Zdawanie sprawy z samodzielnie czytanych utworów.

Przygotowywanie się w szkole i w domu do poprawnego

W związku z lekturą oglądanie i omawianie ilustracyj, odtwarzających sceny z życia, postaci, stroje, sprzęty i t. p. oraz dzieła sztuki z epok, uwzględnionych w wypisach.

## II. NAUKA O JĘZYKU.

### *Nauka o głosce.*

Przypomnienie wiadomości o głosce i literze, samogłoskach i spółgłoskach. Podział głosek na ustne i nosowe, dźwięczne i bezdźwięczne; podział spółgłosek na wargowe, przedniojęzykowe, średniojęzykowe, tylnojęzykowe, twarde i miękkie; podział samogłosek na wysokie, średnie i niskie, przednie i tylne (na tle przystępnie przedstawionych narządów mownych oraz ich czynności). Zgłoski otwarte i zamknięte.

### *Nauka o wyrazie.*

Budowa słowotwórcza wyrazu. Znaczenie rdzenia, przyrostka i przedrostka. Znaczenie wyrazów realne i etymologiczne, właściwe i przenośne.

Powtórzenie wiadomości o szeregu fleksyjnym przypadków rzeczownika, o podziale formy fleksyjnej na temat i końcówkę. Oboczne tematy w odmianie tego samego rzeczownika (samogłoska—samogłoska; samogłoska — brak jej; spółgłoska twarda — spółgłoska miękka, spółgłoska twarda — inna twarda c, dz, sz, rz, ż, cz). Podział na gromady deklinacyjne. Różne końcówki rzeczowników w tym samym przypadku tej samej deklinacji, ich zależność od głoskowej jakości tematu, od znaczenia rzeczownika, od zwyczaju (na niewielu wybranych przykładach).

Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczownika.

### *Nauka o zdaniu.*

Powtórzenie i pogłębienie wiadomości o stosunku współrzędnym i niewspółrzędnym zdań pojedynczych w zdaniu złożonym. Rozróżnianie związków czasowych, przyczynowych, zamiarowych, wynikowych, warunkowych w zdaniach złożonych.

## III. ĆWICZENIA W MÓWIENIU I PISANIU.

Krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne: opowiadania, opisy, sprawozdania, dyskusje na tle zdarzeń z życia własnego, obserwacji świata otaczającego, lektury szkolnej i domowej, tematów lekcyjnych i t. p., ze szczególnem uwzględnieniem ćwiczeń o charakterze sprawozdawczym i dyskusyjnym.

Gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktyczne słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury, ze szcze-

gólnem uwzględnieniem dziedzin kultury, oświetlonych w wypisach.

Opracowywanie wspólne w klasie krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, gramatycznym i stylistycznym.

Omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena ich stron dodatnich i ujemnych; wyszukiwanie i sprostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych.

Ćwiczenia, wdrażające w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni i właściwego przestankowania (w związku z typowymi błędami, występującymi w danym zespole uczniowskim).

Układanie planów (ustne i piśmienne).

## WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość lektury, opracowanej w szkole, ze szczególnem uwzględnieniem utworów, osnutych na tle życia klasycznej Grecji i Rzymu.

Opanowanie wiadomości o głosce, wyrazie i zdaniu, wskazanych w programie.

Osiągnięcie wprawy w ustnych i piśmiennych sprawozdaniach oraz w swobodnem wypowiedzianiu się na dostępne tematy z życia i lektury.

## UWAGI.

W pierwszym półroczu przypadną na lekturę wypisów oraz większych utworów trzy godziny, na naukę o języku dwie godziny, na ćwiczenia w mówieniu i pisaniu jedna godzina, w drugim natomiast półroczu zajmie lektura wypisów łącznie z lekturą większych utworów dwie godziny, nauka o języku zaś i ćwiczenia w mówieniu i pisaniu łącznie jedną godzinę tygodniowo.

Podział ten nie wyklucza jednak możliwości skupiania tematów z różnych dziedzin nauczania języka polskiego w obrębie jednych i tych samych lekcji szkolnych, lub też opracowywania jednorodnego materiału (np. lektury większych utworów) w kilku po sobie następujących godzinach nauki.

Przy lekturze wypisów należy kierować się tokiem nauczania historii, przyczem historyk winien wyprzedzać polonistę. Ułatwiają to pomieszczone również w wypisach utwory, osnute na tle życia współczesnego. Utwory te należy w miarę możliwości wiązać z utworami, osnutymi na tle klasycyzmem wedle pokrewieństwa treściowego lub ideowego.

Przy omawianiu utworów, osnutych na tle życia kultural-

nego Grecji i Rzymu, należy zwrócić większą uwagę na ich treść i zawartość ideową, unikać natomiast drobiazgowego rozpatrywania szczegółów rzeczowych (realjów).

Wybór zagadnień, omawianych w związku z lekturą, należy uzależniać od charakteru utworu, zainteresowań młodzieży i celów, jakie się chce przez lekturę osiągnąć, unikając przytem stosowania jakichkolwiek schematów rozbioru literackiego.

Wyróżnianie wskazanych w programie pierwiastków (opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego) winno mieć charakter przygodny i służyć tylko jako przygotowanie do rozróżniania różnych rodzajów i gatunków poezji i prozy na stopniach wyższych.

Również głębsze wnikanie w wartości obrazowe i uczuciowe charakterystycznych wyrazów i zwrotów winno się odbywać tylko od czasu do czasu, o ile czytany tekst wymaga tego rodzaju objaśnień, nigdy zaś nie powinno przeradzać się w systematyczne ćwiczenia stylistyczne.

Przy omawianiu dzieł sztuki należy ograniczyć się do rozpatrywania ich treści.

Każdy z działów nauki o języku należy rozpocząć od przypomnienia wiadomości, nabytych w szkole powszechnej.

Naukę o podziale głosek należy oprzeć na podstawie jak najbardziej pogładowej. Prócz poczucia mięśniowego, obserwacji własnego sposobu wymawiania w lusterku lub przyglądania się narządom mowiającym innych uczniów środkiem ważnym, a w niektórych wypadkach jedynym, będą tablice pogładowe (np. „Obrazy głosek polskich“ Abińskiego).

W rozpatrywaniu budowy słowotwórczej i znaczenia wyrazów nie chodzi o wyczerpanie wszystkich możliwych wypadków, ale o zwrócenie uwagi na związek, jaki zachodzi między formą a treścią wyrazu. Wybierać należy do tego rodzaju rozważań przykłady o wyraźnej budowie słowotwórczej i unikać zbędnego teoretyzowania. Przy omawianiu znaczenia właściwego i przenośnego wyrazów ograniczyć się należy do przykładów, zaczerpniętych z mowy potocznej, dalsze zaś rozwinięcie tego tematu związać z rozpatrywaniem wartości językowych tekstów literackich. Również przy opracowywaniu oboczności tematów i końcówek fleksyjnych należy wystrzegać się zbyt drobniawości i nie wdawać się przytem w żadne objaśnienia historyczne.

Rozważania na temat zdań złożonych mają w związku z ćwiczeniami w bułkowaniu i rozbiorze zdań złożonych prowadzić ucznia do wniknięcia w znaczeniowy stosunek zdań pojedynczych w zdaniu złożonym. Do tego celu wystarczy zanalizować kilka najbardziej typowych rodzajów zdania złożonego tak współrzędnie, jak podrzędnie (np. zdanie współrzędne łącz-

ne w czasie i zdanie złożone podrzędnie ze zdaniem podrzędnym czasowym, zdanie złożone współrzędne i podrzędne o charakterze wynikowym i t. p.). Ze względu na ważność tych ćwiczeń dla praktycznego opanowania języka polskiego i dla początków języka łacińskiego należałoby od nich zacząć naukę gramatyki w tej klasie.

W ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu należy głównie nacisk położyć w tej klasie na sprawozdania oraz wdrożenie młodzieży do zorganizowanej rozmowy (dyskusji) na tematy z bieżącego życia i lektury, gdyż te formy wypowiedzenia będą się najczęściej powtarzały w dalszym toku nauki. W obrębie tych ćwiczeń należy już od samego początku przyzwyczajać młodzież do możliwie rzeczowego i zwięzłego ujmowania myśli.

Jednocześnie dla wyrównania różnic w poziomie wyrobienia językowego, stylistycznego i ortograficznego uczniów, przybyłych z różnych środowisk, należy możliwie wcześniej zorientować się w zasadniczych niedomaganiach młodzieży w tym względzie i dostosować do nich wybór ćwiczeń, zmierzających do wykorzenienia tych błędów.

W ćwiczeniach słownikowych należy uwzględnić materiał występujący w obrazkach z dziejów kultury, zamieszczonych w wypisach.

## JEZYK ŁACIŃSKI.

5 godzin tygodniowo w drugim półroczu.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### *Materiał rzeczowy.*

Czytanki, zawierające:

a) ustępy łacińskie i krótkie teksty polskie do przekładu na język łaciński, osnute na tle życia Rzymian, zwłaszcza życia młodzieży rzymskiej w rodzinie, i zaznajamiające z urządzeniem domu rzymskiego, przedmiotami użytku domowego, rozkładem dnia, pracami i zabawami, strojem rodziny, wychowaniem dzieci, domowymi obrzędami religijnymi, bóstwami i t. p., w związku zaś z tem z niektórymi szczegółami z topografii Rzymu, świątyniami i posągami bóstw i t. p.;

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskimi i oświetlające w przystępny sposób różne szczegóły z życia dawnych Rzymian.

#### *Materiał gramatyczny.*

Wiadomości o łożeniu i akcencie wyrazów łacińskich, potrzebne do poprawnego czytania. Deklamacje t. zw. prawidłowe

we z uwzględnieniem tylko najniezbędniejszych wyjątków (np. *dea, filia, domus* pod względem odmiany, *domus* i *dies* pod względem rodzaju). Prawidłowe stopniowanie przymiotników oraz prawidłowe formowanie i stopniowanie przysłówków. Liczebniki główne i porządkowe do 20, *centum* i *mille*. Zaimki: osobowe; zwrotny; dzierżawcze; wskazujące *is, ipse*; pytający *quis, quid*; względny *qui, quae, quod*. *Indicativus praesentis*. *imperativus* i *infinitivus praesentis* słowa *esse*. *Indicativus praesentis*, *imperfecti* i *futuri I activi*. *imperativus* i *infinitivus praesentis* *activi*, *participium praesentis activi* i *perfecti passivi* czterech t. zw. prawidłowych konjugacyj.

Analiza zdania pojedynczego rozwiniętego i szyk wyrazów w pojedynczym zdaniu łacińskim w zestawieniu z szykiem polskim. Najelementarniejsze różnice między składnią polską a łacińską: orzecznik rzeczownikowy; przedmiot po czasownikach zaprzeczonych lub mających treść przeczącą (*vitare*), oraz po czasownikach z innym rządem, jak np. *administrare*. *Genetivus partitivus* w związku ze stopniem najwyższym i zaimkiem pytającym; *ablativus comparativus* w związku ze stopniem wyższym. *Dativus possessivus* w najprostszym związku (*mihi est liber*). Polski imiesłów współczesny odmienny i nieodmienny a łacińskie *patricium praesentis activi*. Przyimki: *ab, ad, in, ex, de, cum*.

Nadto jako materiał wyłącznie leksykalny: liczebniki nie objęte materiałem gramatycznym; niezbędne przyimki, nie wymienione powyżej; spójniki współrzędne: *et, sed, itaque, autem, nam, etiam*; przysłówki i spójniki zdań podrzędnych z *indicativem*: *ubi, unde, quia, quae, quod, si, nisi, postquam, quamquam*.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie wiadomości o życiu Rzymian w ramach przerobionego materiału nauczania.

Opanowanie około 300 wyrazów z t. zw. klasycznej łaciny, zaczerpniętych z materiału czytanek, oraz pewnej ilości zwrotów, powtarzających się często w czytankach i zawierających jedynie wskazany powyżej zasób leksykalny.

Umiejętność rozróżniania tematów i końcówek imion i poznanych form czasowników oraz określania na tej podstawie ich przynależności deklinacyjnej, względnie konjugacyjnej; biegłość w tworzeniu przypadków oraz form czasownikowych podług tematów i końcówek w zakresie, wskazanym w materiale nauczania. Biegłość w rozróżnianiu i tworzeniu regularnych postaci stopniowania przymiotników i przysłówków. Biegłość w deklinacji zaimków: wskazującego *is, ea, id*; osobowych;

zwrotnego; pytającego *quis, quid*; względnego *qui, quae, quod*. Znajomość liczebników głównych i porządkowych do 20, oraz *centum* i *mille*.

Umiejętność analizy zdania pojedynczego rozwiniętego, a więc także orientacja w funkcjach przypadków i form koniugacyjnych w łatwym zdaniu łacińskim. Wprawa w rozpoznawaniu i stosowaniu łacińskiego orzecznika rzeczownikowego, oraz łacińskiego przedmiotu w wypadkach, gdy czasownik polski jest zaprzeczony lub ma inny rząd.

Sprawność w tłumaczeniu przerobionych ustępów łacińskich.

#### UWAGI.

Główną uwagę należy poświęcić nauczaniu języka, a więc przede wszystkim gruntownemu przyswojeniu materiału leksykalnego i opanowaniu wiadomości z gramatyki, zwłaszcza morfologii. W zakresie słownictwa z materiału czytanek obowiązuje młodzież opanowanie tylko wskazanej w wynikach nauczania ilości wyrazów. Ponieważ zaś wyrazy łacińskie pod względem znaczenia bardzo często nie pokrywają się z polskimi, ilekroć taki wypadek zachodzi, należy ich uczyć nie w oderwaniu, lecz w typowych wyrażeniach.

Składni należy uczyć tylko przygodnie, drogą obserwacji pewnych zjawisk językowych, które uczniowie notują w przeznaczonych do tego celu zeszytach.

#### JEZYK OBCY NOWOŻYTNY.

6 godzin tygodniowo w pierwszym półroczu, 4 godziny tygodniowo w drugim półroczu,

Należy stosować program III klasy dotychczasowego „gimnazjum niższego“, zamieszczony w wydaniu: „*Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe*“ z r. 1931 na str. 28 i 29. wobec zwiększonej ilości godzin (w I klasie nowego gimnazjum w stosunku do III klasy dotychczasowego „gimnazjum niższego“) należy położyć nacisk na opanowanie podstawowego materiału gramatycznego i leksykalnego, przerobionego w poprzednich latach nauki.

W pierwszych miesiącach nauki nauczyciel winien dążyć do wyrównania poziomu klasy, w ciągu zaś całego kursu do pogłębienia przerabianego materiału i praktycznego opanowania go przez młodzież.

W razie wyczerpania materiału, zawartego w podręczniku, zaleca się wprowadzenie łatwej lektury klasowej, dostosowanej do poziomu umysłowego młodzieży.

## MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Obrazy z życia starożytnego Wschodu w najbardziej charakterystycznych przejawach. Co dały światu ludy starożytnego Wschodu?*

Obrazy z życia Egipcjan: ich zajęcia w związku z przyrodą kraju; państwo egipskie: faraon, kapłani, wojsko, urzędnicy, lud; wierzenia Egipcjan, pismo egipskie; budowle egipskie.

Miasto Babilon i jego handel; prawo pisane.

Żegluga i handel morski Fenicjan; kolonje fenickie; pismo.

Wierzenia i obyczaje Persów; organizacja państwa perskiego za Darjusza.

2. *Obrazy z dziejów starożytnej Grecji. Kultura grecka, patriotyzm grecki. Co dała Grecja współczesnemu światu?*

Obrazy z życia Greków w epoce Homera. Religja grecka. Olimpja i Delfy. Kolonizacja grecka. Jedność narodowa Greków. Życie w Atenach i Sparcie.

W obronie niepodległości; Miltjades, Leonidas, Arystydes i Temistokles. Życie w Atenach za Peryklesa, budowle, rzeźba, teatr. Życie i śmierć Sokratesa. Upadek niepodległości. Aleksander. Wielki.

3. *Obrazy z dziejów starożytnego Rzymu. Kultura rzymska, organizacja państwa, wojsko rzymskie, patriotyzm i praworządność Rzymian. Co Rzym dał współczesnemu światu?*

Powstanie Rzymu. Religja Rzymian. Życie w Rzeczypospolitej rzymskiej i walki stanów. Opanowanie Italji przez Rzym. Opanowanie morza Śródziemnego; Hannibal, obrońcy Rzymu. Grakchowie.

Życie Rzymu za Cezara, przekształcenie się Rzeczypospolitej. Życie Rzymian za Oktawjana Augusta, wygląd miasta, budowle.

Życie pierwotnych chrześcijan, prześladowanie za Nerona. Kultura złotego wieku cesarstwa; prawo rzymskie. Konstantyn Wielki. Najazdy barbarzyńców, upadek cesarstwa.

4. *Obrazy z dziejów wczesnego średniowiecza. Zwycięstwo Kościoła. Tworzenie się nowych państw. Kultura wczesnego średniowiecza. Co zawdzięcza świat tej epoce?*

Kościół we wczesnym średniowieczu.

Państwo Justynjana Wielkiego: system rządów, koleks prawa, kultura i gospodarka. Mahomet, podboje Arabów i ich kultura.

Cesarstwo Karola Wielkiego; ludy, wchodzące w skład jego państwa; administracja i gospodarka. Obrazy z życia feudalnego. Cesarstwo rzymskie narodu niemieckiego. Słowianie.

## WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materiał nauczania: znajomość najbardziej charakterystycznych przejawów kultury ludów starożytnego Wschodu, Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza; orjentowanie się w warunkach społeczno-gospodarczego życia w Egipcie, Grecji, Rzymie i w epoce wczesnego feudalizmu; umiejętność podania charakterystycznych cech zewnętrznych organizmów politycznych państwa Darjusza, Aten i Sparty, Rzymu, Bizancjum oraz państwa Karola Wielkiego; znajomość postaci wybitnych bohaterów starożytności i wczesnego średniowiecza; umiejętność umiejscowienia zjawiska historycznego z dziejów Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza w obrębie wieków przed Chrystusem i po Chrystusie; umiejętność przeprowadzenia prostych, o zewnętrzne cechy opartych porównań poznanych zjawisk.

## UWAGI.

Kurs historii starożytnej i wczesnego średniowiecza w klasie I stanowi przejście od epizodycznego nauczania do systematycznego. W historii Wschodu najważniejsze organizmy państwowe są scharakteryzowane w jednym przekroju poprzecznym bez uwzględnienia rozwoju; natomiast dzieje Grecji są przedstawione w czterech przekrojach poprzecznych, obejmujących: epokę homerową, czasy wojen perskich, epokę Peryklesa i czasy upadku Grecji. Dzieje Rzymu, które program ujmuje bardziej pragmatycznie, występują w dziewięciu przekrojach (czasy mityczne, Rzeczpospolita pierwotna, wojny punickie, czasy Grakchów, czasy Cezara, czasy Oktawjana Augusta, czasy Nerona, złoty wiek cesarstwa, czasy Konstantyna Wielkiego i upadku cesarstwa). Wreszcie okres wczesnego średniowiecza jest pokazany w wybranych zagadnieniach od IV do X wieku.

W historii Wschodu materiał jest ujęty jeszcze w obrazach, nie stanowiących ciągłości. Związki pragmatyczne występują wyraźniej dopiero w obrazach przeszłości Grecji i Rzymu. Są to jednak ciągle obrazy wybranych epok, przyczem temat główny obrazu stanowi czasem pewien kompleks zagadnień, rozumiany w przekroju poprzecznym jednej epoki, a nie w rozwoju ciągłym.

Zjawiska ustrojowe należy wyjaśniać nie tylko na przykładzie jednej instytucji, lecz na materiale szerszym, obejmującym

pełniejszy obraz życia. Charakterystyka ustroju państwa np. perskiego, Aten, Sparty, Rzymu i t. d., musi być z natury rzeczy na tym poziomie bardzo popularna.

Zagadnienia chronologii wystąpią w kursie historii starożytnej o wiele plastyczniej, niż w innym. Należy nauczyć operować pojęciami wieków przed Chrystusem i po Chrystusie. Następujące daty z kursu winni uczniowie zapamiętać: 490 (bitwa pod Maratonem), 333 (początek rządów Aleksandra Wielkiego), 216 (bitwa pod Kannami), 44 (śmierć Cezara), 30—14 (rządy Oktawjana-Augusta), 313 (edykt Konstantyna Wielkiego), 476 (upadek cesarstwa), 622 (ucieczka Mahometa), 800 (koronacja Karola Wielkiego).

W klasie I pożądane jest przeczytanie z uczniami następujących zabytków literatury starożytnej i średniowiecznej w wyjątkach: „Hymn do Nilu“, „Kodeks Hammurabiego“, Herodota: „Obyczaje Persów“ i „Bitwa pod Maratonem“, Ksenofonta „Rozmowa Glaukona z Sokratesem“, Plutarcha „Wychowanie u Spartan“, „Ustawy XII tablic“, Petronjusza „Uczta Trymalchjona“, „Capitulare de villis“, Einharda „Życie Karola Wielkiego“.

W związku z tematami „Życie Rzymu za Cezara“ i „Państwo Justynjana Wielkiego“ należy szerzej omówić zagadnienie kalendarza cesarzańskiego oraz kultury bizantyjskiej w przeciwstawieniu do kultury zachodniej.

Aktualizacja w kursie klasy I może występować tylko przy merytorycznych porównaniach: stosunku obywatela do państwa, ustroju, warunków społecznych i gospodarczych, kultury. Nauczyciel powinien się starać przez barwne i plastyczne przedstawienie tych zagadnień skłonić młodzież do samodzielnego tworzenia takich porównań.

## GEOGRAFJA.

3 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### GEOGRAFJA POLSKI.

##### *Elementy geografji Polski.*

Położenie Polski, siatka geograficzna, granice, obszar Polski.

Przewodnie formy terenowe i ich symbole na mapie szkolnej i topograficznej. Zarys rzeźby ziem polskich. Podział na krainy.

Zwięzły przegląd zmian krajobrazowych w epokach geologicznych na ziemiach Polski. Główne cechy klimatu morskiego,

lądowego i górskiego w Polsce. Przegląd sieci rzecznej. Główne kopaliny, źródła mineralne oraz typowe gleby z uwzględnieniem ich wartości użytkowej. Osobliwości świata zwierzęcego i roślinnego.

Pierwotny krajobraz i osadnictwo na ziemiach Polski. Naturalne drogi wodne i lądowe: kanały, drogi bite, koleje, linje lotnicze; znaczenie dróg dla człowieka. Położenie wsi i miast w zależności od form terenu.

Skład narodowościowy, wyznaniowy oraz zawody ludności, gęstość zaludnienia.

Podział administracyjny Polski (na województwa).

Polacy poza granicami Polski.

#### *Krainy naturalne Polski.*

*Karpaty:* Karpaty Zachodnie i Wschodnie: charakterystyka form terenowych i gleb, rola kotlin i dolin w życiu mieszkańców gór; przyczyny różnic w zaludnieniu Karpat Zachodnich a Wschodnich; bogactwa naturalne Karpat i ich wyzyskanie; zajęcia ludności; sztuka ludowa na Huculszczyźnie; obronność granicy południowej.

*Tatry:* czynniki krajobrazu; strefy roślinne; Park Narodowy; górale podhalańscy; życie pasterskie w Tatrach; turystyka.

*Niziny Podkarpackie:* krajobraz nizinny; puszcze nadwiślańskie; główne drogi w obrębie nizin.

*Śląsk:* węgiel jako główne źródło energii; przemysł zagłębia węglowego, jego znaczenie dla Polski; krajobraz górniczo-przemysłowy jako rezultat pracy człowieka.

*Pasma Krakowsko-Wieluńskie:* krajobraz krasowy, zamki obronne na grzbiecie Jurajskim (Wawel, Jasna Góra i t. p.).

*Wyżyna Kielecko-Sandomierska:* Góry Świętokrzyskie, krajobraz gór średnich; bogactwa kopalne; przemysł; krajobraz loessowy, znaczenie loessu dla rolnictwa.

*Wyżyna Lubelska i Roztocze:* krajobrazy, przejście do Podola; warunki, sprzyjające rozwojowi rolnictwa.

*Podole:* przykład wyżyny o budowie płytowej, krajobraz podolski, step, jary; loess, czarnoziem, zwycięska walka człowieka ze stepem; szlaki komunikacyjne, miejscowości historyczne; stosunki narodowościowe.

*Wołyń:* przeciwieństwa geograficzne południa i północy; szlaki komunikacyjne, stan rolnictwa; stosunki narodowościowe.

*Polesie:* kraina lasów, bagien i piasków; prace meljoracyjne; warunki kulturalnego życia mieszkańców.

*Wileńszczyzna*: wpływ złodowacenia na krajobraz, pojezierza; gospodarka rolna; uprawa lnu; stosunki narodowościowe.

*Podlasie*: wzniesienie podlaskie, jego znaczenie dla drożności; Puszcza Białowieska.

*Mazowsze*: krajobraz, basen warszawski i jego konsekwencje antropogeograficzne; Warszawa; okręgi przemysłowe; stan rolnictwa; Mazury.

*Nizina Wielkopolska*: kolebka Państwa Polskiego; rozwój kultury materialnej, krajobraz kulturalny, stan rolnictwa i przemysłu spożywczego; Kujawy — czarnoziem kujawski, cukrownictwo.

*Pomorze i Bałtyk*: krajobraz jezierny; dolina Wisły jako naturalna droga do morza i jej znaczenie dla Państwa; wyzyskanie sił wodnych; Kaszubi. Typy wybrzeży; właściwości wód Bałtyku; znaczenie komunikacyjne morza; rola gospodarcza wybrzeża polskiego; magistrala węglowa; Gdynia: obraz portu, floty polska; Gdańsk.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie materiału nauczania:

znajomość Polski pod względem: terenu, nawodnienia typów krajobrazowych, stosunków ludnościowych i gospodarczych;

znajomość najważniejszych miast, dróg komunikacyjnych, bogactw naturalnych i głównych potrzeb kraju;

umiejętność czytania i rozumienia elementów mapy szkolnej i topograficznej.

#### UWAGI.

Przy opracowywaniu „Elementów geografji Polski“ należy przedewszystkiem doprowadzić stan klasy do możliwie jednakowego poziomu pod względem wiedzy i sprawności. Pogłębienie opracowania „Elementów“ pozwoli następnie na uwzględnienie większej samodzielności ucznia w opracowaniu geografji regionalnej krain w tej klasie, zapewni normalny tok pracy i w klasach następnych, ponadto stworzy podstawy do bardziej ekonomicznego wyzyskania godzin szkolnych.

W drugiej części materiału nauczania („Krainy naturalne Polski“) podano charakterystyczne tematy zagadnień, które winny być uzupełnione i rozszerzone odpowiednim materiałem kartograficznym, statystycznym, ilustracyjnym i lekturą. Na podstawie wiadomości z pierwszej części kursu i na podstawie nowego materiału należy dążyć do stworzenia geograficznego o-

brazu danej krainy przez wprowadzenie związków, zachodzących między zjawiskami fizjografji i antropogeografji. Na czoło jednak wysunąć należy zagadnienia antropogeograficzne, podkreślając przy każdej nadarżającej się sposobności osiągnięte już zdobycze w różnych dziedzinach życia po odfizjowaniu niepodległości. W związku z tem pożądanym jest omawianie projektów prac, któreby można wykonać w przyszłości.

Przy końcu kursu wskazane jest zebranie zdobytych wiadomości przez skupianie ich dokoła istotnych zagadnień geograficznych, jak: obronność granic, drożność, współzycie poszczególnych krain oraz możliwości ich gospodarczego rozwoju i t. p. Umożliwi to uczniowi zdobycie na tym poziomie ogólnego poglądu na całość życia ziem Rzeczypospolitej.

Należy położyć duży nacisk na obserwację zjawisk w najbliższej okolicy, poznawanej w czasie wycieczek, podczas których uczniowie zaznajomią się z mapą topograficzną i wywiczają się w praktycznym jej używaniu. Tu nastąpi stwierdzenie rzeczywistych faktów i poznanie sposobów ich symbolicznego przedstawienia na mapie. Przy końcu roku pożądana jest kilkudniowa wycieczka całej klasy do dalszej, a odmiennej krainy.

#### BIOLOGJA.

3 godziny tygodniowo

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### ZOLOGJA.

##### *Stawonogi.*

Życie i zewnętrzna budowa motyla. Rozmnażanie i przeobrażenia na podstawie obserwacyj i hodowli gąsienic i poczwerek. Wpływ temperatury, pożywienia i innych warunków na wygląd i życie motyli.

Zachowanie się i budowa zewnętrzna pszczoł. Życie społeczne pszczoł, mrówek i innych owadów z uwzględnieniem ich instynktów.

Owady a zapyłanie.

Zachowanie się i zewnętrzna budowa muchy domowej. Rozwój. Roznoszenie zarazków, wskazówki higieniczne i sposoby zwalczania much.

Rozpoznawanie najpospolitszych owadów — szkodników roślin uprawnych (pole, ogród, las) i roznosicieli chorób. Zwalczanie tych szkodników przez owady, ptaki, człowieka i t. p.

Jedwabnik. Otrzymywanie i przeróbka jedwabiu naturalnego w Polsce.

Życie pająka domowego lub krzyżaka z uwzględnieniem instynktów u pajaków.

Życie i budowa zewnętrzna raka na podstawie obserwacji i hodowli. Obserwacja ruchów narządów wewnętrznych na przykładzie oczlika, rozwiłtliki lub ośliczki.

Praktyczne rozróżnianie i charakterystyka gromad. skrupiaków, owadów i pajęczaków. Charakterystyka tych stawonogów.

Znaczenie gospodarcze rozpatrywanych przedstawicieli stawonogów.

#### Mięczaki.

Życie błotniarki lub innego ślimaka na podstawie hodowli i obserwacji. Rozpatrzenie zjawisk: rozmnażania, odbychania, pobudliwości, snu zimowego i t. p.

Ciekawe przejawy życia i znaczenie gospodarcze perloplawów, ostrzyg, omułek i t. p.

#### Jamochłony.

Zachowanie się i budowa hydry. Życie osiadłe. Pączkowanie. Regeneracja. Budowa komórkowa. Żgawki.

Pokaz zwierząt pokrewnych, tworzących kolonie. Przemiana pokoleń. Korale jako twórcy rafy. Życie na raach koralowych. Gabki.

#### Pierwotniaki.

Obserwacja zachowania się wycieczek, np. pantofelka i wirczyka. Komórka jako organizm. Podział komórki. Życie utajone (otarbienie się). Otwornice. Kreda.

#### Kręgowce.

*Ssaki.* Tryb życia przedstawicieli kilku najważniejszych rzędów ssaków krajowych i ciekawszych obcych w świetle ich przystosowań do różnych środowisk oraz rodzajów pożywienia.

Zwięzłe rozpatrzenie budowy wewnętrznej i czynności narządów jednego z wybranych ssaków (z pominięciem budowy komórkowej).

Ssaki ginące w Polsce, ich ochrona.

Chów w Polsce ssaków o większym znaczeniu gospodarczym (np. krów, świń). Produkcja surowców. Przemysł oparty na niej. Wywóz.

*Ptaki.* Tryb życia przedstawicieli kilku najważniejszych rzędów ptaków krajowych i ciekawszych obcych w świetle ich przystosowań do różnych środowisk oraz rodzajów pożywienia.

Zwięzłe rozpatrzenie budowy wewnętrznej i czynności narządów jednego z wybranych ptaków (z pominięciem budowy

komórkowej), z uwzględnieniem przystosowań do lotu.

Znaczenie ptaków w walce ze szkodnikami w gospodarstwie. Ochrona ptaków.

Wiadomości o hodowli drobiu w Polsce, spożyciu wewnętrznym i wywozie.

*Gady.* Tryb życia oraz krótkie wiadomości o budowie i czynnościach ciała jednego z gadów, np. jaszczurki, żółwia lub zaskrońca, jednak bez uwzględnienia budowy wewnętrznej. Zmienność gądów.

Obrazy z życia innych gadów krajowych i ciekawszych obcych. Jadowitość węzów. Elementarne wiadomości o obronie człowieka przed skutkami ukąszeń.

*Płazy.* Ziemnowodny tryb życia, budowa i czynności ciała jednego z płazów, np. żaby, trytona lub ropuchy, bez uwzględnienia budowy wewnętrznej. Przeobrażenia. Skóra, krew, nabłonek płaski, mięsień jako materiały do poznawania budowy komórkowej zwierząt.

Użyteczność i szkodliwość płazów.

*Ryby.* Życie kilku najważniejszych ryb użytkowych słodkowodnych i morskich, np. łososia, szczupaka, węgorza, śledzia, flądry i t. p.

Zwięzłe rozpatrzenie narządów i czynności jednej z wybranych ryb.

Życie w głębinach mórz. Połów śledzi, węgorzy na Bałtyku i innych morzach.

Gospodarstwa rybne w Polsce (np. hodowla karpia), produkcja i przetwórstwo rybne, handel rybny w Polsce a zagranicą. Ochrona ryb.

Życie w wodach słodkich. Plankton i jego znaczenie.

*Systematyczne uporządkowanie materiału nauczania.*

Porównanie gromad w obrębie typu. Porównanie typów i ich uszeregowanie w porządku wstępującym.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość opracowanych przedstawicieli zwierząt w zakresie ich trybu życia (miejsce pobytu, zdobywanie pożywienia, ruch, obrona, gnieźdzenie się), budowy zewnętrznej oraz charakterystycznych dla danego przedstawiciela czynności organów wewnętrznych: oddychania, trawienia i t. p.; umiejętność rozpoznawania zasadniczych cech budowy w związku z czynnościami i przystosowaniami na dowolnym konkretnym okazie.

Znajomość układu poznanych zwierząt w najogólniejszych ramach systematyki (typ, gromada, ewentualnie rząd)



oraz umiejętność odczytywania cech grup systematycznych, wymienionych w programie, na dowolnym łatwym okazie.

Znajomość zjawisk z dziedziny przystosowań zwierząt do różnych warunków życia (życie w ciemności, życie w ziemi, życie w głębi wód, opieka nad potomstwem, wędrówki zwierząt, sen zimowy, życie utajone, życie osiadłe, kolonje, współżycie, pasorzytnictwo, zmienno lub stałocieplność, pączkowanie, regeneracja, żyworość, jajorość, zmiana pokoleń).

Znajomość znaczenia gospodarczego niektórych zwierząt oraz wskazań w sprawie ochrony przyrody.

Umiejętność zakładania akwarjum i terrarium oraz przeprowadzania prostych hodowli.

#### UWAGI.

Materiał nauczania jest ułożony według grup systematycznych, jednak w treści nauczania należy zwrócić główną uwagę na przejawy życia badanych istot. Stąd nauczanie należy oprzeć przede wszystkim na badaniu zwierząt żywych, obserwowanych o ile możności na tle naturalnego ich otoczenia, oraz w hodowlach szkolnych.

Rozkładając materiał nauczania, należy utrzymać podaną w programie kolejność typów; natomiast w obrębie danego typu można dokonywać zmian porządku gromad głównie w celu dostosowania toku nauczania do życia przyrody.

Przy przedstawianiu trybu życia zwierząt posługiwać się należy ilustracjami, przezroczami, filmami oraz lekturą. Lektura służy do rozbudzenia zainteresowania młodzieży światem zwierząt, stanowiąc zarazem środek do rozszerzenia i pogłębienia podstawowego materiału nauczania. Należy ją więc stosować przy omawianiu instynktów u owadów i pajaków, znaczenia gospodarczego małży (ostryg, perłopławów), życia na rafach koralowych; nadto przy przedstawianiu ssaków ginących, egzotycznych ptaków, gadów i płazów. wreszcie życia w głębinach i połowu ryb.

Organizm, który ma służyć jako przykład do szczegółowego rozpatrzenia budowy, powinien być dostatecznie pospolity, łatwy do dostarczenia na lekcje, dostępny do badania w terenie, względnie nadający się do hodowli. Pożądanym jest, aby był to gatunek, mający znaczenie gospodarcze. W opracowaniu zwierzęcia grupy następnej należy dla skrócenia materiału i uniknięcia monotonii podkreślić cechy nowe, powtarzające się natomiast ująć krócej.

Badanie planktonu, hydr, małych pijawek, ślimaków skrzela, larw, skrzydeł motyla, pletw, skrzeli, krwi, nabłonka, mięśni i t.p. należy przeprowadzać przy pomocy lupy, względ-

nie mikroskopu, ograniczając ilość tych ćwiczeń do najniezbędniejszych.

Hodowle, obserwacje i doświadczenia wskazanym jest przeprowadzać w pracowni. Równoległe z tem winny pójść prace na zajęciach praktycznych (sporządzanie klatek, etykiet, tabliczek, pudełek, insektorjów i t. p.).

Zagadnienia natury gospodarczej trzeba przedstawiać młodzieży w bardzo przystępnej formie, by wzbudzić zainteresowanie. Posiłkować się tu wypadnie liczbami i plastycznymi wykreśleniami. Zagadnienia te wiązać się winny bezpośrednio z omawianymi zwierzętami, w ten sposób należy rozumieć ostatni punkt materiału nauczania w dziale o stawonogach.

#### MATEMATYKA.

3 godziny tygodniowo.

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### ARYTMETYKA.

#### 1. Ugruntowanie sprawności rachunkowej na liczbach całkowitych i ułamkowych bezwzględnych.

Potęga liczby; iloczyn potęg o jednej i tej samej podstawie. Liczby złożone i liczby pierwsze; rozkład liczby na czynniki pierwsze. Największy wspólny dzielnik Najmniejsza wspólna wielokrotność.

Powtórzenie i ugruntowanie znajomości działań na ułamkach zwykłych i dziesiętnych, ze szczególnem uwzględnieniem przybliżeń dziesiętnych — na zadaniach, czerpanych z życia praktycznego i z dostępnych dla uczniów dziedzin nauki i techniki.

Zmiany wyników działań w zależności od zmiany danych; przybliżone szacowanie wyników przez zaokrąglenie liczb danych w zadaniu; uproszczenia rachunkowe.

#### 2. Znakowanie literowe.

Wprowadzenie znakowania literowego przy budowie wzorów na wyrażenie związku między wielkościami; użycie nawiasów i kreski ułamkowej. Wyznaczanie liczbowej wartości wyrażen literowych. Obliczanie według gotowych wzorów (np. wzorów na obliczanie objętości brył).

#### 3. Stosunek wielkości jednorodnych; wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne.

Stosunek wielkości jednorodnych współmiernych; wyznaczanie wielkości na podstawie danego jej stosunku do drugiej wielkości. Podział wielkości na części w danym stosunku.

Przykłady wielkości wprost proporcjonalnych; wyznaczenie współczynnika proporcjonalności; rozwiązywanie zagadnień na wielkości wprost proporcjonalne.

Przykłady wielkości odwrotnie proporcjonalnych; wyznaczenie stałego iloczynu odpowiadających sobie wartości; rozwiązywanie zagadnień na wielkości odwrotnie proporcjonalne.

#### 4. Obliczenia procentowe.

Dziesiąta postać wykładnika stosunku dwóch wielkości; procent i promil. Obliczenia procentowe: wyznaczenie procentu danej wielkości; wyznaczenie wielkości z danego jej procentu; wyznaczenie stosunku procentowego jednej wielkości do drugiej. Wyznaczanie stosunku procentowego części składowych do całości.

Obliczanie oprocentowania pieniędzy w czasie. Obliczanie kapitału, czasu oprocentowania i stopy procentowej.

Wiadomości o zobowiązaniach dłużnych i o wekslach. Wiadomości o Pocztovej Kasie Oszczędności (P.K.O.); wpłaty czekowe, książeczki oszczędności.

Przykłady stosowania procentów w zagadnieniach ekonomicznych i statystycznych.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Pewność i sprawność w wykonywaniu działań arytmetycznych na liczbach wymiernych bezwzględnych, wraz z umiejętnością praktycznego stosowania przybliżeń dziesiętnych;

sprawność w stosowaniu działań arytmetycznych do zagadnień, czerpanych z życia praktycznego oraz z różnych dziedzin nauki i techniki, dostępnych dla uczniów klasy I;

rozumienie elementarnych wyrażeń literowych i sprawność w wyznaczaniu ich wartości liczbowej, a także umiejętność stosowania wyrażeń literowych do budowy wzorów, wyrażających związki między wielkościami;

rozumienie pojęcia stosunku wielkości jednorodnych, umiejętność obliczania części wielkości przy podziale w danym stosunku, oraz umiejętność dostrzegania proporcjonalnej prostej lub odwrotnej i rozwiązywania zagadnień na wielkości wprost lub odwrotnie proporcjonalne;

umiejętność wykonywania obliczeń procentowych;

przyswojenie elementarnych wiadomości o oszczędności, kredyty i operacjach P. K. O.

#### UWAGI.

Ze względu na różnorodność materiału uczniowskiego, przychodzącego do klasy I, należy w tygodniach początkowych

ustalić, jakie braki przygotowania mają poszczególni uczniowie; wykrycie w porę tych braków ułatwi wyrównanie poziomu klasy w zakresie techniki rachunku.

Nauczanie arytmetyki w klasie I winno dać uczniom jak największe wyrobienie sprawności w stosowaniu działań arytmetycznych w rachunku pamięciowym i piśmiennym; osiągnięcie tego należy oprzeć głównie na rozwiązywaniu licznych zagadnień, czerpanych przedewszystkiem z życia praktycznego, a także z dostępnych dla uczniów dziedzin nauki i techniki. Wyjaśnienia, dotyczące własności działań i sposobów ich wykonywania, winny być podawane tylko w miarę istotnej potrzeby, kiedy nauczyciel zauważy, że uczniowie nie umieją wyznaczyć właściwego działania przy rozpatrywaniu zadania (np. pomnożyć przez ułamek, czy podzielić?), albo nie umieją wykonać działania.

Nieco bardziej oderwany charakter można dać rozdziałowi o rozkładaniu liczb na czynniki pierwsze, wraz z zastosowaniem do wyznaczania największego wspólnego dzielnika i najmniejszej wspólnej wielokrotności. Rozdział ten jest niezbędny do porządnego ugruntowania znajomości działań na liczbach ułamkowych.

Poza tem należy gruntownie opracować badanie zmiany wyniku działania w zależności od zmiany danych. W szczególności należy zwrócić uwagę na zmianę wyniku mnożenia w przypadku, kiedy jeden z czynników pomnożymy lub podzielimy przez daną liczbę (całkowitą lub ułamkową), na mnożenie lub dzielenie iloczynu kilku czynników przez pomnożenie albo podzielenie z czynników, wreszcie na badanie zmiany wyrażenia ułamkowego w zależności od zmiany licznika i mianownika.

W zadaniach na wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne uczniowie winni nabyć wprawy w posilkowaniu się pojęciem stosunku wielkości jednorodnych.

W przypadkach, które się do tego nadają, interpretuje się współczynnik proporcjonalności prostej jako liczbę wymiarową wielkości pochodnej nowego rodzaju, charakterystycznej dla związku między danymi wielkościami wprost proporcjonalnymi (np. jeżeli ciężar rtęci wyznaczymy w gramach, a jej objętość w  $\text{cm}^3$  to współczynnik proporcjonalności 13.6 jest liczbą wymiarową wielkości pochodnej nowego rodzaju, mianowicie „ciężaru właściwego“ rtęci); zaleca się też notowanie jednostki miary dla wielkości pochodnej w zależności od jednostek miary, przyjętych dla mierzenia wielkości proporcjonalnych (np. w powyższym przypadku ciężar właściwy rtęci oznaczony symbolem  $13.6 \text{ g/cm}^3$ , gdzie  $\text{g/cm}^3$  jest oznaczeniem jednostki miary dla ciężarów właściwych).

Należy dążyć do osiągnięcia przez uczniów zupełnej spraw.

ności w wykonywaniu obliczeń procentowych. gdyż w dalszem nauczaniu gimnazjalnem nie będzie czasu na powrót do tego zagadnienia, aczkolwiek procenty będą częstokroć występowały w zadaniach z różnych dziedzin, np. z zakresu geografji gospodarczej lub fizyki i chemji.

Obliczenia pieniężne (z uwzględnieniem procentów) winny posiadać charakter praktyczny, przyczem należy dać pewne wiadomości o oszczędności i kredycie, o zobowiązaniach dłużnych i o wekslach.

Przy powtarzaniu działań na liczbach ułamkowych należy w klasie I uwzględnić przybliżenia dziesiętne. Program nie przewiduje żadnej „teorji“ rachunku przybliżeń dziesiętnych; rzecz cała winna sprowadzić się do oswojenia uczniów z pewnemi praktycznemi regułami, przyczem należy wdrożyć uczniów do ustawicznego ich stosowania w rachunkach.

Przy wprowadzaniu znakowania literowego należy dać w klasie I tylko początkowe oswojenie się z nową odmianą języka matematycznego, nie wprowadzając jeszcze aparatu algebraicznego. Należy też zwrócić uwagę uczniów na to, że nie wprowadza się tu nowego rodzaju liczb (t. zw. „liczb ogólnych“), ale tylko nowy sposób oznaczania zwykłych liczb (szczegółowych).

W ćwiczeniach na wyznaczanie liczbowej wartości wyrażeń literowych należy uwzględnić przypadki, kiedy wartości liter dane są w postaci ułamków zwykłych w połączeniu z liczbami dziesiętnymi.

Program dla klasy I nie uwzględnia kursu geometriji. Jednak materiał geometryczny w zakresie, opanowanym w szkole powszechnej, winien być wyzyskany jako źródło do czerpania zadań rachunkowych, szczególnie przy obliczaniu pól i objętości, gdyż przy tej sposobności uczniowie będą mogli odświeżyć sobie wiadomości, dawniej zdobyte. Przy rozwiązywaniu zagadnień należy stosować w miarę potrzeby ilustrację w postaci rysunku geometrycznego, aby roczna przerwa w nauczaniu geometriji nie spowodowała utraty nabytej poprzednio sprawności w kreśleniu.

#### ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

2 godziny tygodniowo.

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### ROBOTY PODSTAWOWE.

*Chłopcy: roboty z drzewa.*

Łatwiejsze sposoby łączenia drzewa: gwoździami, wkrętkami, na kołeczki, na czopy i na nakładkę; łączenie drzewa na zwińlowanie, na styk, na wyczepy proste, a także klejenie —

przy wykonywaniu przedmiotów użytkowych. Barwienie i konserwowanie wyrobów. Sprawne wyprawianie materiału.

#### *Orientacyjne przykłady tematów.*

Sprzęt sportowy i harcerski, np. laski harcerskie, kołki i słupki do namiotów, sanki, rakiетки do ping-pongu, bilard amerykański, kręgielnia amerykańska i t. p.; sprzęt szkolny i pomoce naukowe w związku z nauką przyrodzownawstwa i geografji, np. domki i karmiki dla ptaków, skrzynki na kwiaty, skrzyneczki na zbiory naukowe, poziomnice, kątownice terenowe, zegar słoneczny i t. p.; inne przedmioty, np. półeczki, stoliki, taborety, szafeczki, stołki składane, ramy do obrazów, rysownice, oprawy do pił i t. p.

#### *Dziewczęta: szycie ręczne.*

Szycie ręczne z materiałów nowych lub starych odświeżanych z przykrawywaniem według gotowej formy i przypasowywaniem do figury.

Ściegi: przed igłą, za igłą, stebnowka, ścieg obrabkowy, okrętkowy; marszczenie, robienie pętelek.

Szwy: zwykły, pojedynczy, bieliźniany (płaski), podwójny (francuski); wykonywanie plisy ukośnej, rozporków, przyszywanie guzików, dzierganie dziurek, obszywanie koronką, hafcekiem.

*Obowiązkowe roboty do wykonania:* kostula damska dzienna, kostjum i pantofle do gimnastyki, fartuszek szkolny z rękawami i kieszeniami, letnia sukienka perkalowa lub płócienna.

Cerowanie pończoch i rękawiczek.

Łatwe ściegi szydełkowe przy wykończaniu bielizny.

#### DODATKOWE ROBOTY Z RÓŻNYCH MATERJAŁÓW.

#### *Orientacyjne przykłady tematów.*

Dla chłopców: proste i łatwe okucia do lasek, sanek, kółek, haczyków; pierścienie, przykrywkii, podstawki i t. d.

Dla dziewcząt: proste przedmioty użytku domowego z deszczyny lub klejonki, jak np. półeczki, skrzyneczki, pudełka na drobiazgi, wieszadła na ręczniki i t. p.

Dla chłopców i dziewcząt: prostsze pomoce naukowe i modele do nauki innych przedmiotów, np. globusy indukcyjne, kompasy, gnomony, wiatromierze, proste modele aneroidu, modele samolotów; teczki na rysunki uczniów, na mapy geograficzne i na obrazy, pudełka tekturowe na okazy przyrodnicze i t. p. Łatwa naprawa inwentarza szkolnego, np. podklejanie map.

UPRAWY ROŚLIN OZDOBNYCH W SKRZYŃKACH I  
DONICZKACH.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

Ogólna umiejętność rozróżniania powszechnie znanych gatunków drzewa krajowego, umiejętność wyprawiania deski oraz wykonywania złączy na zwiłdowanie i na styk; znajomość pospolitych sposobów barwienia i konserwowania wyrobów z drzewa; umiejętność przygotowania kleju stolarskiego.

W zastosowaniu do dziewcząt:

Umiejętność oszczędnego krajania z materiału i przystosowywania gotowej formy do figury przy szyciu wymienionych w programie przedmiotów; znajomość głównych szwów i ściągów przy szyciu ręcznym, oraz umiejętność wykańczania plis ukośnych, rozporków, dziurek, marszczenia. Umiejętność łączenia dwu kawałków deseczki lub listewek zapomocą gwoździków, wrętek i kleju.

UWAGI.

Zajęcia rękodzielnicze w programie obejmują działy: podstawowy i dodatkowy.

W dziale podstawowym dla chłopców należy stosować przede wszystkim drzewo sosnowe, olchowe, jesionowe, w zakresie szycia — płótno, półpłótno, perkal, a także zużytkowywać materiały noszone i odczyszczane. Zarówno w zakresie robót z drzewa, jak w zakresie szycia, należy zwracać uwagę na poprawność techniczną przy wykonywaniu przedmiotów i na wykorzystanie t. zw. „nieużytków“.

Nauka w obu przypadkach opiera się na przygotowaniu ze szkoły powszechnej, przytem uwzględnia się powtarzanie poznanych sposobów łączenia drewna, wgl. podstawowych ściągów i szwów.

Można zezwolić na wykonywanie trudniejszych złączy drzewnych na odpadkach, celem łatwiejszego zrozumienia konstrukcji złącza i zastosowania tej konstrukcji powtórnie w sposób właściwy przy sporządzaniu pewnego przedmiotu. Wykonywanie przedmiotów z drzewa przez chłopców powinno być oparte na rysunku roboczym.

Pewną część czasu, przeznaczoną w programie na zajęcia praktyczne w klasie I, należy poświęcić na roboty dodatkowe z różnych materiałów, związane z zainteresowaniami młodzieży i potrzebami życia w szkole i domu. Prace te mogą być również wykonywane, jako „ochotnicze“, poza lekcjami obowiąz-

kowemi w godzinach popołudniowych w pracowniach szkolnych.

Tematy w dziale robót z różnych materiałów są podane jako przykłady orientacyjne. Zawsze jednak jest obowiązujące dla dziewcząt zapoznanie się z najprostszymi przykładami obróbki deszczyny lub klejonki, dla chłopców z najprostszymi sposobami łączenia drzewa i metalu.

We wszystkich pracach rękodzielniczych należy zwracać baczną uwagę na właściwe posługiwanie się narzędziami, na racjonalny sposób ich konserwowania i przechowywania, przytem należy zapoznać młodzież męską z ostrzeniem piły i struga, o ile stan narzędzi będzie tego wymagał. Dla dziewcząt użycie struga jest dopuszczalne tylko przy zastosowaniu wspornicy.

Celem pokazania młodzieży różnicy między technikami pracy na materiale, stosowanym równocześnie przy zajęciach rękodzielniczych, należy w miarę możliwości organizować wycieczki do odpowiednich zakładów, a więc do tartaków, stolarni, szwalni i t. p.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych.

Zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

Ćwiczenia porządkowe.

Zbiórki we wszystkich formacjach, kolumna ćwiczebna szachowa i czwórkowa.

Ćwiczenia kształtujące

Ćwiczenia kończyn górnych (przeważnie w postawach siedzących): wznoszenia, rzuty, wymachy we wszystkich kierunkach oraz krążenia. Łatwe połączenia ćwiczeń asymetrycznych.

Ćwiczenia kończyn dolnych: wspięcia w łatwych postawach nóg, postawy kroczone przeważnie podskokami, półprzysiady, przysiadki, podskoki bez ruchów rąk i z wymachami rąk oraz ze skurczem nóg w locie; odbicie jedno- i obunóż.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skłony głowy w tył, wprzód i w bok, skręty i krążenia.

Ćwiczenia tułowia: w płaszczyźnie strzałkowej w postawach łatwych a dobrze izolujących ruch: skłony, skłony pogiębiane w tył i wprzód łącznie z łatwymi ruchami rąk i bez nich;

również w łatwych postawach wyjściowych skurcze, rzuty i wznoszenia nóg oraz kładzenie się nawznak z postaw siedzących. W płaszczyźnie czołowej: skłony, skłony pogłębiane z ruchami rąk i bez nich w siadach, klęczce i rozkroku. W płaszczyźnie poprzecznej: skręty i skręty pogłębiane z ruchami rąk, zwiększającymi ich rozległość, w postawach siedzących. W płaszczyźnie kombinowanej: łatwe ćwiczenia, złożone ze skrętów i skłonów w siadach i rozkroku.

#### Ćwiczenia koordynacyjne.

*Ćwiczenia równoważne na przyrządach* (tram do wysokości połowy uda): rzuty i chwytaki małej piłki w postawie stojącej, zeskakiwanie z tramu z chwytem; przechodzenie z przekraczaniem przeszkód, ze wznoszeniem kolan, przechodzenie w tył; wbieganie i powolne schodzenie na palcach po ławce, ustawionej skośnie do wysokości jednego metra.

*Ćwiczenia równoważne bez przyrządów*: równoważenie piłeczki na kolanie, zatrzymywanie się na hasła na jednej nodze w biegu lub skoku; łatwe walki o równowagę. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

*Ćwiczenia zwinności*: przewroty na materacu z przysiadu z chwytem kostek i z osłanianiem głowy w rozkroku i wykroku oraz przewroty w tył z leżenia tyłem; przewroty na skrzyni (o wysokości kolan) z przysiadu podpartego; podskoki o nogach prostych w przysiadzie podpartym.

#### Ćwiczenia stosowane.

*Chód*. Ćwiczenia o charakterze ożywiającym, wyrabiające technikę chodu i poczucie rytmu.

*Bieg*. Nauka poprawnego biegu w miejscu. Bieg w szyku luźnym, bieg rzędem i dwójkami z szyku luźnego. Bieg i marsz naprzemian. Bieg na krótką odległość (20 — 30 m), z utrzymaniem kierunku nawprost. Zmiana kierunku pod kątem prostym w biegu.

*Zwisy*. Na drabinach pionowych: podskoki do zwieszanego przysiadu z chwytem na wysokości barku; obroty z półzwisu nawprost z rękami powyżej do chwilowego zwisu tyłem i powrót do postawy wyjściowej; wstępowania asymetryczne; zwis przewrotny tyłem.

Przeploty poziome w kratach. Na tramie: skok do zwisu nachwytem, skok do podporu do wysokości bioder, (cdm) półzwis opadny z rękami w nachwycie (przygotowanie do zwisu na podudziu).

Ponadto dla młodzieży męskiej w półzwisie opadnym na tramie: Zmiany chwytów naprzemianracz, zginanie rąk, opusz-

czanie rąk do półzwisu bokiem. W zwisie nachwytem przechodzenie w bok. Przygotowanie do wymyku.

*Skoki wolne*: z odbicia jednonóż o ławeczkę, o jedną część skrzyni z miejsca i rozbiegu (3—5 kroków); skok wzwyż przez ławeczkę lub poprzeczkę (do wysokości kolan), z rozbiegu wprost z doskokiem obunóż i jednonóż; skok w dół z małego rozbiegu.

*Skoki mieszane*: przeskoki zawrotne przez ławeczkę poziomą, skośną i tram (do wysokości kolan); zeskoki w tył z drabinki, wyskok na kozła lub skrzynię do wysokości pasa do przysiadu i zeskoki w tył.

Ponadto dla młodzieży męskiej: skoki dosiężne w miejscu, skoki zajęcze, przeskok rozkreczny przez kozła wzdłuż o wysokości bioder.

*Rzuty*. Rzut małą piłką prawą i lewą ręką do celu i na odległość oraz piłką dużą z zamachu w tył.

#### ZABAWY, GRY I ĆWICZENIA POLOWE.

*Zabawy i gry* o charakterze ożywiającym i jako przygotowanie do gier drużynowych, np. karuzela, taniec pajaców, odmiany berka, natarcie, sztafeta pisana, dzień i noc, kampa, wyścig piłek, podawanych w rzędach, zgadywany, podbójak, kogucik, kałuża.

Ponadto dla młodzieży męskiej, jako przygotowanie do walki wręcz: w dwójkach szybkie chwytaki za przegub, ramię, kostkę i pod kolano.

*Gry drużynowe*: w dwa ognie, kwadrant, podaj dalej.

Ponadto dla młodzieży męskiej: piłka graniczna (przygotowanie do jordaniki).

*Gry i ćwiczenia polowe*: Orientowanie się i poruszanie w terenie według stron świata przy pomocy słońca, zegarka, kompasu i gwiazd. Korzystanie z mapy w celach orientacyjnych (orientowanie mapy przy pomocy kompasu), znalezienie własnego stanowiska i wskazanie w terenie przedmiotów, przedstawionych na mapie, i naodwrot.

Ćwiczenia orientacyjne, w spostrzegawczości, wzrokowe i słuchowe (np.: w lesie z kompasem, odnajdywanie drogi, ocena odległości, wypatrywanie, szukanie, zasadzka i t. p.).

Nauka poruszania się całego zastępu w różnym terenie a potem stosowne ćwiczenia w podchodzeniu i obserwacji, oraz gry z przeciwnikiem (np.: po chorągiewki, zasadzka i t. p.).

#### SPORT I WYCIECZKI.

*Pływanie*. Grupa I (młodzież, umiejąca pływać): poprawne opanowanie stylu naturalnego lub żabki na piersiach i nawznak; skok startowy.

Grupa II (młodzież, nie umiejąca pływać): zabawy w wodzie, mające na celu oswojenie z wodą i prowadzące stopniowo do umiejętności utrzymania się na wodzie nawznak i na piersiach.

*Łyżwiarstwo.* Swobodna jazda wprzód. Przekładanka. Łuki wprzód. Zatrzymywanie się w małym pedzie. Łatwe zabawy, np. odmiany berka.

*Saneczkarstwo.* Zjazdy pojedynczo w siadzie rozkrocznym i w leżeniu przodem na torach naturalnych i sztucznych ze stopniowaniem trudności (pochyłość długość toru). Nieznaczne zmiany kierunku.

*Narciarstwo.* Chody: krok zwykły po płaskim. Zwroty, zjazd nawprost z małej pochyłości. Zabawy narciarskie w zjeździe nawprost.

*Łucznicstwo.* Strzelanie z odległości do 15 m.

*Kolarstwo* (dla młodzieży męskiej). Opanowanie jazdy jako środka komunikacyjnego.

*Wycieczki.* Wycieczki piesze do 10 km dziennie przy ewent. obciążeniu 2 — 3 kg dla celów wychowania fizycznego, połączone z obozowaniem dziennym i ćwiczeniami polowymi.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Swobodne wykonanie wymachów i krążeń kończyn, wykazujące ruchomość stawów.

Poprawne wykonanie w postawie siedzącej lub stojącej skłonu wprzód z rozluźnieniem mięśni oraz prostowania się, wykazującego ruchomość stawów międzykręgowych oraz umiejętność poprawiania postawy.

Swobodne przejście po tramie (o wysokości kolan).

Dla młodzieży męskiej: poprawne przechodzenie w bok po tramie w zwisie po 3 kroki w każdą stronę. Dla słabszej młodzieży męskiej i obustronnie młodzieży żeńskiej: poprawne wykonanie zwisu na tramie nachwytem.

Dla młodzieży męskiej: poprawny przeskok rozkroczny kozła wzdłuż (o wysokości bioder). Dla słabszej młodzieży męskiej i obu grup młodzieży żeńskiej: poprawny skok zawrotny przez ławeczkę ustawioną skośnie.

W szkołach, nie posiadających przyrządów do skoków, wyżej wymienionych: poprawne wykonanie skoku przez poprzeczkę (o wysokości kolan) z rozbiegu wprost (3—5 kroków) z doskokiem na obie nogi.

Opanowanie rzutów i chwytów jednorącz małej piłki.

Opanowanie gier: w dwa ognie, podaj dalej.

*Pływanie.* Dla grupy I przepłynięcie stylem naturalnym

lub żabką do 25 m na wodzie stojącej; dla grupy II możliwość utrzymania się na wodzie.

*Narciarstwo.* Umiejętność jazdy w terenie lekko pagórkowatym.

*Łyżwiarstwo.* Przekładanka.

Z osiągnięcia wyników w pływaniu i narciarstwie zwolniona jest młodzież tych uzkoń, które nie posiadają warunków terenowych do ich uprawiania.

Młodzież winna wykazać się następującymi sprawnościami z zakresu ćwiczeń polowych: odnajdywanie w lesie drogi z kompasem, ocena odległości, dochodzenie do celu przez szukanie śladu.

#### UWAGI.

Ćwiczenia w zasobie materiału i w wynikach, oznaczone drukiem rozstrzelonym, *mogą być prowadzone wyłącznie z młodzieżą silniejszą.* Wszystkie ćwiczenia pozostałe są przeznaczane i dla młodzieży fizycznie słabszej.

Ze względu na rozpoczynający się u młodzieży żeńskiej okres dojrzewania należy, w szczególności w tej klasie, prowadzić lekcje ćwiczeń cielesnych w ten sposób, by one w dostatecznej mierze zaspakajały potrzebę ruchu, wzbudzały zainteresowanie i nie przemęczały młodzieży.

W ćwiczeniach kończyn górnych i dolnych trzeba zwrócić uwagę na rozległość ruchów (zwiększanie ruchomości stawów). Ćwiczenia te winno się łączyć z chóralnym liczeniem, klaskaniem, wybijaniem taktu, wytrzymywaniem pauz w poszczególnych częściach ćwiczeń oraz zwiększaniem (dwukrotnym) ich tempa. Ćwiczenia kończyn górnych i dolnych stosować można oddzielnie lub łącznie, a ćwiczenia kończyn górnych można łączyć z ćwiczeniami głowy.

Krażenia głowy stosować należy początkowo indywidualnie (w celu rozruszania kręgów szyjowych), następnie dopiero miarowo i rytmicznie.

Zwisy należy w klasie tej stosować jedynie jako momenty przejściowe, a natężenie skoków, biegów i t. p. stopniować bardzo powoli. Szczególną uwagę trzeba zwrócić na ćwiczenia, poprawiające postawę młodzieży, wyrabiające poczucie rytmu i koordynację ruchów.

W zakresie organizowania ćwiczeń cielesnych uwzględnić należy w tej klasie następujące wskazania.

W zabawach i grach drużynowych należy położyć główny nacisk na stronę wychowawczą, zaprawiając młodzież do zgodnej, zbiorowej pracy i rozwijając poczucie szlachetnej walki między drużynami. Rozgrywki w tej klasie winny nosić charakter wyłącznie wewnątrzklasowy i nie mogą być traktowane

widowską. Przebieg gry winien być spokojny, a przerwy odpoczynkowe dostosowane do potrzeb grających.

Wycieczki dłuższe należy poprzedzić kilkakrotnym wymarszem w teren, na który przeznaczyć należy od 1 godziny do 3. Wymarsz ma mieć na celu zaprawienie młodzieży do tempa chodu, umiejętnego oddechania w marszu, dzwigania plecaka, oraz zapoznać się z najprostszymi formami ćwiczeń polowych i musztry. W czasie wycieczki jednodniowej długość marszu nie może przekraczać 10 km przy szybkości maksymalnej 4 km. na godzinę i odpoczynkach 10 minutowych co 10 dni. Normy te zawsze uzależnić trzeba od sił i wytrzymałości młodzieży. Obciążenie plecaka wynosić może 2 do 3 kg. Młodzież słabsza winna odbywać wycieczki oddzielnie, bez obciążenia, idąc 4 do 6 km, a resztę drogi odbywając przy pomocy lokomocyj.

Ze sportów podanych w materiale ćwiczebnym, uprawiać należy wszystkie, w miarę możliwości terenowych, pamiętając, że gry, ćwiczenia polowe i wycieczki są podstawową formą ruchu.

#### PRZEDMIOTY NADOBOWIĄZKOWE.

W klasie I czteroletniego gimnazjum i w klasach od IV do VIII dotychczasowego gimnazjum wyższego liczba uczniów, zapisujących się na początku roku szkolnego na naukę jednego z przedmiotów nadobowiązkowych, nie może być mniejsza od 15. Pod tym względem zmienia się więc w odniesieniu do nauki przedmiotów nadobowiązkowych w dotychczasowym gimnazjum wyższym zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 12 czerwca 1929 r. (Nr. II-16555/29), umieszczone w wydaniach programów \*) z roku 1931, obowiązujących w tych klasach (IV — VIII).

#### RYSUNEK.

#### STOPIEŃ I

2 godziny tygodniowo

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

#### RYSUNEK ODREČZNY.

*Rysunek poobserwacyjny szkicowy w ujęciu płaskim. o-*

\*) Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny. Wydanie piąte. Lwów, 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny. Wydanie trzecie. Lwów, 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy. Wydanie piąte. Lwów, 1931.

bejmujący wyrażanie z pamięci linją, a także plamą barwną typowego kształtu, ogólnych proporcji, głównych cech i ewentualnie barwy ogólnej przedmiotów użytkowych (nieskomplikowanych narzędzi rzemieślniczych o kształtach regularnych, pojedynczych drobnych sprzętów, np. skrzynek, półek, ławek i t. p.) oraz zwierząt krajowych o kształtach, łatwych do określenia i zapamiętania (np. koza, krowa, owca, ryby, czapla, kaczka, dądek, owady i t. p.).

*Rysunek z natury*, obejmujący rysowanie i malowanie przedmiotów płaskich oraz przedmiotów, posiadających kształty niezbyt złożonych brył geometrycznych (np. domy murowane, budynki gospodarskie i fabryczne, skrzynie, szafy, kadzie, beczki, naczynia i t. p.), położonych równolegle do płaszczyzny frontalnej, z uwzględnieniem zaobserwowanych skrótów perspektywicznych i różnic w oświetleniu ścian.

*Rysunek z wyobraźni w ujęciu płaskim i perspektywicznym*, obejmujący wyrażanie linją, a także plamą barwną kształty i barwy prostych przedmiotów na podstawie opisu nauczyciela lub pomysłu ucznia (np. pudełko, skrzynki, naczynia i t. p.).

*Obserwacja i zaznaczanie wartości estetycznych* odpowiednio dobranych wyrobów rzemieślniczych, a w szczególności wytworów przemysłu artystycznego oraz dostępnych okazów sztuki ludowej lub ich reprodukcji (np. sprzęty, naczynia, tkaniny, wycinanki, pisanki i t. p.).

#### KRESLENIE.

Kreślenie zasadniczych brył geometrycznych w perspektywie równoległej.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

*W zakresie rysunku odręcznego*. Umiejętność narysowania z pamięci przedmiotu o wyraźnych i łatwych do ujęcia kształtach; narysowania z natury prostego przedmiotu użytkowego z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i zaznaczeniem cienia własnego; narysowania z wyobraźni w ujęciu perspektywicznym na podstawie podanego opisu lub pomysłu ucznia przedmiotu o kształtach bryły geometrycznej.

*W zakresie kreślenia*. Umiejętność kreślenia zasadniczych brył geometrycznych w perspektywie równoległej.

#### UWAGI.

Czas przeznaczony przez program na rysunek (2 g. tygod-

niowo), należy w roku szkolnym rozdzielić w następujący sposób: z ogólnej (rocznej) liczby godzin należy wydzielić około 8 godzin na obserwację i omawianie przedmiotów użytkowych i dzieł sztuki oraz około 12 g. na kreślenie, resztę zaś godzin należy przeznaczyć na rysunek odręczny, rozdziając je równomiernie na poszczególne typy rysunku odręcznego.

Kilka pierwszych lekcji należy poświęcić na opracowywanie dowolnych tematów, aby uczniowie mogli ujawnić rodzaj zainteresowań i stopień sprawności rysunkowej, w celu odpowiedniego ułożenia planu pracy.

W szkicach poobserwacyjnych z pamięci na tym stopniu dążyć należy do wyrobienia sprawności w szybkim wyrażaniu kształtów przedmiotów zdecydowaną linią; w doborze tematów winno się zachować stopniowanie trudności rysunkowych.

Główne zadaniem rysunku z natury jest systematyczne zaprawianie uczniów do ujmowania zjawisk perspektywicznych i światłocieniowych. Należy przytem powtórzyć, nawiązując do przygotowywania ucznia, osiągniętego w oddziale VI szkoły powszechnej, obserwacje takich przedmiotów, jak szereg drzew, gościniec ze słupami telegraficznymi, kamienica i t. p., polecić odтворzenia w rysunku z pamięci niektórych z nich, a następnie przejść do rysowania poszczególnych przedmiotów, wskazanych w programie.

Przy podawaniu tematów do rysunku z wyobraźni należy w opisie podać kształt przedmiotu, ogólne jego rozmiary oraz wskazówki, dotyczące założenia rysunku farbą w dwóch lub trzech barwach. Tematem do rysunku z wyobraźni winny być przedmioty użytkowe o prostych nieskomplikowanych kształtach.

Przy wszystkich rodzajach ćwiczeń z zakresu rysunku odręcznego należy rozwijać techniki rysunkowe i malarskie, a w szczególności umiejętność stosowania różnego natężenia farby.

Podczas obserwacji wyrobów rzemieślniczych, a w szczególności okazów przemysłu artystycznego oraz twórców sztuki ludowej lub ich reprodukcji, należy przede wszystkim podkreślać budowę przedmiotu, zgodną z charakterem materiału, celowość i prostotę kształtu, wyzyskanie naturalnej barwy i rysunku tworzywa (słoje, włókna i t. p.) oraz wyjaśniać wartości estetyczne przedmiotów w sposób dostępny i zrozumiały dla uczniów w tym wieku.

Nauka kreślenia na tym stopniu winna uzupełnić wiadomości i sprawności w zakresie rysunku geometrycznego, zdobyte w szkole powszechnej, oraz wprowadzić ucznia w perspektywiczny rysunek wymiarowy.

## M U Z Y K A.

1 — 4 godzin tygodniowo na ucznia.

### I. SPIEW.

POZIOM NIŻSZY. (Pierwszy rok nauczania).

1 godzina tygodniowo.

#### MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni jedno i dwugłosowe, opracowywane przy pomocy nut: religijne, narodowe, ludowe towarzyskie, marszowe i inne.

Samodzielne śpiewanie pieśni z nut w tonacjach majorowych do trzech znaków przykluczowych włącznie i w tonacji A minor.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o wyraźną wymowę, naturalny i umiarkowany sposób wydobywania głosu, poprawną rytmikę, czystą intonację, urozmaicone cieniowanie i zmiany tempa.

W związku z opracowywaniem pieśni, przygodne wykonywanie krótkich ćwiczeń słuchowych i głosowych, uwzględniających w rytmiki: takt  $3/8$ ,  $6/8$ , ćwierćnutę z kropką, synkopę ósemkową, pauzę ósemkową, z intonacji: półtony, całe tony, tercje, przygodne dźwięki chromatyczne, z harmonji: trójdźwięki majorowe i minorowe oraz ich przewroty.

Niezbędne wyjaśnienia znaków muzycznych, występujących w pieśniach i ćwiczeniach.

Przygodne wzmianki o wybitniejszych kompozytorach pieśni wykonywanych.

#### WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie około 15 pieśni jedno i dwugłosowych. Umiejętność samodzielnego odśpiewania z nut łatwych pieśni w tonacjach majorowych do trzech znaków przykluczowych włącznie i w tonacji A minor. Sprawność w wykonywaniu ćwiczeń rytmicznych i intonacyjnych, wskazanych w materiale nauczania.

#### UWAGI.

Podczas śpiewania łatwiejszych pieśni jednogłosowych można zachęcać zdolniejszych uczniów do improwizowania wiotru.

Posługiwanie się nutami przy nauczaniu nie wyklucza przygodnego opracowywania pieśni ze słuchu.

Nuty odgrywają w nauce śpiewu dwojaką rolę: służą jako pomoc przy słuchowem opanowywaniu pieśni oraz jako pod-



stawa do samodzielnego ich czytania. Ćwiczenia słuchowe i głosowe winny się wiązać z opracowywaniem pieśni; na wymieniony materiał tych ćwiczeń należy położyć szczególny nacisk, aczkolwiek w pracy następczy się niejednokrotnie potrzeba uwzględnienia również innych elementów z tego zakresu.

Jeżeli większość uczniów, uczęszczających na lekcje śpiewu, należy do chóru, można opracowywać również trudniejsze miejsca utworów i pieśni, przeznaczonych do śpiewania w chórze.

Przy opracowywaniu pieśni dwugłosowych jest rzeczą wskazaną, by melodię głosu pierwszego przyswoili sobie wszyscy uczniowie.

Większość pieśni opracowywanych winna być opanowana pamięciowo.

## II. CHÓR.

2 godziny tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni w układach wielogłosowych i utwory chóralne na trzy lub cztery głosy:

a) związane z życiem i potrzebami szkoły, w szczególności posiadające znaczenie dla wychowania religijnego oraz państwowego,

b) oryginalne polskich kompozytorów,

c) nadające się do korelacji z innymi przedmiotami nauczenia, głównie z nauką języka polskiego i historią.

d) pieśni ludowe.

Przy opracowywaniu i utrwalaniu pieśni i utworów wielogłosowych zwracanie uwagi na poprawność tak co do rytmu, intonacji i harmonii, jak oddechu, wymowy i wydobywania głosu, oraz stosowanie urozmaiconego cieniowania i odpowiednich zmian tempa.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonania w zespole conajmniej 12 pieśni względnie utworów chóralnych z należytem wykończeniem, z tego conajmniej 4 z pamięci.

### UWAGI.

Nauczyciel winien tak zorganizować pracę chóru, by wszyscy uczniowie, do niego należący, tworzyli zespół, śpiewający karnie, rytmicznie i czysto, zdolny do osiągnięcia możliwie wysokiego poziomu artystycznego ześpiewania.

Przy opracowywaniu pieśni i utworów chóralnych należy wyzyskiwać sprawności i umiejętności, osiągnięte w nauce śpiewu.

## III. GRA NA SKRZYPCACH.

POZIOM NIŻSZY. (Pierwszy rok nauczania).

1 godzina tygodniowo.

### MATERJAŁ NAUCZANIA.

Łatwe pieśni, utwory jednogłosowe i dwugłosowe (duety) w pierwszej pozycji w tonacjach majorowych do dwóch znaków przykluczowych włącznie. W związku z tem ćwiczenia palcowe na 1, 2, 3 i 4 palce w różnych rozstawieniach, oraz gamy majorowe i trójdźwięki majorowe przez jedną oktawę i w skali między najniższym i najwyższym dźwiękiem skrzypiec w pierwszej pozycji w wyżej wymienionych tonacjach, przy użyciu całego, połowy smyczka oraz łączeniu po 2, 3 i 4 dźwięki.

Zaprawianie do prawidłowego trzymania skrzypiec i smyczka. Strojenie skrzypiec.

### WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonania łatwych pieśni, utworów jednogłosowych i dwugłosowych (duetów) oraz niezbędnych ćwiczeń z zakresu materiału nauczania) w tonacjach majorowych do dwóch znaków przykluczowych włącznie. Umiejętność poprawnego trzymania skrzypiec i smyczka.

### UWAGI.

Głównym materiałem ćwiczebnym na lekcjach winny być pieśni, tańce, utwory, wzbudzające zainteresowanie i zachęcające do gry na skrzypcach. Unikać należy wprowadzania większej ilości ćwiczeń, ograniczając się wyłącznie do najniezbędniejszych.

Niektóre pieśni i utwory, szczególnie lubiane przez młodzież, winny być opanowane pamięciowo.

Podczas gry na skrzypcach należy baczyć na ścisłość rytmiczną, czystość intonacji oraz wprowadzać urozmaicone cieniowanie i zmiany tempa.

W razie zgłoszenia się na poziom niższy większej ilości uczniów niż 25, należy podzielić go na dwie grupy.

### ORGANIZACJA NAUCZANIA MUZYKI.

Uczeń, zapisujący się na lekcje muzyki, może wybrać przedmioty nauczania z działu wokalnego, instrumentalnego lub też wokalnego i instrumentalnego. O ile zapisze się na przedmioty nauczania z działu wokalnego, może wybrać: a) śpiew—

1 godzina, b) śpiew i chór — 3 godziny, c) chór — 2 godziny (wyjątkowo). Z działu instrumentalnego może wybrać tylko grę na skrzypcach — 1 godzina. Nauka śpiewu ma zasadniczo przygotować do śpiewu chóralnego, dlatego też uczeń, zapisujący się na lekcje chóru, winien również uczęszczać na lekcje śpiewu. Tylko w wyjątkowych wypadkach może uczeń, należący do chóru, być uwolniony od nauki śpiewu. Uczniowie, zapisujący się na lekcje muzyki, mogą również obrać dział wokalny i instrumentalny (np. śpiew i grę na skrzypcach — 2 godziny; śpiew, chór i grę na skrzypcach — 4 godziny; wyjątkowo chór i grę na skrzypcach — 3 godziny); o ile posiadają odpowiednie uzdolnienie i przygotowanie i t.p. — nigdy jednak w wyższym wymiarze niż 4 godziny tygodniowo.

**B. KLASA I GIMNAZJUM CZTEROLETNIEGO Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA, UTWORZONA Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO GIMNAZJUM KLASYCZNEGO DAWNEGO TYPU.**

**RELIGJA.**

2 godziny tygodniowo.

Obowiązuje program dotychczasowy klasy III.

**JĘZYK POLSKI.**

5 godzin tygodniowo.

Należy stosować program, podany powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji, ze zmianą pierwszego ustępu „Uwag“ w następujący sposób:

„Na lekturę wypisów oraz większych utworów należy przeznaczyć trzy godziny tygodniowo, na naukę o języku i na ćwiczenia w mówieniu i pisaniu po jednej godzinie tygodniowo“.

**JĘZYK ŁACIŃSKI.**

2 godziny tygodniowo.

W związku z instrukcją na rok szkolny 1932/33 (Dz. Urz. Nr. 5 z 30.VII.1932, poz. 57, str. 211), która polecała opracowanie w ubiegłym roku szkolnym tylko połowy kursu, przewidzianego dla dotychczasowej klasy II, należy w roku szkolnym 1933/34 kurs ten ukończyć.

Nauczanie *języka obcego nowożytnego* (5 godzin tygodniowo), *historji* (3 godziny tygodniowo), *geografji* (3 godziny tygodniowo), *biologii* (3 godziny tygodniowo), *matematyki* (3

godziny tygodniowo), *zajęć praktycznych* (2 godziny tygodniowo), *ćwiczeń cielesnych* (ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych; zabawy, gry i sporty 2 godziny tygodniowo na ucznia), oraz przedmiotów nadobowiązkowych: *rysunku* (2 godziny tygodniowo) i *muzyki* (1—4 godz. tygodniowo na ucznia) należy dostosować do wskazań, podanych dla grupy gimnazjów, omówionej powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji.

**II. A. KLASY I GIMNAZJÓW Z RUSKIM I BIAŁORUSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA Z WYJĄTKIEM KLAS PIERWSZYCH, UTWORZONYCH Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO GIMNAZJUM KLASYCZNEGO DAWNEGO TYPU.**

W zakresie nauki *religji i języka ruskiego* (wzgl. *białoruskiego*) utrzymuje się jeszcze w tym roku szkolnym program dotychczasowej klasy III.

We wszystkich innych przedmiotach należy w miarę możliwości dostosowywać nauczanie do układu materiału, podanego powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji, oraz starać się realizować zawarte tam wskazania.

**B. KLASA I GIMNAZJÓW Z RUSKIM I BIAŁORUSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA, UTWORZONA Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO GIMNAZJUM KLASYCZNEGO DAWNEGO TYPU.**

W zakresie nauki *religji i języka ruskiego* (wzgl. *białoruskiego*) utrzymuje się jeszcze w tym roku szkolnym program dotychczasowej klasy III.

We wszystkich innych przedmiotach należy w miarę możliwości dostosowywać nauczanie do układu materiału, podanego powyżej w dziale I B części drugiej niniejszej instrukcji, oraz starać się realizować zawarte tam wskazania.

**C. KLASA I PAŃSTWOWEGO GIMNAZJUM Z NIEMIECKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA W TORUNIU.**

W zakresie nauki *religji, języka polskiego i niemieckiego* utrzymuje się jeszcze w tym roku szkolnym program dotychczasowy klasy III.

We wszystkich innych przedmiotach należy w miarę możliwości dostosowywać nauczanie do układu materiału, podanego powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji, oraz starać się realizować zawarte tam wskazania.

## UWAGA OGÓLNA.

Ukazały się w druku wydane przez Ministerstwo projekty programów poszczególnych przedmiotów dla nowego gimnazjum z polskim językiem nauczania \*), zawierające poza właściwym programem szczegółowe „*Uwagi do całości programu*“ każdego przedmiotu, wyjaśniające, jak należy program realizować. Poleca się, aby wszystkie szkoły, stosując w roku szkolnym 1933/34 powyższą instrukcję, uwzględniały już ogólne zasady wychowawcze i dydaktyczne, podane w tych uwagach. Obowiązuje to przede wszystkim gimnazja, których dotyczy dział I części drugiej niniejszej instrukcji, w innych gimnazjach (działy II A, II B, II C) można wskazać, zawarte w „uwagach“ modyfikować w zależności od odmiennego charakteru szkoły, nie naruszając jednak ich zasadniczej, ogólnej tendencji.

60.

## MINISTERSTWO W. R. i O. P.

## OKÓLNIK Nr. 111

z dnia 8 lipca 1933 r. (N. I. Pr. 2658/33).

*w sprawie podręczników dla oddziałów, względnie klas w publicznych szkołach powszechnych, państwowych szkołach średnich ogólnokształcących, oraz w szkołach prywatnych ogólnokształcących, objętych nowym programem szkolnym.*

W oddziałach i klasach, objętych nowym programem, t. j. w I, II i V oddziale szkół powszechnych oraz w I klasie nowego gimnazjum, obowiązywać będą w roku szkolnym 1933/34 w szkołach publicznych i państwowych ogłoszone w załączniku do niniejszego okólnika podręczniki, opracowane według nowych programów.

Przy nauce religii obowiązywać będą w r. szk. 1933/34 podręczniki przystosowane do dawnych programów a mianowicie w oddziale V dotychczasowe podręczniki, zatwierdzone dla tego oddziału, w kl. I nowego gimnazjum podręczniki, zatwierdzone dla kl. III dawnego gimnazjum.

Podręczniki do nauki historii w oddziale V szkoły powszechnej oraz podręczniki do nauki przyrody żywej w kl. I nowego gimnazjum ukazały się przed dniem 15 września b. r. Do czasu ukazania się tych podręczników należy prowadzić naukę wymienionych przedmiotów bez podręczników, albo też godziny,

\*) Do nabycia w Państwowym Wydawnictwie Książek Szkolnych we Lwowie, ul. Kurkowa 21 — po cenie 1 zł. za komplet projektów. Projekty zostaną rozdane wszystkim szkołom średnim przed rozpoczęciem roku szkolnego.

przeznaczone w oddziale V szkoły powszechnej na naukę historii, wyzyskać na naukę języka polskiego, godziny zaś, przeznaczone w kl. I gimnazjalnej na naukę przyrody żywej, wyzyskać na naukę geografji. Po ukazaniu się wymienionych podręczników należy wyrównać stratę przez czasowe powiększenie liczby godzin nauki historii, względnie przyrody żywej, kosztem godzin nauki języka polskiego, względnie geografji.

Podsekretarz Stanu: (—) KAZIMIERZ PIERACKI

*Spis książek szkolnych, dozwolonych w I, II i V klasie publicznych szkół powszechnych.*

## JĘZYK POLSKI,

*Elementarze, czytanki i wypisy.*

## ODDZIAŁ I.

- Chodak Edm. Moja pierwsza książeczka. Na klasę pierwszą szkół powszechnych. (Metoda zdaniowa). Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 1933. Cena zł. 0,60.
- Chodak Edm. Moja pierwsza książeczka. Na klasę pierwszą szkół powszechnych. (Metoda wyrazowa). Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. Cena zł. 0,60.
- Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E. Elementarz (Metoda zdaniowa). Wydanie 2. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 0,60.
- Dobraniecki St., Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E. Elementarz. (Metoda wyrazowa). Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 0,60.

## ODDZIAŁ II.

*dla szkół wiejskich.*

- Chodak Edm. Moja druga książeczka. Na klasę II szkół powszechnych wiejskich. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 1933. Cena zł. 1,10.
- Mikulski A. i Saloni J. W Lipkach. Czytanki dla II klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów. 1933. Cena zł. 1,10.

*dla szkół miejskich.*

- Kubski B., Kotarbiński M. i Zarembina E. Czytanka. Część I dla II klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 1,10.

Żłobicka J. *Czytania. Część I dla II klasy szkół powszechnych.* Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 1,10.

#### ODDZIAŁ V.

Baliński J. i Maykowski St. *Pieśń o ziemi naszej.* Podręcznik nauki języka polskiego na V klasę szkoły powszechnej. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów. 1933. Cena zł. 1,90.

Tync St. i Gołabek J. *Piękna nasza Polska cała.* Czytanki polskie dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 1,90.

#### LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA.

Amieis Edm.	Serce.
Anczyc Wł. L.	Przypadki Robinsona Kruzoa.
Bobrowska Br.	Janek w legjonach.
Buyno-Arctowa M.	Słoneczko.
Bukowiecka Z.	O Janku Górniku.
Dąbrowska M.	Przyjaźń.
Domańska M.	Historja żółtej cizemki.
Gould J.	Gwiazda przewodnia.
Koreczak J.	Bankructwo małego Dżeka.
Kossak-Szczucka Z.	Topsy i Lupus.
Potemkowska W.	Wielki spór w piątej klasie.
Przyborowski W.	Chrobry.
Rosinkiewicz K.	Hultaj.
Spyri J.	Heidi.
Thompson Ern.	Pies owczarski.
Zaleska M. J.	Mieszkaniec puszczy.
Żurakowska Z.	Pójdziemy w świat.

#### GRAMATYKA I ĆWICZENIA ORTOGRAFICZNE.

#### ODDZIAŁ V.

Klemensiewicz Z. *Język polski — pogadanki i ćwiczenia gramatyczne.* Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów—Warszawa. 1933. Cena zł. 0,60.

Szoher St. *Gramatyka polska w szkole powszechnej. (Zadania i ćwiczenia — wykład).* Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa. 1933. Cena zł. 0,60.

Szoher St., Niewiadomska C. i Bogucka C. *Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach. Zeszyt IV.* Wydanie 22. Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa. Warszawa. 1933. Cena zł. 0,60.

#### GEOGRAFJA.

#### ODDZIAŁ V.

Bzowski K. *Geografja dla V klasy szkoły powszechnej.* Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 1933. Cena zł. 1,60.

Radliński T. i Wuttke G. *Geografja. Kurs klasy V.* Warszawa. 1933. Cena zł. 1,60.

#### PRZYRODA ŻYWA.

#### Oddział V.

Gayówna D. *Nauka o przyrodzie dla klasy V szkoły powszechnej.* Wydawnictwo „Naszej Księgarni”. Warszawa. 1933. Cena zł. 1,20.

#### PRZYRODA MARTWA.

#### Oddział V.

Dmochowski Al. i Ziemiecki St. *Nauka o przyrodzie martwej dla klasy V szkoły powszechnej.* Wydawnictwo Księgarni K. Rutkiego w Wilnie. 1933. Cena zł. 1.

Żłobicki Wł. i Adwentowski K. *Wiadomości z fizyki i chemji dla V klasy szkoły powszechnej.* Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 1.

#### ARYTMETYKA Z GEOMETRJĄ.

#### ODDZIAŁ I.

Rusiecki A. M. i Zarzecki Ad. *Matematyka. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej. Klasa I.* Wydawnictwo Księgarni św. Wojciecha. Poznań. 1933. Cena zł. 0,70.

Sierzputowski T. i Klebanowski S. *Rachunki dla I kl. szkoły powszechnej.* Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 0,70.

#### ODDZIAŁ II.

Durek St. i Lewicki W. *Rachunki dla II klasy szkół powszechnych.* Wydawnictwo Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych. Lwów. 1933. Cena zł. 1.

Rusiecki A. M. i Zarzecki Ad. *Matematyka. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej. Klasa II.* Wydawnictwo Księgarni św. Wojciecha. 1933. Cena zł. 1.

Sierzputowski T. i Klebanowski S. *Rachunki dla II klasy szkoły powszechnej.* Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 1.

## ODDZIAŁ V.

Banach S., Sierpiński W. i Stożek W. Arytmetyka i geometria dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 1,60.

Bielecki B. i Krasieński W. Arytmetyka i geometria. Tom I dla V klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 1,60.

Rusiecki A. M. i Zarzecki Ad. Matematyka. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej. Klasa V. Wydawnictwo Księgarni św. Wojciecha. Poznań. 1933. Cena zł. 1,60.

Wojtowiczowa J. i Wojtowicz Wł. Arytmetyka i geometria dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Instytutu wydawniczego „Biblioteka Polska”. Warszawa. 1933. Cena zł. 1,60.

*Wydawnictwo pomocnicze.*

Świat i życie. Encyklopedia dla młodzieży. Pod redakcją prof. Z. Lempickiego. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa.

*Książki pomocnicze dla nauczycieli.*

## JEZYK POLSKI.

Baczyńska St. i Oderfeldówna A. Patrzą i opisują. Książka do ćwiczeń ortograficznych i stylistycznych na klasę II szkół powszechnych. Wydawnictwo „Naszej Księgarni”. Warszawa. 1933.

Klemensiewicz Z. Pogadanki o języku polskim. Z obrazkami. Dla klasy I i II szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933.

Szober St., Bogucka C. i Niewiadomska C. Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach. Zestaw I. Podręcznik dla drugiej klasy szkół powszechnych. Wydanie 25. Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa. Warszawa. 1933.

## SPIEW I MUZYKA.

Mayzner T. „Mój śpiewnik”. 15 pieśni dla dzieci. Wydawnictwo Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych. Lwów. 1933.

## Spis książek szkolnych dozwolonych w I klasie gimnazjów Państwowych.

## JEZYK POLSKI.

## WYPISY.

Balicki J., Maykowski St. Mówią wieki. Część I. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów. 1933. Cena zł. 2,80.

Gaertner H. i Lempicka St. Między dawnymi a nowymi laty. Czytania dla I klasy gimnazjalnej. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 2,80.

## LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA

Kingsley K.	Heroje.
Parandowski J.	Dysk olimpijski.
Prus B.	Z legend dawnego Egiptu.
Rydel L.	Ferenike i Pejsidoros.
Sienkiewicz H.	Pójdźmy za nim.
Sienkiewicz H.	Quo vadis (autoryzowane opracowanie dla młodzieży).
Anczyc Wł. L.	Przygody prawdziwe żeglarzy.
Bandrowski J.	Na polskiej fali.
Curwood J. O.	Lowcy wilków.
Dickens K.	Małenka Dorrit.
Kipling R.	Wśród ławic oceanu.
London J.	Zew krwi.
Meissner J.	Szkoła orląt.
Montgomery L. M.	Ania z zielonego wzgórza.
Montgomery L. M.	Ania z Awonley.
Orliński.	Moje wrażenie z lotu do Tokjo.
Prus B.	Anielka.
Rodziewiczówna M.	Lato leśnych ludzi.
Zaruski M.	Żaglowym jachtem przez Bałtyk.
Zaruski M.	Na bezdrożach tatrzańskich.

## GRAMATYKA I ĆWICZENIA ORTOGRAFICZNE.

Gaertner H. Mowa polska. Podręcznik do nauki o języku dla I klasy gimnazjalnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 0,70.

Klemensiewicz Z. Język polski. Ćwiczenia i pogadanki gramatyczne dla I klasy gimnazjalnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 0,70.

Dąbrowski J. Historia. Tom I dla I klasy gimnazjów. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena zł. 2,60.

## HISTORJA.

- Moszczeńska W. i Mrozowska H. Podręcznik do nauki historii. Na klasę I gimnazjalną. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów. 1933. Cena zł. 2,60.
- Serejski M. H. Historia powszechna na klasę I gimnazjalną. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa. 1933. Cena zł. 2,60.

## GEOGRAFJA.

- Pawłowski St. Geografia Polski na I klasę gimnazjalną. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 2,10.
- Smoleński J. Geografia dla I klasy gimn. Wydawnictwo Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych. Lwów. 1933. Cena zł. 2,10.

## MATEMATYKA.

- Banach S., Sierpiński W. i Stożek W. Arytmetyka dla I klasy gimnazjalnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena zł. 2,10.
- Chwiałkowski Z. Arytmetyka. Na klasę I gimnazjalną. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa. 1933. Cena zł. 2,10.
- Wojtowicz Wł. Matematyka dla klasy I gimnazjalnej. Wydawnictwo Instytutu wydawniczego „Biblioteka Polska”. Warszawa. 1933. Cena zł. 2,10.

*Wydawnictwo pomocnicze.*

- Świat i życie. Encyklopedia dla młodzieży. Pod redakcją prof. Z. Łempickiego. Wydawnictwo Książnicy - Atlasu. Lwów — Warszawa.

## Z WYDAWNICTW.

*Andrzej Krajna - Wielatowski.* Miejscowość Pogranicza. Poznań. 1932.

Skromny tytuł nie oddaje należycie treści tej wartościowej książki.

Jest to krótka, ale treściwa monografia ziemi odwiecznie polskich zamieszkałych w większości przez ludność polską, a położonych po tamtej stronie granicy polsko-niemieckiej. Mowa tu o ziemi Zotowskiej i jej okolicach.

Monografia podaje historję tych ziem, stosunki ludnościowe kulturalne, szkolne, kościelne, gospodarze, oraz zawiera szczegółowy wykaz wszystkich gmin wiejskich i miejskich, podając ich brzmienie polskie oraz niemieckie. Książka ta może być bardzo pomocną nauczycielowi przy omawianiu historii pogranicza niemieckiego, jak również przy nauce o Polsce współczesnej i zalecana być może do bibliotek szkolnych.

Do książki dodana jest mapka Pogranicza.

Skład główny. Drukarnia Techniczna: Poznań. Cena 2 zł.

## NOWE PODRĘCZNIKI

NAKLADU

## S. A. Książnica -- Atlas

Lwów, ul. Czarnieckiego nr. 12.

Warszawa, Nowy Świat nr. 59.

dostosowane do nowych programów Min. W. R. i O. P.  
i aprobowane do użytku w szkołach:

- Dla I klasy powszechnej:** T. Sierzputowski i S. Klebanowski: Rachunki dla I klasy szkoły powsz. zł. 0.70
- Dla II klasy powszechnej:** T. Sierzputowski i S. Klebanowski: Rachunki dla II klasy szkoły powsz. zł. 1.—
- Dla V klasy powszechnej:** S. Benach, W. Sierpinski i W. Stożek: Arytmetyka i geometria dla V kl. szk. p. zł. 1.60
- Z. Klemensiewicz,** Język Polski Dla V kl. szk. powsz. zł. 0.60
- St. Tync i J. Gołąbek,** Piękna nasza Polska cała. Czytanka na V kl. szk. powsz. zł. 1.90
- Dla I klasy gimnazjalnej,** S. Benach, W. Sierpinski i W. Stożek, Arytmetyka dla I klasy gimn. zł. 2.10
- H. Gaertner,** Nowa Polska. Podręcznik do nauki o języku dla I kl. gimnazjum zł. 0.70
- Z. Klemensiewicz,** Język polski. Ćwiczenia i pogadanki gramatyczne dla I kl. gimn. zł. 0.70
- St. Pawłowski,** Geografia Polski na I klasę gimn. zł. 2.10

Niezbędne uzupełnienie powyższych podręczników stanowią przewodniki metodyczne, a mianowicie;

- Z. Klemensiewicz,** Pogadanki o języku polskim z obrazkami dla kl. I i II szk. powsz. (aprobowane przez Min. W. R. i O. P.) (Dla ucznia) **Z. Klemensiewicz,** Poradnik dydaktyczny do Pogadek o języku polskim z obrazkami, Dla klasy I i II szk. powszechnej (Dla nauczyciela) **H. Gaertner,** Przewodnik metodyczny do podręcznika „Mowa polska, Dla I kl. gimn.” **Z. Klemensiewicz,** Poradnik dydaktyczny do podręcznika „Język polski, Dla V klasy szkoły powsz.” **Z. Klemensiewicz,** Poradnik dydaktyczny do podręcznika „Język polski, Dla I kl. gimn.” **St. Pawłowski,** Przewodnik metodyczny do podręcznika „Geografia Polski na I kl. gimn.” **St. Tync i J. Gołąbek,** Przewodnik metodyczny do podręcznika „Piękna nasza polska cała, Czytanka na kl. V szk. powsz.”

**KUPIJCIE WYROBY POLSKIE**

tylko w firmie

**NASZ SKLEP-URANIA S. A.****Oddział w Brześciu nB., 3 Maja 5 tel. 109**

Posiadamy na składzie: \_\_\_\_\_

MATERJAŁY PIŚMIENNE, PODRĘCZNIKI SZKOLNE,  
KSIĄŻKI PEDAGOGICZNE I BELETRYSTYCZNE ORAZ POMOCE NAUKOWE.

**Dostawy do sklepików szkolnych.**

Adres Redakcji i Administracji: Brześć n.B. —

Kuratorjum Okręgu Szkolnego Brzeskiego.

Materiały do części nieurzędowej nadsyłać należy pod adresem Centr. Biblioteki Pedagogicznej w Brześciu n.B., ul. Dąbrowskiego, 8.

Cena prenumeraty rocznej Dziennika Urzędowego 6 zł.

Cena pojedynczego numeru 60 groszy.

Ogłoszenie na okładce: cała strona 100 zł., pół strony 60 zł.,

 $\frac{1}{4}$  strony 30 złotych.

Ogłoszeń w tekście nie umieszczamy.

Konto P. K. O. Nr. 30527.

Odbito w Drukarni Literackiej w Brześciu nB.  
z polecenia Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego.